

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№ 18 вересень 2022

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Нора Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штиршов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management (USA)
Бартош Гордецки, доктор політичних наук, професор факультету журналістики й політичних наук Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань, Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, професор
Гармідер А. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнат'єва Т. М., кандидат економічних наук, доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук, професор
Козловський С. В., доктор економічних наук, професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук, професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук, професор
Ніколюк О. В., доктор економічних наук, професор
Плеханов Д. О., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук, професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук, професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління, професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук, професор
Чвортко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук, професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 18 вересень 2022 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»

(Наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 458-10-73
(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net
www.nayka.com.ua
www.investplan.com.ua

Засновники:

*Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"*
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою 29.09.22 р.
Підписано до друку 29.09.22 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 16.8.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2909/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2022

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

1.1. Високий науковий рівень статті.

1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.

1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).

1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.

1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.

1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)

2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.

2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.4. Анотація.

2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).

2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).

2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).

2.5. Ключові слова (5–8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

— постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

— аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

— формулювання цілей статті (постановка завдання);

— виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових

результатів;

— висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;

— список літератури;

— список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.

3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezberezeni u format .doc dla Microsoft Word (версія 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).

3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).

3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).

3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.

3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).

4.2. Анкета (скачати на сайті).

4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):

— якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);

— якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 18 вересень 2022 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Третяк В. М., Капінос Н. О.

Стан та проблеми стратегічного планування розвитку землекористування в Україні 5

Нестеренко С. С.

Вдосконалення фінансового забезпечення лісового господарства 13

Маслиган О. О., Коробович А. П., Кулініч Т. В.

Проектування інформаційно-організаційних ресурсів фінансового потенціалу
виробничого підприємства 18

Свиноус І. В., Присяжнюк Н. М., Слободенюк О. І., Гаврик О. Ю., Свиноус Н. І.

Інвентаризація, як метод обліку та аудиту діяльності суб'єктів підприємницької діяльності 25

Приказюк Н. В., Стельмах Д. В.

Стратегії управління цінним ризиком на ринку зерна в Україні 31

Савченко Р. О., Савченко Н. М.

Особливості організації управлінського обліку в комерційних банках України 37

Хахула Б. В.

Стратегічне управління інноваційним розвитком сільськогосподарських підприємств 45

Дуброва Н. П., Крючко А. С.

Інновації і технологічні уклади в парадигмі розвитку економіки та інформаційного суспільства 50

Яковенко Р. В.

Система управління економікою російської федерації як визначальний фактор поразки
у військовій агресії проти цивілізованого світу 56

Бербенець О. В., Сичова М. О., Таран О. О.

Управління персоналом банківської установи 62

Гуцол А. В., Тодьєришко Е. В., Шафранова К. В., Перегуда Ю. А.

Системні трансформації менеджменту якості у сфері туризму і готельного бізнесу
в умовах воєнного стану 68

Зубко А. Г.

Водні аспекти російської агресії на півдні України 74

Лелеко Т. Ю.

Оцінка впливу внутрішнього та зовнішнього середовищ на управління ризиками в комерційних банках 80

Державне управління

Скиба І. В., Крилова І. І., Редзюк В. В.

Укладення договорів в цивільно-правових відносинах: аспект публічного управління
в умовах воєнного стану 87

Король Н. П.

Забезпечення права потерпілої особи від насильства в контексті Директиви Європейського Союзу
про права потерпілих 93

Гамкфелідзе К. Ю.

Наукові підходи щодо дослідження проблеми міжнаціональних конфліктів 100

Бабінець О. П.

Розвиток публічного управління в умовах урбанізації та зростання ролі міст:
історичні аспекти 104

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 18 / 2022

CONTENTS:

Economy

Tretiak V., Kapinos N.

STATE AND PROBLEMS OF STRATEGIC PLANNING OF LAND USE DEVELOPMENT IN UKRAINE 5

Nesterenko S.

IMPROVEMENT OF FINANCIAL SECURITY OF FORESTRY 13

Maslihan O., Korobovych L., Kulinich T.

INFORMATION AND ORGANIZATIONAL RESOURCES OF THE FINANCIAL POTENTIAL
OF THE PRODUCTION ENTERPRISE 18

Svynous I., Prysiazhniuk N., Slobodeniuk O., Havryk O., Svynous N.

INVENTORY AS A METHOD OF ACCOUNTING AND AUDITING THE ACTIVITIES OF BUSINESS ENTITIES 25

Prykaziuk N., Stelmakh D.

PRICE RISK MANAGEMENT STRATEGIES IN THE GRAIN MARKET OF UKRAINE 31

Savchenko R., Savchenko N.

FEATURES OF ORGANIZATION OF MANAGEMENT ACCOUNTING IN COMMERCIAL BANKS OF UKRAINE 37

Khakhula B.

STRATEGIC MANAGEMENT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES 45

Dubrova N., Kriuchko L.

INNOVATIONS AND TECHNOLOGICAL STRUCTURES IN PARADIGM OF DEVELOPMENT OF THE ECONOMY
AND THE INFORMATION SOCIETY 50

Yakovenko R.

THE SYSTEM OF RUSSIAN FEDERATION ECONOMY MANAGEMENT AS A DETERMINING FACTOR
IN THE DEFEAT IN MILITARY AGGRESSION AGAINST THE CIVILIZED WORLD 56

Berbenets O., Sychova M., Taran O.

PERSONNEL MANAGEMENT OF THE BANKING INSTITUTION 62

Hutsol A., Todierishko E., Shafranova K., Perehuda Yu.

SYSTEMATIC TRANSFORMATION OF QUALITY MANAGEMENT IN TOURISM AND HOTEL BUSINESS SPHERE
IN MILITARY CONDITION 68

Zubko A.

WATER ASPECTS OF RUSSIAN AGGRESSION IN SOUTHERN UKRAINE 74

Leleko T.

ASSESSMENT OF THE INFLUENCE OF THE INTERNAL AND EXTERNAL ENVIRONMENT
ON RISK MANAGEMENT IN COMMERCIAL BANKS 80

Public administration

Skyba I., Krylova I., Redziuk V.

CONCLUSION OF CONTRACTS IN CIVIL LAW RELATIONS: THE ASPECT OF PUBLIC ADMINISTRATION
IN A WAR PERIOD 87

Korol N.

ENSURING THE VICTIM RIGHT OF VIOLENCE IN THE CONTEXT OF THE EUROPEAN UNION DIRECTIVE
ON THE RIGHTS OF VICTIMS 93

Gamkrelidze K.

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE PROBLEM OF INTERNATIONAL CONFLICTS 100

Babinets O.

THE DEVELOPMENT OF PUBLIC MANAGEMENT ON THE CONDITION OF URBANIZATION AND THE GROWING
ROLE OF CITIES: HISTORICAL ASPECTS 104

УДК 332.2:332.3

В. М. Третяк,
д. е. н., професор, професор кафедри геодезії та землеустрою,
Сумський національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6779-1941>
Н. О. Капінос,
к. е. н., доцент, доцент кафедри геодезії та землеустрою,
Сумський національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9354-5311>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.18.5

СТАН ТА ПРОБЛЕМИ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

V. Tretiak,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department
of Geodesy and Land Management, Sumy National Agrarian University
N. Kapinos,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Geodesy and Land Management, Sumy National Agrarian University

STATE AND PROBLEMS OF STRATEGIC PLANNING OF LAND
USE DEVELOPMENT IN UKRAINE

Обґрунтовано необхідність стратегічного планування розвитку землекористування. Для того, щоб елементи цілепокладання, прогнозування та планування у використанні земель лягли в основу державного стратегічного планування, вони повинні знайти відображення в нормативних правових актах, але правові основи для цього поки що не створені. Так, зокрема, в Земельному кодексі України відсутня сама згадка про стратегічне планування або державне стратегічне управління використанням і охороною земель. Відсутні в Земельному кодексі України і згадки про необхідність у процесі управління земельними ресурсами здійснення територіально-просторового прогнозування та планування. Немає згадки в основному нормативному правовому акті теж про державну земельну політику як основу державного впливу на земельні відносини та організацію ринково орієнтованого земельного устрою. Вдосконалення інституційного регулювання відносин у сфері управління землекористуванням як на найближчу, і на довгострокову перспективу має враховувати загальні концептуальні підходи до визначення основних функцій держави в цілому, та територіальних громад зокрема, у суспільних процесах. У свою чергу, земельне законодавство має бути спрямоване не лише на забезпечення сталого раціонального використання земель (що залишається важливим завданням галузі земельних відносин і галузі використання й охорони земель), а й на створення чітких правових засад забезпечення земельними ресурсами діяльності державних та органів територіальних громад

щодо забезпечення соціально-економічного розвитку, включаючи реалізацію землеволодільних документів стратегічного планування. Такими документами мають стати схеми землеустрою для регіонального і районного рівня та комплексні плани територіально-просторового планування розвитку землекористування територіальних громад на місцевому рівні.

The need for strategic planning of land use development is substantiated, which is determined by the following: 1. The natural properties of such a management object, such as land and other natural resources, require a balanced approach to both the spatial basis and the natural resource. The same natural properties are at the basis of the need to determine the directions of economic and other use of land and other natural resources and their protection for the long term. 2. Land and other natural resources are the objects of ensuring numerous, including competing, social interests (agriculture, residential or industrial construction, environmental protection, mining, etc.). From an economic point of view, land as property and object of ownership has a high value. Lack of monitoring of land redistribution by the state and regulation of segments of free movement of land resources led to negative consequences. Therefore, it is necessary to form a strategy for land redistribution at the state level. 3. Land as a natural resource and the basis for the existence of all other natural resources is part of the ecosystem. Accordingly, in order to ensure sustainable nature management, the social influence on land resources should be based on constant monitoring of the ecological situation, forecasting of the consequences of land use (including negative ones), as well as on mandatory planning not only of the use of the resource, but also of measures for its protection.

In addition to the mentioned problems of insufficient systematicity of the regulatory process, conceptual contradictions were found in the institutional regulation of land relations and the administration of land use development. In order for the elements of goal-setting, forecasting and planning in land use to form the basis of state strategic planning, they must be reflected in normative legal acts, but the legal basis has not yet been created for it. In particular, the Land Code of Ukraine does not even mention strategic planning or state strategic management of land use and protection. The Land Code of Ukraine does not even mention the need for territorial and spatial forecasting and planning in the process of managing land resources. There is also no mention in the main regulatory legal act of state land policy as the basis of state influence on land relations and the organization of a market-oriented land system.

Since the land fund and its separate segments (land use as an ecosystem) combine all the natural properties of a natural resource, a spatial basis and a real estate object, the elements of state planning (strategic and operational) must take into account the indicated trinity. This will ensure balance and comprehensiveness of state strategic planning, regulation and state administration.

At the present time, the functions of state strategic planning, in accordance with the way it is established by law, are formulated and implemented based on ideas about land mainly either as an object of real estate, or during the implementation of land cadastral accounting and registration of land plots, or as a space, in the implementation of territorial planning and urban zoning, or only as a natural resource in the implementation of land organization. A comprehensive approach as a principle is preserved in the implementation of the functions of dividing land into categories and transferring land from one category to another (Articles 19, 20 of the Land Code of Ukraine). However, this function, in our opinion, is not sufficiently justified to be proposed to be expanded by the function of territorial planning, within the framework of which the land is considered again as a spatial basis, to the detriment of its other properties. In this sense, it is important to develop the concept of a complex information resource, which would contain, on the basis of the latest technologies, agreed information about land and other natural resources, taking into account all the natural properties of the land, its actual and planned use, as well as information about the persons who use it carry out. There is also a need to develop the concept of legislative support for state strategic planning of land use development.

Improvement of the institutional regulation of relations in the field of land use management both in the immediate and long-term perspective should take into account general

conceptual approaches to defining the main functions of the state in general, and territorial communities in particular, in social processes. In turn, land legislation should be aimed not only at ensuring the sustainable rational use of land (which remains an important task of the field of land relations and the field of land use and protection), but also at creating clear legal foundations for the provision of land resources for the activities of state and territorial community bodies in relation to ensuring socio-economic development, including the implementation of strategic planning land planning documents. Land organization t schemes for the regional and district level and complex plans of territorial and spatial planning for the development of land use of territorial communities at the local level should be such documents.

Ключові слова: стратегічне планування розвитку землекористування, інституційне середовище, схеми землеустрою, комплексні плани територіально-просторового планування розвитку землекористування.

Key words: strategic planning of land use development, institutional environment, land organization schemes, complex plans of territorial and spatial planning of land use development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Однією з основних цілей інституціонального середовища стратегічного планування розвитку землекористування в Україні є забезпечення формування сталого (збалансованого) землекористування та цивілізованого обігу земель для соціально-економічного розвитку суспільства. Ця мета прямо не названа нормативними правовими актами, але вона пронизує практично всі механізми впливу на земельні відносини. Усі форми державно-правового впливу у сфері землекористування (в широкому сенсі) засновані на конституційному становищі, згідно з яким земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Істотне значення для побудови системи інституціонального середовища стратегічного планування розвитку землекористування в Україні має і норма Конституції України, згідно з якою земля та інші природні ресурси є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією [1].

Не менш важливими для розробки та реалізації державної земельної політики є доктринальні уявлення про раціональне використання земельних та інших природних ресурсів з метою забезпечення сталого розвитку суспільства. Проблеми державного управління земельними ресурсами та землекористуванням завжди були в полі зору фахівців у галузі земельних відносин та організації використання і охорони земель [2]. Потреби гармонійного суспільного розвитку вимагають постійного визначення ступеня та методів впливу держави на всі процеси використання і охорони земель.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є дослідження стану та проблем щодо удосконалення інституційного середовища стратегічного планування розвитку землекористування в Україні

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Частиною цієї роботи природним чином є дослідження інституціонального середовища стратегічного планування розвитку землекористування та реалізації основних функцій держави в окресленій сфері. Повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування в процесах розвитку землекористування: територіально-просторового планування, землеустрою, регулювання обігу земельних ділянок, забезпечення дотримання встановленого правового режиму землекористування, охорони земельних та інших природних ресурсів і контроль за їх станом, оцінка земель, державний кадастровий облік та ін. Землепорядково-правове регулювання державного та самоврядного стратегічного планування розвитку землекористування представляє собою, таким чином, самостійну інституцію.

Визначення прав та обов'язків суб'єктів земельних відносин, включаючи органи державної влади та місцевого самоврядування, правовий режим земель і земельних ділянок, вирішення інших юридично значущих питань здійснюються на основі підпорядкованих норм, закріплених нормативними правовими актами та що являють собою складову інституціонального середовища, в основі якої знаходяться Земельний кодекс України, закони України "Про землеустрій", "Про охорону земель", "Про екологічну мережу України", "Про Основні

засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року" та ін. При цьому визнано, що всі стадії земельно-правового регулювання, включаючи законотворчість та реалізацію нормативних правових актів, повинні спиратися на єдину концепцію державного впливу на соціально-економічні процеси. Разом з тим все частіше визнається, що, незважаючи на динамічний розвиток земельного законодавства, багато проблем концептуального характеру ще очікують на вирішення. Так, до цього часу для земельно-правового регулювання характерні такі риси, як постійне збільшення числа та деталізації норм, різноспрямованість та недостатня узгодженість реформування основних інституцій. При цьому не припиняється процес постійного внесення змін до чинних нормативно-правових актів. Періодично робляться кроки з перегляду концепції та змісту земельно-правового регулювання. Все це впливає на якість та ефективність законодавчого регулювання земельних відносин і системи землекористування.

Ситуація, яку можна назвати перманентним реформуванням нормативно-правової бази земельних відносин та організації використання і охорони земель і інших природних ресурсів, не сприяє формуванню стабільності інституціонального середовища, так само як і економічної та соціальної стабільності. Недостатня збалансованість і періодичні зміни правового регулювання позначаються на всій сфері земельних відносин, включаючи реалізацію функцій органів виконавчої влади та територіальних громад. Нерідко на цьому фоні відчувається неузгодженість регулятивної та управлінської діяльності державних і органів територіальних громад.

Однак найістотнішим, на нашу думку, наслідком частого та не цілком систематизованого перегляду нормативно-правових засад регулювання земельних відносин та організації використання і охорони земель і інших природних ресурсів є те, що органи державної влади і органи місцевого самоврядування змушені обмежувати свою діяльність лише оперативним плануванням та управлінням розвитку землекористування. Функції стратегічного управління, розрахованого на довгострокову перспективу, реалізувати складно. Водночас сміємо стверджувати, що саме у сфері впливу на використання і охорону земель та інших природних ресурсів формування основ стратегічного планування є найістотнішим. Зрозуміло, затруднення формування концепції державного стратегічного планування розвитку землекористування а відповідно і управління ним, криються не тільки в частому перегляді нормативно-правової бази, що є, швидше, наслідком проблеми. Не до кінця дослідженими залишаються проблеми принципів та ступеня державного впливу на всі процеси земле- та природокористування в суспільстві. У зв'язку з цим виникає питання про концепцію стратегічного державного планування розвитку землекористування. Державне та самоврядне планування розвитку землекористування, включаючи не тільки земельні але і інші природні ресурси, становить частину діяльності публічних органів по впливу на процеси соціально-економічного розвитку суспільства. Ефективне управління розвитком землекористування, із його складовою стратегічним плануванням, та інституціональні основи даної діяльності мають бути збалансованими і забезпечувати реалізацію всієї сукуп-

ності соціальних інтересів, спрямованих на невичерпне, раціональне використання земель та інших природних ресурсів [2].

З погляду правового регулювання державне управління визначається найчастіше як різновид соціального управління, під яким розуміється специфічний вид державної діяльності, відмінний від інших її проявів (наприклад, законодавча, судова, прокурорська діяльність), а також від управлінської діяльності територіальних громад. При цьому під стратегічним державним управлінням у галузі земельних відносин та системі землекористування ми розуміємо діяльність органів державної влади, орієнтовану на довгострокову перспективу та спрямовану на збалансоване забезпечення земельними та іншими природними ресурсами сталого соціально-економічного розвитку суспільства.

Стратегічне державне управління земельними ресурсами, засноване на систематизованому знанні ситуації, що склалася у галузі земельних відносин і галузі використання й охорони земель та, має виходити з державної земельної політики, мати розраховані на значний тимчасовий період цілі та методи їх досягнення. Відповідно необхідність стратегічного планування розвитку землекористування в даних галузях обумовлена наступним:

1. Природні властивості такого об'єкта управління, як земля та інші природні ресурси, вимагають збалансованого підходу як до просторового базису та природного ресурсу. Ті ж природні властивості опиняються в основі необхідності визначення напрямків господарського та іншого використання земель і інших природних ресурсів та їх охорони на довгострокову перспективу.

2. Земельні та інші природні ресурси є об'єктом забезпечення численних, у тому числі конкуруючих між собою, соціальних інтересів (ведення сільського господарства, житлове або промислове будівництво, охорона навколишнього середовища, видобуток корисних копалин тощо). З економічної точки зору земля як майно і об'єкт права власності має високу цінність. Відсутність моніторингу перерозподілу земель з боку держави та регулювання сегментів вільного обігу земельних ресурсів призвело до негативних наслідків [3]. Тому необхідне формування саме на державному рівні стратегії на перерозподіл земель.

3. Земля як природний ресурс та основа існування всіх інших природних ресурсів та природних об'єктів є частиною екосистеми. Отже, з метою забезпечення сталого природокористування соціальний вплив на земельні ресурси має спиратися на постійний моніторинг екологічної ситуації, прогнозування наслідків використання земель (у тому числі негативних), а також на обов'язкове планування не лише використання ресурсу, а й заходів щодо його охорони.

Однак реалізація ідей стратегічного планування розвитку землекористування у галузі використання й охорони земель, розрахованого на довгострокову перспективу, стикається з перешкодами. Крім вже названих проблем недостатньої системності регулятивного процесу, у інституційному регулюванні земельних відносин та адмініструванні розвитку землекористування є певні концептуальні протиріччя. Щоб елементи цілепокладання, прогнозування та планування у використанні

земель лягли в основу державного стратегічного планування, вони повинні знайти відображення в нормативних правових актах, але правові основи для цього поки що не створені. Так, зокрема, в Земельному кодексі України відсутня сама згадка про стратегічне планування або державне стратегічне управління використанням і охороною земель. Відсутні в Земельному кодексі України і згадки про необхідність у процесі управління земельними ресурсами здійснення територіально-просторового прогнозування та планування. Немає згадки в основному нормативному правовому акті теж про державну земельну політику як основу державного впливу на земельні відносини та організацію ринково орієнтованого земельного устрою.

Земельним кодексом України вказується, що завданням охорони земель є забезпечення збереження та відтворення земельних ресурсів, екологічної цінності природних і набутих якостей земель (ст. 163) [4]. Категорія "збереження та відтворення земельних ресурсів", безумовно, має відношення до довгострокового спланованого користування земельними ресурсами [2]. Проте ця категорія в інституціональному середовищі залишилася не реалізованою.

Більш істотною перешкодою до формування державного стратегічного управління землекористуванням є, на нашу думку, те, що земля не розглядається як комплексний об'єкт стратегічного планування, регулювання та управління з боку публічної влади. В даний час у земельному законодавстві, незважаючи на визнання даного факту на доктринальному рівні і навіть виділення в земельному кодексі України розділу VII "Управління в галузі використання і охорони земель", розкриття цієї сфери діяльності відсутнє, особливо загальне уявлення про землю як єдиний об'єкт державно-правового впливу. Земельний кодекс України згадує лише про такі об'єкти суспільних відносин, як земля (причому в цьому випадку земля сприймається, швидше, як абстрактний, а не конкретний об'єкт відносин), земельні ділянки, частини земельних ділянок. Тобто земельне законодавство в даний час концептуально зосереджено на врегулюванні використання та перерозподілу (включаючи обіг) не земельного фонду держави обособленому у систему землекористування в цілому, а його окремих частин, забезпечити баланс правового регулювання використання яких при такому підході і тим більше сформувати правові умови комплексного стратегічного планування розвитку землекористування або реалізації загальнодержавної земельної політики, звичайно, складно.

Тому включення до встановленого в Земельному кодексі України переліку регульованих суспільних відносин такого єдиного об'єкта, як земельний фонд України, є одним з важливих заходів успішної реалізації державного стратегічного планування та управління землекористуванням. Оскільки земельний фонд та його окремі сегменти (землекористування як екосистеми) поєднують у собі всі природні властивості природного ресурсу, просторового базису та об'єкта нерухомості, елементи державного планування (стратегічного та оперативного) повинні виходити з врахуванням зазначеної триєдності. Це забезпечить збалансованість та комплексність державного стратегічного планування, регу-

лювання та державного управління. В даний же час функції державного стратегічного планування, відповідно до того, як це закріплено законодавчо, сформульовані і реалізуються виходячи з уявлень про землю переважно або як об'єкт нерухомості, або при здійсненні земельно-кадастрового обліку і реєстрації земельних ділянок [5], або як про простір, при здійсненні територіального планування та містобудівного зонування [6], або тільки як про природний ресурс при здійсненні землеустрою [7]. Комплексний підхід як принцип зберігається при реалізації функцій розподілу земель на категорію та переведення земель з однієї категорії в іншу (ст. 19, 20 Земельного кодексу України). Однак і цю функцію, на наш погляд, недостатньо обгрунтовано пропонується розширити функцією територіального планування, в рамках якої земля розглядається знову ж таки як просторовий базис, на шкоду іншим її властивостям. Доводиться визнати, що функції державного стратегічного планування розвитку землекористування, сформовані уявлення про землю лише як нерухомості або просторовий базис, перешкоджають реалізації не тільки стратегічних функцій державного стратегічного планування розвитку землекористування в даній сфері, а й прийняттю владних рішень та збалансованому регулюванню земельних відносин і адмініструванню землекористування в цілому. Так, визнаючи значення інформаційних ресурсів з нерухомості для поповнення даними про земельні ділянки, зауважимо, що не менш важливими є й інформаційні ресурси, з яких можна було б почерпнути відомості про природні якості землі або стан земель та інших природних ресурсів як про територію просторового освоєння, в тому числі будівництва. Проте такі ресурси або не створені, або недостатньо узгоджені з реєстром земельних ділянок.

Недоліки формування доступної та повної інформаційної бази використання земель вже створюють суттєві проблеми та стають причиною серйозних екологічних та соціальних конфліктів. Так в Україні з 2003 р. не реалізовані положення закону України "Про охорону земель" [8] щодо загальнодержавної програми використання та охорони земель, нормування в галузі охорони земель тощо. Також відомі випадки зіткнення інтересів і прямих конфліктів між власниками земельних ділянок і забудовниками-правовласниками житлових комплексів у містах, магістральних лінійних об'єктів або відомствами, що забезпечують дотримання режиму об'єктів культурної спадщини, у зв'язку з масовими порушеннями режиму охоронних зон. При цьому проблеми виникають часто не через навмисне порушення встановлених правил, а через відсутність доступних відомостей про межі територій з особливим режимом використання. За відсутності належного виконання державними органами своїх функцій спори вимушено вирішуються судом [4]. У ситуації, що склалася, державний земельний кадастр як інформаційний ресурс об'єктивно здатний виконувати тільки частину функцій, пов'язаних із забезпеченням управління землекористуванням. Як результат, не тільки прийняття управлінського рішення, а й будь-яка господарська діяльність, пов'язана з використанням земельних ділянок, досі починається з тривалого пошуку та збору достовірної інформації про землю.

Для стабільного, збалансованого розвитку земельних відносин та системи землекористування ця ситуація недопустима. У цьому сенсі є важливою розробка концепції комплексного інформаційного ресурсу, в якому б на підставі новітніх технологій містилися б узгоджені відомості про земельні та інші природні ресурси, що враховують усі природні властивості земель, фактичне та плановане їх використання, а також відомості про осіб, які його здійснюють. Істотне значення для довгострокового планування використання земель в Україні має механізм зонування земель за типами (підтипами) землекористування [9, 10], а також механізм територіально-просторового планування розвитку землекористування. Функції зонування земель в даний час виконуються такими, що мають різну правову основу інститутами поділу земель на категорії за цільовим призначенням (ст. 19, 20 Земельного кодексу України), а також інститутом зонування територій залежно від встановленого містобудівними регламентами дозволеного використання (розд. 3 закону України "Про регулювання містобудівної діяльності") [11]. На жаль, функція землеустрою як сукупність заходів щодо вивчення стану земель, планування та організації раціонального використання земель та їх охорони фактично не відіграє істотної ролі ні в зонуванні, ні в перерозподілі земельних ресурсів. Неузгодженість зазначених інституцій, так само як і недостатня якість реалізації органами публічної влади функцій зонування, на жаль, також не створюють необхідних умов для спланованого, стабільного та довгострокового державного і самоврядного управління землекористуванням.

Найбільш близький до цілей забезпечення стратегічного планування у використанні земель механізм територіального планування, закріплений законом України "Про землеустрій". Однак, як відмічається у монографії А.М. Третяка та інші вчені [9], реалізація даної функції, через те, що вона не охоплює повною мірою всіх властивостей землі, обмежуючись урахуванням її властивостей як території освоєння та забудови, недостатня для вирішення комплексних завдань стратегічного управління.

Відповідно, є потреба розроблення концепції законодавчого забезпечення державного стратегічного планування розвитку землекористування. У той самий час реалізація цієї ідеї вимагатиме певної модернізації законодавчих основ регулювання суспільного управління у цій сфері, включаючи закріплення у праві єдиного об'єкта державного управління (земельного фонду України та системи землекористування), виходячи з принципу, як екологічне, економічне та правове регулювання, а також основної функції сфери державного управління землекористуванням (державний облік не тільки земельних ділянок але і землеволодіння і землекористування, зонування типів (підтипів) землекористування, територіально-просторового планування використання і охорони земель та інших природних ресурсів, землеустрою, землевпорядкування, земельного моніторингу та ін.) повинні здійснюватися на основі уявлення про землю як основний засіб виробництва в сільському і лісовому господарствах, природний ресурс, нерухоме майно та просторовий базис.

Формування концепції державного стратегічного планування розвитку землекористування в цілому може розглядатися як самостійна мета земельної політики. Разом з тим, оскільки земля є одним з основних ресурсів соціально-економічного розвитку суспільства, методи державного та самоврядного управління та методи державного впливу на земельні відносини потребують узгодження [2]. У цьому сенсі, довгостроковий характер землекористування, вироблені принципи раціонального землекористування можуть бути органічно вписані в завдання та співвіднесені з принципами стратегічного планування. Інституційне, у тому числі, правове оформлення державного та самоврядного стратегічного планування розвитку землекористування проходить етап становлення. Триває робота над теоретичними та методологічними основами цієї форми державного впливу на суспільство. Водночас нині активно розвивається функція держави та місцевого самоврядування в галузі стратегічного планування. В даний час реалізація цієї функції спирається на діючі стратегічні документи, до яких нами віднесено закон України "Про основні засади (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року" та постанова Кабінету України "Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року" [12, 13]. Метою екологічної політики, в законі визначено "... досягнення задовільного стану навколишнього середовища шляхом впровадження екосистемного підходу у всі напрями соціально-економічного розвитку України з метою забезпечення конституційного права кожного громадянина України на безпечне навколишнє середовище, впровадження збалансованого природокористування, збереження і відтворення природних екосистем" [12]. Економічною місією Національної економічної стратегії "... є створення можливості для реалізації наявного географічного, ресурсного та людського потенціалу країни для забезпечення належного рівня добробуту, самореалізації, безпеки, прав та свобод кожного громадянина України через інноваційне випереджальне економічне зростання з урахуванням Цілей сталого розвитку та необхідності досягнення кліматичної нейтральності не пізніше 2060 року" [13].

Таким чином, можна сказати, що як предмет інституційного регулювання державне стратегічне планування землекористування набуває цілком очевидних обрисів. Це дозволяє вже зараз порівняти особливості правового регулювання державного та регіонального стратегічного планування розвитку землекористування з правовим регулюванням реалізації тих функцій державного управління землекористуванням, які безпосередньо пов'язані з комплексним, спланованим використанням земель. Проте дослідження питання змушує зробити висновок про те, що законодавство про стратегічне планування та законодавство у сфері управління землекористуванням поки що мають мало точок дотику.

Як результат, питання забезпечення земельними ресурсами прийнятих та реалізованих документів стратегічного планування вирішується у кожному разі спеціально, без заснованої на послідовному законодавчому регулюванні системи. Звернемо увагу, що розробка та реалізація не тільки документів стратегічного плану-

вання, а й великих державних проектів змушують до прийняття спеціальних законів, що містять у тому числі спеціальні норми, спрямовані на перерозподіл земель з метою забезпечення відповідного проекту розвитку системи земельних відносин та використання і охорони земель. При цьому і законодавство про стратегічне планування не встановлює спеціальних механізмів залучення земельних та інших природних ресурсів для реалізації стратегічних документів. Як видається, очевидна проблема інституційного регулювання та відносин стратегічного планування і в цілому проектної діяльності держави, пов'язаної з тими чи іншими формами використання земель. Законодавець змушений приймати особливі норми та збільшувати їх коли через недостатність комплексних правових рішень питань перерозподілу земельних ресурсів з метою реалізації державних, регіональних або місцевих стратегічних документів чи програм.

Єдиними документами стратегічного планування, прямо і безпосередньо пов'язаними з використанням земель і територій, залишаються в даний час документи Комплексних планів територіально-просторового розвитку землекористування територіальних громад, що є одночасно і документами територіального планування та землеустрою. Але, незважаючи на відсутність практики їх розробки, цей документ не забезпечує стратегічне управління землекористуванням [14, 15]. Адже, діяльність у галузі стратегічного планування, спрямована загалом на збалансований розвиток, у тому, що стоєть екологізації та капіталізації землекористування, належного балансу поки що забезпечити не може. Більше того, при реалізації окремих документів стратегічного планування, без концептуального врахування необхідності такого балансу в еколого-економічному та земельно-правовому регулюванні складно уникнути конкуренції за земельні ресурси, але вже не між окремими особами, а між окремими галузями економіки, напрямками соціального розвитку. Як видається, помічена проблема пов'язана у тому числі і з недостатньою розробкою нормативно-правових умов збалансованого забезпечення земельними ресурсами прийнятих документів стратегічного планування. Зауважимо при цьому, що, виходячи з того, що використання земельних, як і інших природних ресурсів здійснюється одночасно і з метою галузевого та просторового розвитку, доцільно розглянути питання про прийняття закону України "Про стратегічне планування" і доповнення переліку документів стратегічного планування, документами, що передбачають комплексний, територіально-просторовий розвиток землекористування.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ДЛЯ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Вдосконалення інституційного регулювання відносин у сфері управління землекористуванням як на найближчу, і на довгострокову перспективу має враховувати загальні концептуальні підходи до визначення основних функцій держави в цілому, та територіальних громад зокрема, у суспільних процесах. У свою чергу, земельне законодавство має бути спрямоване не лише на забезпечення сталого раціонального використання земель (що залишається важливим завданням галузі

земельних відносин і галузі використання й охорони земель), а й на створення чітких правових засад забезпечення земельними ресурсами діяльності державних та органів територіальних громад щодо забезпечення соціально-економічного розвитку, включаючи реалізацію землепорядних документів стратегічного планування. Такими документами мають стати схеми землеустрою для регіонального і районного рівня та комплексні плани територіально-просторового планування розвитку землекористування територіальних громад на місцевому рівні.

Перспективами подальших досліджень є обґрунтування змісту та структури землепорядних документів стратегічного планування на різних ієрархічних рівнях.

Література:

1. Конституція України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/print147658641-1943513> (дата звернення: 20.10.2020).
2. Третяк А.М., Третяк В.М., Курильців Р.М., Прядка Т.М., Третяк Н.А. Управління земельними ресурсами та землекористуванням: базові засади теорії, інституціалізації, практики: монографія. Біла Церква: "ТОВ "Білоцерківдрук", 2021. 227 с.
3. Концепція Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 70-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 05.05.2022).
4. Земельний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 05.05.2022).
5. Закон України "Про Державний земельний кадастр". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text> (дата звернення: 20.07.2021).
6. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-20#Text> (дата звернення: 20.05.2020).
7. Закон України "Про землеустрій". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text> (дата звернення: 05.05.2022).
8. Закон України "Про охорону земель". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text> (дата звернення: 20.11.2020).
9. Третяк А.М., Третяк В.М., Прядка Т.М., Третяк Н.А. Територіально-просторове планування: базові засади теорії, методології, практики: монографія. Біла Церква: "ТОВ "Білоцерківдрук", 2021. 142 с.
10. Третяк А.М., Третяк В.М., Прядка Т.М., Скляр Ю.Л., Капінос Н., Територіально-просторове планування використання земель в Україні: понятійний базис в контексті безпеки життєдіяльності людей. Агросвіт № 15, 2021. С. 3—13.
11. Закон України "Про регулювання містобудівної діяльності". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17/print> (дата звернення: 21.10.2020).
12. Закон України "Про основні засади (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 14.09.2022).

13. Постанова Кабінету України "Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року". URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179> (дата звернення: 14.09.2022).

14. Третяк А. М., Третяк В. М., Прядка Т. М., Третяк Р. А., Комарова Н.В. Стан та проблеми розроблення комплексних планів просторового розвитку землекористування території територіальних громад. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. № 1. 2022. С. 57—68.

15. Антон Третяк, Валентина Третяк, Роман Третяк. Комплексні плани просторового розвитку території територіальних громад: землевпорядні проблеми. Землевпорядний вісник. № 1. 2022. С. 26—32.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "Constitution of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96&%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 20 October 2020)

2. Tretiak, A. Tretiak, V. Kuriltsiv, R. Priadka, T. and Tretiak, N. (2021), *Upravlinnia zemel'nymy resursamy ta zemlekorystuvanniam: bazovi zasady teorii, instytutsio-lizatsii, praktyky* [Management of land resources and land use: basic principles of theory, institutionalization, practice], Belotserkivdruk LL, Bila Tserkva, Ukraine.

3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2002), "Concept of the All-State target program of land use and protection", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-%D1%80#top> (Accessed 05 May 2022).

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), "Land Code of Ukraine", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768&14/print&1509602912924405> (Accessed 05 May 2022).

5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), The Law of Ukraine "On the State Land Cadaster", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613&17#Text> (Accessed 20 July 2021).

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Land Use Planning", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711&20#Text> (Accessed 20 May 2020).

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), Law of Ukraine "On Land Management", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text> (Accessed 05 May 2022).

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), Law of Ukraine "On Land Protection", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/96215/print14765864-11943513> (Accessed 20 October 2020).

9. Tretiak, A. Tretiak, V. Priadka, T. and Tretiak, N. (2021), *Terytorial'no-prostorove planuvannia: bazovi zasady teorii, metodolohii, praktyky* [Territorial-spatial planning: basic principles of theory, methodology, practice], Belotserkivdruk LL, Bila Tserkva, Ukraine

10. Tretiak, A. M., Tretiak V. M., Pryadka, T. M., Sklyar, Y. L., Kapinos N. O. (2021), "Territorial and spatial planning of land use in Ukraine: a conceptual basis in the context of the safety of people's livelihoods", *Ahrosvit*, vol. 15, pp. 3—13.

11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), Law of Ukraine "On regulation of urban planning activities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038&17#Text> (Accessed 21 October 2020).

12. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019), Law of Ukraine "On the basic principles (strategies) of the state environmental policy of Ukraine for the period until 2030", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (Accessed 14 September 2022).

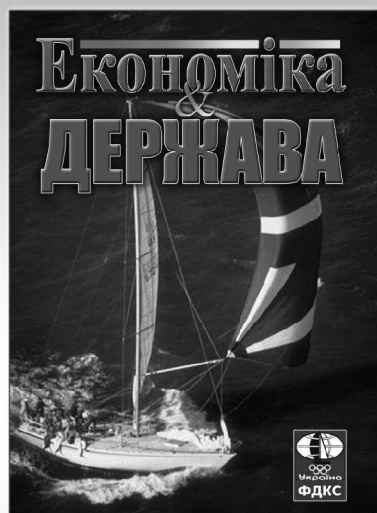
13. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021) Resolution "On approval of the National Economic Strategy for the period until 2030", available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179> (Accessed 14 September 2022).

14. Tretiak, A. M., Tretiak, V. M., Pryadka, T. M., Tretiak R. A., Komarova N. V. (2022), "The state and problems of developing comprehensive plans for the spatial development of land use in the territory of territorial communities", *Zemleustrii, kadastr i monitorynh zemel'*, vol. 1. pp. 57—68.

15. Tretiak, A. Tretiak, V., Tretiak, R. (2022), "Comprehensive plans for the spatial development of the territory of territorial communities: land management problems", *Zemlevporiadnyj visnyk*, vol. 1. 2022. pp. 26—32.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2022 р.

**Науково-практичний журнал
«ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»**

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

**наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ
(Категорія «Б»)**

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності – **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 338.4

С. С. Нестеренко,
д. е. н., доцент, директор, Інститут економіки та менеджменту,
Університет "Україна", м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9090-3470>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.18.13

ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА

S. Nesterenko,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Director,
Institute of Economics and Management, University "Ukraine", Kyiv

IMPROVEMENT OF FINANCIAL SECURITY OF FORESTRY

В представленому матеріалі узагальнено існуючі проблеми формування ефективного механізму фінансового забезпечення лісового господарства. Для цього здійснено критичний аналіз тематичних наукових праць вітчизняних вчених та доведено необхідність формування Державного фонду розвитку лісового господарства України у складі спеціального фонду державного бюджету. Проведено порівняння потреби фінансування заходів з ведення лісового і мисливського господарства, охорони та захисту лісів у лісовому фонді, створення захисних лісових насаджень і полезахисних лісових смуг та запланованого бюджетного фінансування лісогосподарських підприємств Державного агентства лісових ресурсів України за минулі періоди.

Для забезпечення найбільш вірогідного значення прогнозного рівня потреби у бюджетному фінансуванні лісового господарства України запропоновано методичний підхід щодо прогнозу необхідного рівня вказаної потреби шляхом використання лінійної, логарифмічної, поліноміальної, ступеневої та експоненціальної математичних моделей. На основі проведених розрахунків доведено необхідність використання середнього значення між логарифмічною, ступеневою та поліноміальною моделями як такими, при яких спостерігається найвищий коефіцієнт кореляції. Визначено прогнозний рівня потреби у бюджетному фінансуванні лісового господарства України на період до 2030 року.

Відповідно до звітних даних, запропоновано орієнтовне співвідношення державного фінансування на окремі заходи (статті) щодо необхідного прогнозного фінансування лісового господарства за основними напрямками на 2030 рік, згідно чого дві третини бюджетного фінансування необхідно скеровувати на постійне здійснення лісової охорони, тобто оплату праці всіх працівників державних лісогосподарських підприємств, в яких не проводяться рубки головного користування, які могли б забезпечувати фінансову незалежність суб'єкта господарювання.

Відзначено збільшення фіскального навантаження на лісогосподарські підприємства (прийнятий податок на землі лісогосподарського призначення), що в умовах недостатнього бюджетного фінансування призводить до погіршення фінансового становища цих підприємств та зменшення їхньої можливості у належний спосіб здійснювати лісогосподарську діяльність, охорону лісу, лісовідновні роботи тощо.

The presented material summarizes the existing problems of forming an effective mechanism of financial support for forestry. For this, a critical analysis of thematic scientific works of domestic scientists was carried out and the necessity of forming the State Forestry Development Fund of Ukraine as part of a special fund of the state budget was proved. A comparison was made of the need for financing activities related to forestry and hunting, protection and protection of forests in the forest fund, the creation of protective forest plantations and field protection forest strips, and the planned budget financing of forestry enterprises of the State Agency of Forest Resources of Ukraine for past periods.

In order to ensure the most probable value of the forecast level of the need for budgetary financing of the forestry industry of Ukraine, a methodical approach is proposed for the forecast of the required level of the indicated need by using linear, logarithmic, polynomial, power and exponential mathematical models. Based on the calculations, the need to use the average value between the logarithmic, power and polynomial models as those with the highest correlation coefficient is proven. The forecast level of the need for budgetary financing of the forestry industry of Ukraine for the period up to 2030 has been determined.

According to the reported data, an approximate ratio of state funding for individual measures (articles) is proposed regarding the possible forecast funding of forestry in the main directions for 2030, according to which two-thirds of the budget funding must be directed to the permanent implementation of forest protection, i.e. the payment of all employees of state forestry enterprises that do not carry out felling of the main use, which could ensure the financial independence of the business entity.

An increase in the fiscal burden on forestry enterprises (adopted tax on forestry land) was noted, which in the conditions of insufficient budgetary funding leads to a deterioration in the financial situation of these enterprises and a decrease in their ability to properly carry out forestry activities, forest protection, forest restoration work, etc.

Ключові слова: лісове господарство, фінансове забезпечення, лісогосподарські підприємства, фінансовий механізм, лісовий фонд.

Key words: forestry, financial support, forestry enterprises, financial mechanism, forest fund.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сьогоднішній день фахівцями лісового господарства вже визначено основні проблеми формування фінансового забезпечення галузі, зокрема:

— відсутність методологічних підходів щодо формування та впровадження моделі фінансування лісового господарства;

— недосконалість механізму та інструментів фінансування лісового господарства (в першу чергу, підприємств південної та південно-західної зони, які характеризуються низьким рівнем лісисості);

— значна частка частини чистого прибутку, що сплачується до державного бюджету лісогосподарськими підприємствами;

— необхідність розробки оптимальних ставок та встановлення ринкової плати за спеціальне використання лісових ресурсів;

— достатньо високий рівень фіскального навантаження на підприємства галузі.

Розв'язати проблему забезпечення бюджетною підтримкою на постійній основі заходів із ведення лісового і мисливського господарства, охорони і захисту лісів, створення захисних лісових насаджень та полезахисних лісових смуг можливо шляхом створення Державного фонду розвитку лісового господарства України у складі спеціального фонду державного бюджету. Кошти цього фонду запропоновано акумулювати від надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів та за рахунок лісових платежів і штрафів. Видатки фонду, крім фінансування першочергових заходів із лісовідновлення, охорони та захисту лісів у малоресурсних регіонах, мають бути направлені на технічне переоснащення галузі, будівництво лісових доріг, інноваційний розвиток, наукові дослідження тощо.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Марчук Ю.М. та Уварова В.І. доводять, що в умовах децентралізації і сучасного територіального поділу влади, який може призвести до відсутності фінансових ресурсів для проведення необхідних лісгосподарських заходів, важливість створення Фонду розвитку лісового господарства [1], за допомогою якого буде сформована можливість фінансової підтримки заходів з охорони, захисту та догляду за лісом. На думку І. Антоненко, фонд розвитку лісового господарства повинен формуватися на підставі частки рентного доходу від плати за деревину незалежно від виду рубок, частки доходу від лісгосподарської діяльності, надання послуг, частки плати за використання лісів природоохоронного призначення, частки зборів за нанесення шкоди лісам, коштів бюджету на розширене відтворення лісових ресурсів, спонсорських внесків та інших джерел фінансування [2].

Більш системно до проблеми акумулювання та використання коштів на розвиток лісового господарства підходить Я. Бойко, стверджуючи, що для збільшення надходження власних коштів механізми управління повинні бути переорієнтовані на економічні методи господарювання. Для цього необхідно вивчити та визначити можливі джерела надходження власних коштів та їх роль у фінансуванні лісового господарства [3]. На переконання Р. Дубаса, фінансовий механізм забезпечення розвитку лісоресурсної сфери може бути розширений за рахунок альтернативних джерел фінансування, які в Україні майже не задіяні — банківського кредитування (екологічні банки), приватних інвестицій, страхових фондів, лізингу, міжнародних грантів тощо [4].

Проте, незважаючи на численні дослідження, зазначена проблематика вивчена недостатньо, а розрахунок прогнозного рівня фінансування лісового господарства фактично не здійснювався.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Вдосконалення механізму фінансового забезпечення лісового господарства та методичні підходи до розрахунку прогнозного рівня його фінансування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Формування фінансово-економічного механізму лісгосподарювання відзначається комплексом особливостей, які пов'язані з інституціональними засадами господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, що передбачають домінування державної форми власності на ліси та лісовкриті землі, збереження спеціалізованих підрозділів державних та комунальних лісгосподарських підприємств, науково-дослідних та проектно-вишукувальних установ лісівничого спрямування. Процеси природної ренатуралізації, які мають місце на покинутих та облогових сільськогосподарських угіддях, сформували відповідні інституціональні та природно-ресурсні передумови для формування приватного сектора в лісокористуванні [5—7].

Статтею 98 Лісового кодексу України визначено, що видатки на підвищення продуктивності, поліпшення якіс-

Таблиця 1. Розрахунок потреби і запланованого фінансування лісгосподарських підприємств, тис. грн

Показник	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Потреба	769339,4	693144,8	663439,7	669770,4	700380,9
План	429 900,7	-	-	-	288000,0
% потреби	55,8	0	0	0	41,1

ного складу лісів, їх відтворення та охорони здійснюються за рахунок:

— державного бюджету та власних коштів підприємств, установ та організацій лісового господарства — щодо лісів державної власності;

— місцевого бюджету та власних коштів підприємств, установ та організацій лісового господарства — щодо лісів державної та комунальної власності;

— власних коштів власників лісів — щодо лісів приватної власності.

Слід вказати, що "Порядком використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансування заходів з ведення лісового і мисливського господарства, охорони та захисту лісів у лісовому фонді, створення захисних лісових насаджень і полезахисних лісових смуг", затвердженим постановою Кабінетів Міністрів України від 20.12.2017 за № 1016 [8], передбачено, що право на отримання бюджетних коштів мають державні лісгосподарські підприємства, що належать до сфери управління Державного агентства лісового господарства України та які не проводять рубки головного користування відповідно до обґрунтованих показників з урахуванням регіональних особливостей та природно-кліматичних умов.

Тому позитивним моментом у функціонуванні фінансово-економічного механізму лісгосподарювання слід вважати суттєві позитивні тенденції у фінансуванні лісової галузі. Так, державним бюджетом на 2019 рік на охорону й відтворення лісів було направлено 365 млн грн. До того ж, впроваджено відповідні зміни до Бюджетного кодексу, якими передбачено для потреб фінансування лісової галузі формування спеціального фонду у державному бюджеті. Саме до вказаного спеціального фонду буде зараховуватися 26% ренти (плати) за спеціальне використання лісових ресурсів (власне лише для деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування). І власне ці фінансові ресурси мають бути направлені на ведення лісового й мисливського господарства, охорону і захист лісів.

За даними Аудиторської перевірки [9], в період 2016—2019 рр. розрахунок фахівцями Держлісагенства України потреби передбачав фінансування заходів з ведення лісового і мисливського господарства, охорони та захисту лісів у лісовому фонді, створення захисних лісових насаджень і полезахисних лісових смуг в розмірі 2726 735,8 тис. грн, але за 2016—2018 рр. розраховані величини фінансових потреб не були забезпечені взагалі бюджетним асигнуваннями. Для порівняння величин розрахунку в потребі і запланованого бюджетного фінансування лісгосподарських підприємств Державного агентства лісових ресурсів України за період 2015—2019 рр. сформовано таблицю 1.

Як бачимо, навіть в 2019 році спостерігається плановий показник бюджетного асигнування в розмірі 41%

Таблиця 2. Прогноз потреби у бюджетному фінансуванні лісового господарства, тис. грн

№	Потреба, тис. грн	Рік
1	771 720,5	2022
2	827 935,6	2023
3	896 451,4	2024
4	977 187,8	2025
5	1 070 086,0	2026
6	1 175 101,3	2027
7	1 292 199,3	2028
8	1 421 352,6	2029
9	1 562 539,3	2030

Таблиця 3. Прогнозний розрахунок бюджетного фінансування лісового господарства на 2030 рік за основними статтями

№	Заходи (статті)	2019 рік		2030 рік, тис. грн
		тис. грн	%	
1	Витрати на здійснення лісовпорядкування	24821,1	9	140628,5
2	Витрати на здійснення наземної охорони лісів від пожеж	46780,1	16	250006,3
3	Витрати на здійснення лісової охорони	189257,3	66	1031275,9
4	Витрати на створення захисних лісових насаджень та полезахисних лісових смуг	27141,5	9	140628,5
Всього		288000,0	100	1 562 539,3

від потреби лісового господарства. В той же час слід відзначити, що реальне фінансове забезпечення потреб державних підприємств було на рівні 75—85% від запланованих показників.

В контексті реалізації зазначеного фінансово-економічного механізму, насамперед, на основі проведених розрахунків слід здійснити прогнозування рівня потреби у бюджетному фінансуванні лісгосподарських підприємств України в плановому періоді, що є одним із головних фінансових параметрів, на який, в першу чергу, покладається менеджмент підприємств лісової галузі південних та південно-східних регіонів при ухваленні стратегічних і тактичних управлінських рішень щодо можливостей власного функціонування та розвитку.

Для забезпечення найбільш вірогідного значення прогнозного рівня потреби у бюджетному фінансуванні лісового господарства України нами запропоновано методичний підхід щодо прогнозу необхідного рівня вказаної потреби шляхом використання лінійної, логарифмічної, поліноміальної, степеневі та експоненціальної математичних моделей.

В таблиці 2 відображено прогнозне значення показника потреби у бюджетному фінансуванні лісового господарства на період 2022—2030 роки, який свідчить про те, що у випадку застосування середнього значення між логарифмічною, степеневі та поліноміальною моделями прогнозне значення показника потреби у бюджетному фінансуванні лісового господарства в 2030 році становитиме 1 562 539,3 тис. грн. Крім того, спостерігається тенденція поступового збільшення показника потреби, що об'єктивно обумовлено інфляційними процесами в країні та підвищенням вартості трудового потенціалу, основних засобів та енергетичних ресурсів, які прямопорційно впливають на собівартість продукції (послуг) лісового госпо-

дарства. Але, в той же час, очевидно, будуть підвищуватися ціни на зазначену лісопродукцію, що дозволить збільшити відрахування до державного бюджету лісгосподарських підприємств сировинних регіонів країни.

Відповідно до звіту про виконання паспорта бюджетної програми КПКВК 2409060 "Ведення лісового і мисливського господарства, охорона та захист лісів в лісовому фонді" за 2019 рік [10], можна скористатися орієнтовним співвідношенням державного фінансування на окремі заходи (статті) щодо можливого прогнозного фінансування лісового господарства за основними напрямками на 2030 рік, що відображено в таблиці 3.

Згідно даних таблиці дві третини бюджетного фінансування необхідно скеровувати на постійне здійснення лісової охорони, тобто оплату праці всіх працівників державних лісгосподарських підприємств, в яких не проводяться рубки головного користування, які могли б забезпечувати фінансову незалежність суб'єкта господарювання.

Необхідно зазначити, що процес фінансування лісового господарства залежить від соціально-політичної ситуації в країні, яка може змінюватися і тим самим впливати на затвердження необхідного фінансування лісового господарства у відповідних статтях державного бюджету. Нині збільшується фіскальне навантаження на лісгосподарські підприємства (прийнятий податок на землю лісгосподарського призначення), що в умовах недостатнього бюджетного фінансування призводить до погіршення фінансового становища цих підприємств та зменшення їхньої можливості у належний спосіб здійснювати лісгосподарську діяльність, охорону лісу, лісовідновні роботи тощо.

ВИСНОВКИ

На основі проведених наукових досліджень запропоновано та апробовано застосування економіко-методичного підходу щодо використання лінійної, логарифмічної, поліноміальної, степеневі та експоненціальної математичних моделей для прогнозного розрахунку рівня потреби у бюджетному фінансуванні лісового господарства країни. Визначено прогнозне значення необхідного державного фінансування лісового господарства за основними напрямками його ведення на 2030 рік.

Література:

1. Марчук Ю. М., Уварова В. І. Фінансово-економічний механізм лісгосподарювання: особливості та інституціональні передумови формування. — Економіка та держава. № 2/2019. С. 57—67.
2. Антоненко І. Я. Формування ринковоорієнтованого фінансово-економічного механізму розвитку лісоресурсної сфери України. Агросвіт. 2011. № 13—14. С. 7—12.
3. Бойко Я. М. Фінансово-економічний механізм розвитку лісового господарства регіону. Економіка АПК. 2014. № 2. С. 75—84.
4. Дубас Р. Г. Удосконалення фінансово-економічного механізму у лісоресурсній сфері України. Економіка АПК. Київ. 2012. № 2. С. 66—69.
5. Коваль Я. В., Блажкевич Т. П., Волочков В. В. Планування виробництва в лісовому господарстві: навчальний посібник. Житомир: Вид-во "Житомирський національний агроекологічний університет", 2011. 504 с.

6. Шершун М.Х., Дребот О.І. Лісовий сектор Європи у контексті змін форм власності та реформування системи управління лісового господарства. Науковий вісник НЛТУ України, Вип. 22.4. 2012. С. 307—315.

7. Фурдичко О.І., Лавров В.В. Лісова галузь України у контексті сталого розвитку: теоретико-методологічні, нормативно-правові та організаційні аспекти: монографія. Київ: Основа, 2009. 424 с.

8. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансування заходів з ведення лісового і мисливського господарства, охорони і захисту лісів у лісовому фонді, створення захисних лісових насаджень та полезахисних лісових смуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2017 р. № 1016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1016-2017-%D0%BF#Text>

9. Звіт за результатами державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм Державним агентством лісових ресурсів України за період з 01.01.2016 р. по 30.06.2019 р. від 23.01.2020 р. № 07-22/1. Державна аудиторська служба України. Київ, 2020. С. 38. URL: <http://dkrs.kmu.gov.ua/kru/doccatalog/document?id=158120>

10. Звіт про виконання паспорта бюджетної програми КПКВК 2409060 "Ведення лісового і мисливського господарства, охорона та захист лісів в лісовому фонді за 2019 рік" URL: https://mepr.gov.ua/files/docs/Passporta_KPKVK/2020/Zvit/2409060.pdf

References:

1. Marchuk, Yu. M. and Uvarova V. I. (2019), "The financial and economic mechanism of forest management: features and institutional prerequisites for its formation", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 2, pp. 57—67.

2. Antonenko, I.Ya. (2011), "Formation of a market-oriented financial and economic mechanism for the development of the forest resource sphere of Ukraine", *Ahrosvit*, vol. 13—14, pp. 7—12.

3. Boyko, Y.M. (2014), "Financial and economic mechanism of forestry development in the region", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 75—84.

4. Dubas, R.H. (2012), "Improvement of the financial and economic mechanism in the forest resource sector of Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 66—69.

5. Koval, Ya.V., Blazhkevych, T.P. and Volochkov V.V. (2011), *Planuvannya vyrobnytstva v lisovomu hospodarstvi [Production planning in forestry]*, Zhytomyr National Agroecological University, Zhytomyr, Ukraine.

6. Shershun, M.Kh. and Drebota, O.I. (2012), "The forest sector of Europe in the context of changes in forms of ownership and reform of the forestry management system", *Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 22.4, pp. 307—315.

7. Furdychko, O.I. and Lavrov, V.V. (2009), *Lisova haluz Ukrayiny u konteksti staloho rozvytku: teoretyko-metodolohichni, normatyvno-pravovi ta orhanizatsiyni aspekty [The forestry industry of Ukraine in the context of sustainable development: theoretical-methodological, normative-legal and organizational aspects]*, Osнова, Kyiv, Ukraine.

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), "On the approval of the Procedure for the use of funds provided for in the state budget for the financing of forestry and

hunting activities, the protection and protection of forests in the forest fund, the creation of protective forest plantations and field protection forest strips: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 12.20.2017 № 1016", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1016-2017-%D0%BF#Text> (Accessed 18 Sept 2022).

9. State Audit Service of Ukraine (2020), "Report on the results of the state financial audit of the implementation of budget programs by the State Forest Resources Agency of Ukraine for the period from January 1, 2016 to June 30, 2019.", available at: <http://dkrs.kmu.gov.ua/kru/doccatalog/document?id=158120> (Accessed 18 Sept 2022).

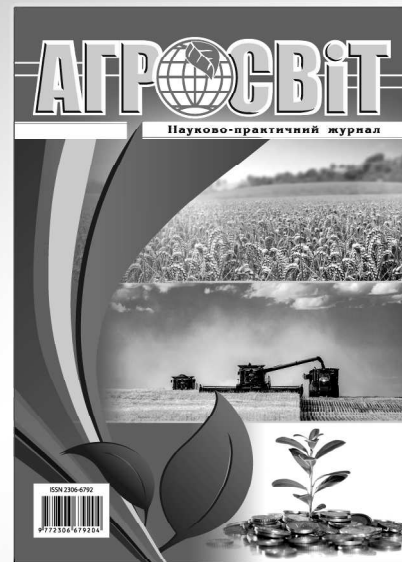
10. Ministry of Energy and Environmental Protection of Ukraine (2020), "Report on the implementation of the passport of the KПКВК budget program 2409060 "Management of forestry and hunting, protection and protection of forests in the forest fund for 2019", available at: https://mepr.gov.ua/files/docs/Passporta_KPKVK/2020/Zvit/2409060.pdf (Accessed 18 Sept 2022).

Стаття надійшла до редакції 17.09.2022 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

О. О. Маслиган,

д. е. н., професор кафедри менеджменту, управління економічними процесами та туризму,
Мукачівський державний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8465-548X>

Л. П. Коробович,

к. пед. н., доцент кафедри менеджменту, ПВНЗ " Міжнародний економіко-гуманітарний
університет ім. академіка Степана Дем'янука"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7327-2678>

Т. В. Кулініч,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту організації,
Національний університет " Львівська політехніка"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0110-7080>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.18.18

ПРОЄКТУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ОРГАНІЗАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВИРОБНИЧОГО ПІДПРИЄМСТВА

O. Maslihan,

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Management,
Management of Economic Processes and Tourism, Mukachevo State University

L. Korobovych,

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor of Management Department,
Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and humanities

T. Kulinich,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management
of Organizations, Lviv Polytechnic National University

INFORMATION AND ORGANIZATIONAL RESOURCES OF THE FINANCIAL POTENTIAL OF THE PRODUCTION ENTERPRISE

Аналіз підсистеми ресурсного забезпечення фінансового потенціалу вітчизняних виробничих підприємств виявляє потребу в її удосконаленні. Це зумовлене проблемами організації руху ресурсів, регламентування ресурсного обміну та відповідальності за рух ресурсів. Таке становище пов'язане з недосконалим інформаційним та організаційним забезпеченням фінансового потенціалу виробничого підприємства. Відтак, у межах дослідження проєктування ресурсного забезпечення зосереджено на процесі створення прототипу інформаційно-організаційних ресурсів у визначеній площині. Результати дослідження базуються на аксіомі за якою створення прототипу (прообразу) інформаційно-організаційних ресурсів фінансового потенціалу має базуватися на чинному підході до конкретизації потреб в інформаційних та організаційних ресурсах виробничого підприємства. Доведено, що конкретизація потреб в інформаційних та організаційних ресурсах надає можливість стверджувати, що інформаційні ресурси в цій площині є синтезом внутрішніх, зовнішніх та довідкових складових, а організаційні ресурси — синтезом функціональних та ієрархічних складових. У межах дослідження проілюстровано, що попри спільні риси, загальний формат прообразу інформаційно-організаційних ресурсів фінансового потенціалу набуває специфічності, залежно від застосовуваного інструментарію фінансового управління. При цьому зміна інструментарію завжди призводить до трансформацій

інформаційно-організаційних ресурсів та, відповідно, формування нової форми реалізації управлінської діяльності, оновлення засобів отримання та обробки інформації, трансформації ієрархічної складової організаційної структури фінансового управління, процесів інтеграції та диверсифікації. Перспективи подальших розвідок у даному напрямі полягають у визначенні шляху оптимізації підсистем ресурсного забезпечення фінансового потенціалу вітчизняних виробничих підприємств.

Analysis of the subsystem of resource provision of the financial potential of domestic production enterprises reveals the need for its improvement. This is due to general problems in the organization of resource flow, regulation of resource exchange, and responsibility for resource flow. Thus, within the framework of the research of the resource provider is focused on the process of prototype creation, the information-organizational resources of the financial potential of the production enterprise are being prototyped. Therefore, the research is aimed at the creation of information and organizational resources for the financial potential of the production enterprise. The results of the research were based on the axiom of what prototype creation, informational and organizational resources of financial potential should be based on the existing approach to the concrete needs in information and organizational resources of the production enterprise. The authors have proved that the specification of the needs in information and organizational resources of the financial potential of the production enterprise provides an opportunity to assert that information resources in this area should be investigated as a synthesis of internal, external, and reference resources, and organizational resources as a synthesis of functional and hierarchical resources. Within the framework of the research, it is illustrated that despite the common features the general format of informational and organizational resources of the financial potential of production enterprises acquires specificity depending on the applied tools of financial management. At the same time, the change of financial management instruments always leads to the transformation of informational and organizational resources and, accordingly: formation of a new form of management activity realization; updating of means of receiving and processing information; transformation of the hierarchical component of the organizational structure of financial management into a new one; processes of integration and diversification. The prospects of further developments in this direction lie in the determination of optimization way the subsystem of resource provision of the financial potential of domestic production enterprises based on the introduction of a balanced scorecard in the practice of financial management.

Ключові слова: інформаційне забезпечення підприємства, інформаційні ресурси підприємства, організаційні комунікації, фінансовий потенціал.

Key words: information provision, information resources of the enterprise, organizational communications, financial potential.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Аналіз підсистеми ресурсного забезпечення фінансового потенціалу вітчизняних виробничих підприємств виявляє потребу в її удосконаленні. Це зумовлене загальними проблемами в організації руху ресурсів, регламентуванні ресурсного обміну та розподілі відповідальності за рух ресурсів. Проблематика ускладнюється недосконалістю інформаційного та організаційного забезпечення фінансового потенціалу виробничого підприємства. Наразі наявні значні розбіжності у розумінні поняття "інформаційні ресурси" та "організаційні ресурси", які визначають різне коло потреб фінансово-

го потенціалу в інформаційних та організаційних ресурсах при впровадженні будь-якого інструментарію фінансового управління.

Відтак, у межах дослідження, має бути реалізоване проєктування ресурсного забезпечення, що зосереджене на процесі створення узагальненого прототипу інформаційно-організаційних ресурсів для визначеної площини. Потреби в інформаційних ресурсах деталізуються за спектром: потреб у навчанні персоналу; потреб у забезпеченні процесу розробки та впровадження інструментарію управління; потреб у формуванні ефективної інформаційної системи (що забезпечує прийняття та реалізацію управлінських рішень за всіма аспектами фінансової діяльності підприємства); потреб виконання специфічних функцій фінансового менеджменту.

Потреби в організаційних ресурсах деталізуються за спектром: потреб в ефективному розмежуванні функцій потенціалу; потреб у створенні організаційних структур фінансового управління (далі — ОСФУ), здатної реалізувати обрану управлінську парадигму; потреб прийняття та реалізації управлінських рішень за всіма аспектами фінансової діяльності виробничого підприємства. Така різноспрямованість сприяє досягненню консенсусу лише при створенні схем їх структурного складу, у межах яких дослідження інформаційних ресурсів зорієнтовані на синтез зовнішніх, внутрішніх та довідкових інформаційних ресурсів, а організаційних ресурсів на синтез ієрархічних та функціональних ресурсів. Це є особливо значущим, враховуючи, що внутрішнє (структурне) наповнення для створення окреслених схем наразі не конкретизоване.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед основних, в яких започатковано розв'язання проблеми проектування інформаційно-організаційних ресурсів фінансового потенціалу виробничого підприємства, дослідження і публікації Шабатура Т. С., Лагодієнко Н. В. [9], Краснокутська, Н. С. [3], Гришова І. Ю. [2]. Разом з тим, більшість наявних на сьогодні публікацій розглядають окреслені ресурси досить узагальнено, при цьому ігноруючи той факт, що потреби в таких ресурсах спектрально різні. Відтак, автори у межах дослідження, у більшості, спираються на власні дослідження [4—7], в яких не тільки конкретизується склад ресурсного забезпечення фінансового потенціалу виробничого підприємства, виділявся підхід до окреслення системних характеристик ресурсного забезпечення фінансового потенціалу виробничого підприємства, але і концептуальні засади його інформаційного та організаційного забезпечення.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є створення прообразу інформаційно-організаційних ресурсів фінансового потенціалу виробничого підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

У попередніх дослідженнях авторів доведено, що загальний формат інформаційно-організаційних ресурсів фінансового потенціалу виробничого підприємства набуває специфічності залежно від застосованого інструментарію фінансового управління [6]. Відтак, створення прототипу (прообразу) інформаційно-організаційних ресурсів фінансового потенціалу виробничого підприємства (далі ФПВП) має базуватися на чинному підході до конкретизації потреб в інформаційних та організаційних ресурсах, оскільки це надає можливість стверджувати, що: інформаційні ресурси ФПВП, у струк-

Таблиця 1. Склад зовнішніх інформаційних ресурсів фінансового потенціалу виробничого підприємства

Зовнішні інформаційні ресурси	Джерело формування
Група 1. Інформація щодо контрагентів та конкурентів: банки та кредитні спілки; лізингові компанії та страхові компанії; інвестиційні компанії та фонди; постачальники продукції; покупці продукції (цільові; нецільові); конкуренти	Публічне оприлюднення звітності підприємств, відповідні рейтинги з основними результатами діяльності, платні бізнес-довідки інформаційних компаній
Група 2. Показники кон'юнктури фінансового ринку: показники кон'юнктури фондового ринку; показники кон'юнктури кредитного ринку; показники кон'юнктури валютного ринку	Дані періодичних комерційних видань, фондової, валютної біржі електронні джерела інформації
Група 3. Показники загальноекономічного розвитку країни: показники макроекономічного розвитку; показники галузевого розвитку	Публікації державної статистики.
Група 4. Нормативно-регулюючі показники: з фінансової діяльності підприємств; з функціонування окремих сегментів фінансового ринку	Нормативно-правові акти, що приймаються органами державного управління

Джерело: сформоване авторами [1, с. 24—25].

турованому вигляді, доцільно досліджувати як синтез внутрішніх, зовнішніх та їх поєднання через інструментарій фінансового управління (або зміст довідкових ресурсів). При цьому організаційні ресурси ФПВП, у структурованому вигляді, доцільно досліджувати як синтез функціональних та ієрархічних ресурсів та їх поєднання через інструментарій фінансового управління. При цьому зміна інструментарію фінансового управління завжди призводить до виникнення трансформацій інформаційно-організаційних ресурсів та, відповідно: формування нової форми реалізації управлінської діяльності; оновлення засобів отримання та обробки інформації; трансформації ієрархічної складової організаційної структури фінансового управління у нову; процесів інтеграції та диверсифікації.

Таким чином, структуризацію інформаційних ресурсів ФПВП доцільно здійснювати у розрізі: зовнішніх та внутрішніх інформаційних ресурсів; довідкових інформаційних ресурсів.

Здійснене дослідження складу зовнішнього фінансового середовища підприємства надає можливість задовольнити потреби в інформаційних ресурсах для управління фінансовим потенціалом через формування їх зовнішньої складової та виділення у її внутрішній структурі основних груп інформації (табл. 1).

Склад зовнішніх інформаційних ресурсів для управління фінансовим потенціалом виробничого підприємства має бути сформований таким чином, щоб забезпечувати фінансові служби підприємства даними: для прийняття стратегічно важливих рішень у сфері фінансового управління. При цьому потреби в інформаційних ресурсах ФПВП задовольняються:

1. Інформуванням щодо впливу зовнішнього фінансового середовища на функціонування підприємства при прийнятті стратегічно важливих рішень у сфері фінансового управління. Це визначає потребу у показниках загальноекономічного розвитку у розрізі двох блоків інформації [1, с. 25]:

— макроекономічного розвитку (узагальнює темпи росту ВВП та національного доходу; обсяги емісії грошей; грошові доходи населення; вклади населення у

банках; індекси інфляції; облікову ставку центрально-го банку);

— галузевого розвитку (узагальнює обсяг виробленої або реалізованої продукції; загальну вартість активів; сума власного капіталу підприємств; суму валового прибутку підприємств; ставки податків на прибуток, додану вартість та акцизний збір; індекси цін на продукцію галузі тощо).

2. Інформуванням щодо кон'юнктури фінансового ринку при прийнятті управлінських рішень з формування портфелю інвестицій та залучення кредитів. Показники кон'юнктури ринку доцільно розглядати у складів трьох блоків [1, с. 25]:

— кон'юнктури фондового ринку: основні фондові інструменти біржового та позабіржового фондових ринків; котирувальні ціни пропозиції/попиту фондових інструментів; узагальнюючий індекс динаміки цін на фондовому ринку;

— кон'юнктури кредитного ринку: кредитні ставки комерційних банків, диференційовані за строками надання фінансової позики; лізингова ставка за видами активів, що лізингуються; депозитні ставки комерційних банків, диференційовані за внесками (до вимоги або терміновими);

— кон'юнктури валютного ринку: офіційний курс валют, якими оперує підприємство у процесі зовнішнь-оекономічної діяльності.

3. Інформуванням щодо діяльності контрагентів та конкурентів для прийняття оперативних управлінських рішень з формування та використання фінансових ресурсів (при формуванні цієї групи доцільним є урахування провідних контрагентів та основних конкурентів підприємства) [1, с. 25].

4. Інформуванням щодо підготовки фінансових рішень, пов'язаних з особливостями державного регулювання фінансової діяльності підприємств, що реалізується за допомогою нормативно-регулюючої групи показників [1, с. 25].

Потреби в інформаційних ресурсах ФПВП задовольняються також внутрішніми інформаційними ресурсами, структурний склад яких є таким (табл. 2).

Склад внутрішніх інформаційних ресурсів для управління фінансовим потенціалом виробничого підприємства має бути орієнтований на забезпечення фінансової служби даними про результативність управління, а також стратегічного, поточного та оперативного контролю. Відтак, потреби в інформаційних ресурсах ФПВП задовольняються [1, с. 28]:

1) інформуванням користувачів про результативність фінансового управління: інвесторів та кредиторів (при формуванні портфелю інвестицій та залученні позик), фінансових менеджерів (при проведенні узагальнюючого аналізу фінансової діяльності). Це зумовлює необхідність використання показників фінансової звітності, особливостями якої є [4; 5]: надання агрегованого уявлення про результативність фінансового управління; узагальненість інформативних показників; низька періодичність розробки; використання вартісних показників. Визначені особливості унеможливають використання фінансової звітності як єдиного джерела інформації при прийнятті управлінських рішень у сфері фінансової діяльності;

Таблиця 2. Склад внутрішніх інформаційних ресурсів фінансового потенціалу виробничого підприємства

Внутрішні ресурси	Джерело формування
Група 1. Показники фінансової звітності	Баланс, Звіт про фінансові результати; Звіт про рух грошових коштів; Звіт про власний капітал
Група 2. Показники управлінського обліку	Показники, що характеризують стан фінансових, кадрових, інформаційних та організаційних ресурсів ФПВП (у регіональному розрізі, за структурними підрозділами, за сферами фінансової діяльності)
Група 3. Нормативно-планова документація ФПВП	Система внутрішніх нормативів, регулюючих фінансовий розвиток підприємства; система планових показників фінансового розвитку підприємства; система показників, що визначають погодженість ключових цілей, критеріїв, пріоритетів діяльності підприємства та рівень використання наявних переваг
Група 4. Організаційно-розпорядча документація:	Документи, що характеризують розподіл посадових обов'язків на підприємстві та його підрозділах

Джерело: сформоване авторами [1, с. 24—25; 6].

2) інформуванням керівництва про діяльність підприємства, отриманням висновків та оцінок для планування, контролю, оперативного та перспективного фінансового управління, що зумовлює необхідність у показниках управлінського обліку. Переваги даної групи показників (фінансові та не фінансові показники, висока періодичність розробки, можливість структуризації за підрозділами та видами діяльності, урахування темпів інфляції) дозволяють застосовувати її як елемент внутрішніх інформаційних ресурсів ФПВП. Управлінський облік будується індивідуально на кожному виробничому підприємстві в залежності від потреб управління, з формуванням показників у розрізі певних груп [1, с. 29]. У даному випадку, формування показників доцільно здійснювати у розрізі складових Збалансованої системи показників;

3) інформуванням щодо процесу стратегічного, поточного та оперативного контролю у межах ФПВП. Це доцільно здійснювати за допомогою нормативно-планових показників, сформованих за такими блоками [1, с. 31]: система внутрішніх нормативів регулювання фінансового розвитку підприємства; система планових показників фінансового розвитку підприємства (показники фінансових планів); система показників, що відбиває ключові цілі, критерії, пріоритети розвитку ФПВП;

4) інформуванням працівників фінансової служби щодо їх функцій, обов'язків та відповідальності за реалізацію фінансового управління, що перетворює неорганізовану групу людей у ефективно та цілеспрямовано діючу систему. Таке інформування реалізується організаційно-розпорядчою документацією як засобом встановлення управлінських відносин [5]: організаційні документи з розмежування функцій, компетентності; документи з опису робіт. Функції підрозділів фінансової служби визначаються шляхом розробки і затвердження низки офіційних положень, які мають юридичну силу всередині підприємства, найбільш поширеними документами цієї групи є положення про фінансову службу

Таблиця 3. Склад довідкових інформаційних ресурсів фінансового потенціалу виробничого підприємства

Довідкові інформаційні ресурси	Джерело формування
Група 1. Загальна інформація з питань Збалансованої Системи Показників	Навчальні посібники зі Збалансованої Системи Показників, основні терміни, що застосовуються, звіти з впровадження ЗСП на інших підприємствах, записи семінарів та пресконференцій з визначеного питання
Група 2. Практичні рекомендації з розробки та впровадження Збалансованої Системи Показників	Приклади розробки та впровадження Збалансованої Системи Показників на інших підприємствах, рекомендації консультантів з питань розробки та впровадження Збалансованої Системи Показників
Група 3. Інформація про стан розробки та впровадження Збалансованої Системи Показників на підприємстві	Звіти з впровадження Збалансованої Системи Показників у підрозділах підприємства, на підприємстві у цілому; система цільових орієнтирів підприємства; розроблені Системи Показників за ієрархічними рівнями; відгуки та коментарі працівників

Джерело: сформоване авторами [1, с. 24—25].

та посадові інструкції. Однак, при застосуванні ЗСП, є також можливість користування інформаційним словником ЗСП.

Крім визначених груп інформаційних ресурсів, значна роль у задоволенні потреб відводиться довідковим інформаційним ресурсам. Особливістю групи є поєднання у структурі зовнішньої та внутрішньої інформаційних складових (табл. 3).

Поєднання у структурі зовнішньої та внутрішньої інформаційних складових визначається потребами чинного інструментарію управління. Враховуючи, що розглядається можливість впровадження Збалансованої Системи Показників (далі-ЗСП), у структурі довідкових

інформаційних ресурсів мають виділятися ресурси: навчання персоналу теорії ЗСП та особливостям роботи з нею, що вимагає загальної інформації з питань ЗСП; розробки та впровадження ЗСП, що формує об'єктивну необхідність у наборі практичних рекомендацій з визначених питань; інформування щодо стану розробки та впровадження ЗСП на підприємстві.

Згідно з виділеними потребами в організаційних ресурсах ФПВП їх структура повинна досліджуватись як синтез ієрархічної та функціональної складових. При цьому ми виокремили наступну сутність обраних нами елементів структури організаційних ресурсів: під ієрархічною будовою вони розуміють виділення різних рівнів управління; під функціональною будовою — поділ за функціями управління та видами діяльності структурних підрозділів.

Переведення згаданих вище положень у формальний процес дослідження структури організаційних ресурсів ФПВП дозволило визначити таку послідовність: формування схеми організаційної структури фінансового управління, визначення її характеристик; розробка складу підрозділів, визначення основних зв'язків між ними та порядку управлінських дій.

Під ОСФУ слід розуміти структуру, що виконує об'єднану роль та надає фінансовій службі якостей цілісності. Зазначене обумовлює необхідність структурного аналізу ієрархії, яка проявляється у встановленні суворості, однозначності, вертикально-орієнтованої залежності елементів ОСФУ, що зумовлює їх повноваження, підлеглість і можливість взаємодії [9, с. 286]. Організація фінансової служби підприємства залежить від обсягів його фінансової діяльності.

Крім того, існує залежність типу ОСФУ від систематичності зовнішніх змін у межах управлінських реакцій на кожному рівні фінансової служби [9, с. 280—300]. Наведені положення пояснюють існування на виробничих підприємствах ОСФУ різних типів, зокрема, матричних та проєктних адаптивних типів ОСФУ, лінійно-функціональних та дивізіонних неадаптивних типів ОСФУ. Оскільки спостерігаються випадки застосування всіх перелічених ОСФУ, виникає потреба в аналізі їх позитивних рис та недоліків, які ускладнюють процес управління у межах ФПВП (табл. 4).

При цьому найбільшою є розповсюдженість неадаптивних ОСФУ у зв'язку з орієнтацією більшості вітчизняних підприємств на бюрократичну регламентацію діяльності фінансової служби, поділ праці та всебічне декларування рівнів управління за видами робіт. За результатами аналізу можна стверджувати, що наведені типи ОСФУ містять значну кількість недоліків, що ускладнюють

Таблиця 4. Результат систематизації позитивних рис та недоліків найбільш вживаних ОСФУ виробничих підприємств

ОСФУ	Позитивні риси	Негативні риси
Лінійно-функціональна	- забезпечення високої професійної спеціалізації працівників; - точне визначення місця прийняття рішень та потрібних ресурсів; сприяння структуризації, формалізації та програмуванню процесів фінансового управління;	- складний процес горизонтального погодження цілей; - низька здатність реагування на зміни та тривалий термін прийняття управлінських рішень; - неефективна побудова комунікацій, труднощі при здійсненні контролю;
Дивізійна	- велика самостійність керівників фінансових служб дивізіонів; - організація директивних зв'язків за лінійним принципом; - міцні інструменти координації; швидка реакція на зміни;	- високі витрати на координацію; - втрата переваги кооперації (потреба централізації виконання окремих функцій); - дублювання функцій управління у кожному відділі;
Проектна	- динамічна та гнучка структура; - швидке реагування на зміни фінансової стратегії; - оптимальне використання ресурсів та орієнтація на нововведення; - зниження оперативного навантаження на керівника;	- постійне регулювання завдань компетенції проєктних менеджерів; - великі втрати часу на координацію; - ризик директивних конфліктів; - високі управлінські витрати; - ускладнення інформаційної мережі;
Матрична	- гнучка структура; - горизонтальна інтеграція і координація функціональних ланок; - швидке стратегічне реагування; - оптимальне використання ресурсів	- конфлікти між інстанціями та менеджерами проєктів; - незадоволеність менеджерів термінами виконання завдань за проєктами

Джерело: сформоване авторами на основі [9].

процес фінансового управління, що визначає необхідність в їх істотній оптимізації. Водночас найбільш придатними для прообразу організаційних ресурсів фінансового потенціалу виробничого підприємства є неадаптивні ОСФУ, за якими наявні такі особливості [9, с. 286—287]: функціональність, централізованість, ієрархічність, стабільність; детальний поділ праці, спеціалізація діяльності, закріплення обов'язків у стандартних організаційних документах; центральний механізм контролю із застосуванням всіх форм і методів.

Додавання управлінського інструментарію у площину організаційних ресурсів ФПВП спричиняє трансформації, що оптимізують ОСФУ. Якщо розглядати додавання ЗСП, то до основних трансформацій організаційних ресурсів, викликаних її впровадженням, слід відносити [9, с. 286—300]:

1) трансформація неадаптивних ОСФУ в адаптивні здійснюється внаслідок формування комплексу зовнішніх та внутрішніх факторів, що впливають на їх зміст. Внутрішніми факторами трансформації ОСФУ є: формування стратегічно орієнтованої діяльності фінансової служби; формування нових норм та правил організації поведінки; створення нових комунікативних зв'язків. Зовнішніми факторами трансформації ОСФУ є: оновлення засобів отримання та обробки інформації; створення нового механізму координації дій, планування та контролю; впровадження нового підходу до розв'язання управлінських проблем; формування нових управлінських методик;

2) формування процесів інтеграції та диференціації у створеній ОСФУ та її підсистемах. Це передбачає: розподіл робіт у фінансовій службі та між її частинами у такий спосіб, щоб кожна з них набула певної завершеності в межах одного підрозділу; утворення такого рівня співробітництва, що забезпечує досягнення стратегічних цілей у межах вимог зовнішнього фінансового середовища; забезпечення балансу інтересів між окремими частинами фінансової служби.

Зазначені трансформації утворюють нові мережні ОСФУ, в яких відсутня яскраво виражена ієрархія управління та деревоподібність відносин підпорядкованості. Складовими елементами такої системи є ромбоподібні структури, що характеризуються: горизонтальними та вертикальними зв'язками між її елементами; наявністю міжрівневої взаємодії (підпорядкуванням одного працівника або відділу кільком керівним органам, що знаходяться на різних рівнях ієрархії).

Мережеві організації мають низку обмежень: розширення форми та меж їх внутрішніх можливостей; модифікацій, які не суперечать внутрішній логіці утворення. Однак, мережні ОСФУ можуть ефективно діяти, контролюючи внутрішню логіку системи. Впровадження ЗСП формує такі риси мережних ОСФУ: гнучка структура (мобільність, здатність адаптації до змін); адекватна організаційна культура та прихильність індивідуумів; прагнення до диверсифікації, забезпечення рівноправності за ролями та функціями, орієнтація на інновації, ризик, постійну трансформацію; роль фінансового менеджменту як системи підтримки фінансової діяльності. Таким чином, при впровадженні ЗСП на вітчизняних виробничих підприємствах здійснюється ефективна оптимізація всіх ОСФУ, що застосовуються.

Організаційні ресурси ФПВП можна розглядати у розрізі функціональної структури ОСФУ, що формує організаційні комунікації, які реалізуються через побудову центрів управління, що можуть бути оформлені як:

1) центри відповідальності — структурні підрозділи з повністю підконтрольною частиною фінансової діяльності: центр витрат (контролює витрати); центр прибутків (контролює видаткову та прибуткову частини діяльності підприємства); центр доходів (контролює доходи); центр інвестицій (контролює інвестиційну діяльність);

2) центри фінансового обліку — структурні підрозділи, що здійснюють основні та додаткові види діяльності з безпосереднім впливом на доходи та витрати: профіт-центр (забезпечує отримання прибутку); центр витрат (безпосередньо не створює прибуток); венчур-центр (забезпечує діяльність з перспективою збільшення прибутку);

3) центри керування — структурні підрозділи з окремими функціями фінансового управління: операційний центр (робота з контрагентами); центр інвестицій (управління інвестиційною діяльністю); центр фінансового аналізу (аналіз діяльності); центр фінансового ринку (робота з фінансовим ринком); центр фінансового контролю (координація всіх видів діяльності); центр фінансово-кредитного планування (фінансове планування).

Відповідно найбільш ефективною формою реалізації управлінських дій є центри відповідальності, структура яких: утворює повністю диверсифіковані фінансові ланки, що є найкращими для ОСФУ, інтегрованих з ЗСП; повністю враховує показники сталості, складності, різноманітності та ворожості зовнішнього середовища.

Формування організаційних ресурсів ФПВП не може бути реалізованим без відповідної організаційної роботи (складання переліку управлінських дій підприємства), тому необхідною є їх конкретизація. До відповідних управлінських дій слід віднести [9]:

— розподіл службових обов'язків, що реалізується шляхом встановлення загального та індивідуального режиму роботи, видання посадових інструкцій, правил та положень з організації фінансового управління;

— організаційне інспектування, що виявляється у діагностиці організаційної структури та прийнятті управлінських рішень, інструктажі, вказівках та поясненнях до інструкцій, положень, наказів та ін.;

— видання актів управління, що забезпечує правову форму виразу керівних дій службових осіб за допомогою наказів та розпоряджень. Документообіг при цьому має допоміжний характер та забезпечує зовнішні зв'язки фінансової служби та стосунки між її структурними підрозділами.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Результати дослідження базувалися на аксіомі за якою створення прототипу, прообразу інформаційно-організаційних ресурсів фінансового потенціалу виробничого підприємства має базуватися на чинному підході до конкретизації потреб в інформаційних та організа-

ційних ресурсах ФПВП. При цьому розроблений ряд висновків та системних тверджень:

1. Організаційні та інформаційні ресурси ФПВП утворюються внаслідок: поєднання зовнішніх, внутрішніх та довідкових ресурсів; поєднання ієрархічної та функціональної складових. Попри спільні риси, загальний формат прообразу інформаційно-організаційних ресурсів фінансового потенціалу виробничого підприємства набуває специфічності залежно від застосовуваного інструментарію фінансового управління. Зміна інструментарію фінансового управління завжди призводить до виникнення трансформацій інформаційно-організаційних ресурсів та, відповідно: формування нової форми реалізації управлінської діяльності; оновлення засобів отримання та обробки інформації; трансформації ієрархічної складової організаційної структури фінансового управління у нову; процесів інтеграції та диверсифікації.

2. Зовнішні інформаційні ресурси ФПВП узагальнюють інформацію щодо: конкурентів; контрагентів; кон'юнктури фінансового ринку, загальноекономічного розвитку країни; нормативно-регулюючих показників. Внутрішні інформаційні ресурси ФПВП узагальнюють показники: фінансової звітності, управлінського обліку, нормативно-планової та організаційно-розпорядчої документації. Довідкові ресурси узагальнюють: інформацію з питань ЗСП; практичні рекомендації з розробки та впровадження ЗСП; інформацію про стан розробки та впровадження ЗСП на підприємстві.

3. Органічне поєднання ієрархічної та функціональної складових груп організаційних ресурсів найкращим чином задовольняє потреби їх трансформації з урахуванням наявного інструментарію управління. Так, ієрархічна складова організаційних ресурсів реалізується через різні типи ОСФУ на вітчизняних підприємствах. Кожен з перелічених типів має недоліки, які синтезують потребу в їх оптимізації. ЗСП у площині організаційних ресурсів ФПВП формує трансформації, що оптимізують ОСФУ; функціональна складова організаційних ресурсів реалізується через побудову різних форм центрів управління, з яких найбільш ефективними є центри відповідальності.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі полягають у визначенні шляху оптимізації підсистем ресурсного забезпечення фінансового потенціалу вітчизняних виробничих підприємств на основі впровадження Збалансованої Системи Показників у практику фінансового управління.

Література:

1. Бланк И.А. Финансовый менеджмент: учебн. курс. 2-е изд. перераб. и доп. К.: Эльга, Ника-Центр, 2006. 656 с.
2. Гришова І. Ю., Митяй О. В., Кужель В. В. Оцінювання чинників формування фінансового потенціалу аграрного виробництва. Актуальні проблеми економіки, 2015. Вип. № 10 (172). С. 169—172.
3. Краснокутська Н. С. Методологічні основи оцінювання реалізації потенціалу підприємстваю Академічний огляд, 2010. Вип. № 1 (32). С. 67—72.
4. Масліган О.О., Жуков С.А., Ігнатушенко О.С., Кулініч Т.В. Структуризація елементів методики управ-

ління фінансовим потенціалом виробничого підприємства. Інвестиції: практика та досвід, № 4, 2022. С. 10—18.

5. Maslihan, O., Litvinova, A., Todierishko, E. and Shafranov, K., Resource provision of financial potential of a production enterprise, Agrosvit, 2022, vol. 5—6, pp. 10—14.

6. Масліган О.О., Маматова Л.Ш., Жуков С.А., Рибак О.М. Сучасна управлінська парадигма фінансового потенціалу виробничого підприємства. Журнал "Економіка та держава", №2, 2022. С. 26—31.

7. Хуторна М.Е., Руденко М.В., Неміш Ю.В., Кулініч Т.В., Гасій О.В. Розвиток діагностичного інструментарію виміру рівня стабільності фінансових корпорацій за каскадним підходом. Financial and credit activities: Problems of theory and practice, 2021, № 4 (39). Рр. 109—120.

8. Шабатура Т. С., Лагодієнко Н. В. Методологічне забезпечення реалізації фінансового потенціалу підприємства аграрного виробництва. Економічний аналіз, 2015. Том 19. № 3. С. 101—106.

9. Шершньова З.Є., Оборська С.В. Стратегічне управління: навч. посіб. Київ. КНЕУ, 1999. 384 с.

References:

1. Blank, I.A. (2006), Finansovyy menedzhment [Financial management], El'ga, Nika-Tsentr, 2nd ed, Kyiv, Ukraine.
2. Hryshova, I.YU., Mytyay, O.V. and Kuzhel', V.V. (2015), "Evaluation of the factors of formation of the financial potential of agricultural production", Aktual'ni problemy ekonomiky, Vol. 10 (172), pp.169—172.
3. Krasnokutska, N.S. (2010), "Methodological bases of assessing the realization of the company's potential", Akademichnyy ohlyad, Vol. 1 (32), pp. 67—72.
4. Maslihan, O.O., Zhukov, S.A., Ignatushenko, O.S. and Kulinich, T.V. (2022), "Structuring of the elements of the method of managing the financial potential of the production enterprise", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, Vol. 4, pp. 10—18.
5. Maslihan, O., Litvinova, A., Todierishko, E. and Shafranov, K. (2022), Resource provision of financial potential of a production enterprise, Agrosvit, Vol. 5-6, pp. 10—14.
6. Maslihan, O.O., Mamatova, L.SH., Zhukov, S.A. and Rybak, O.M. (2022), "The modern managerial paradigm of the financial potential of a manufacturing enterprise", Ekonomika ta derzhava, Vol. 2, pp. 26—31.
7. Khutorna, M.E., Rudenko, M.V., Nemish, YU.V., Kulinich, T.V. and Hasiy, O.V. (2021), "Development of diagnostic tools for measuring the level of stability of financial corporations using a cascade approach", Financial and credit activities: Problems of theory and practice, Vol. 4 (39), pp. 109—120.
8. Shabatura, T.S. and Lahodiyenko, N.V. (2015), "Methodological support for the implementation of the financial potential of an agricultural production enterprise", Ekonomichnyy analiz, vol. 3 (19), pp. 101—106.
9. Shersh'n'ova, Z.Ye. and Obors'ka, S.V. (1999), Stratehichne upravlinnya [Strategic management], KNEU, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2022 р.

УДК 657.371:338.22

І. В. Свиноус,
д. е. н., професор, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0346-1596>

Н. М. Присяжнюк,
к. вет. н., доцент, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4737-0143>

О. І. Слободенюк,
к. б. н., доцент, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6966-9277>

О. Ю. Гаврик,
к. е. н., доцент, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9816-0253>

Н. І. Свиноус,
доктор філософії в галузі менеджменту, асистент,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3640-0519>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.18.25

ІНВЕНТАРИЗАЦІЯ, ЯК МЕТОД ОБЛІКУ ТА АУДИТУ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

I. Svynous,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Bila Tserkva National Agrarian University
N. Prysiazhniuk,
PhD in Veterinary Sciences, Associate Professor, Bila Tserkva National Agrarian University
O. Slobodeniuk,
PhD in Biological Sciences, Associate Professor, Bila Tserkva National Agrarian University
O. Havryk,
PhD in Economics, Associate Professor, Bila Tserkva National Agrarian University
N. Svynous,
PhD in Management, Assistant, Bila Tserkva National Agrarian University

INVENTORY AS A METHOD OF ACCOUNTING AND AUDITING THE ACTIVITIES OF BUSINESS ENTITIES

Стаття присвячена розгляду проблем організації проведення інвентаризації з урахуванням досвіду провідних країн світу. Інвентаризація входить до системи методів бухгалтерського обліку, що визначає необхідність її проведення. Завдяки цьому методу можна встановити відповідність між кількістю та якістю запасів у бухгалтерському балансі та майна, що насправді перебуває на складах господарюючого суб'єкта.

Підготовка та проведення інвентаризації має важливе значення для підтвердження достовірності бухгалтерської інформації. На основі даних порівняльних відомостей докладно відображається стан активів, зобов'язань та капіталу економічних суб'єктів. Тому цей елемент методу бухгалтерського обліку як форма контролю використовується і у вітчизняній, і зарубіжній практиці обліку.

При використанні безперервної інвентаризації робиться система записів про кожен товар, що зберігається, і на будь-який момент часу є облікова інформація про їх кількість і вартісну оцінку. При цьому підрахунок товарів, що фактично зберігаються в запасі, шляхом інвентаризації проводиться виключно для перевірки точності бухгалтерських записів. Як правило, безперервну інвентаризацію використовують економічні суб'єкти, які торгують дорогими товарами.

Практика бухгалтерського обліку у країнах Європи та США показує, що ефективно працююча система внутрішньогосподарського контролю дозволяє досягти цієї мети та скоротити втрати. Для цього розроблені та використовуються різні способи проведення інвентаризацій та подальшого застосування отриманих даних.

Проведення інвентаризації як майна, а й зобов'язань дуже важливо за умов застосування МСФЗ, де однією з приватних проблем статичного балансу є їх відображення з урахуванням дисконтування. Тому вивчення та послідовне використання західного досвіду дозволить вітчизняним підприємствам сформувати більш сучасні та опрацьовані правила проведення інвентаризацій, активно застосовувати рідко використовуються в даний час способи контролю стану майна, такі як безперервна інвентаризація.

The article is devoted to the consideration of the problems of organizing the inventory taking into account the experience of the leading countries of the world. The inventory is included in the system of accounting methods, which determines the necessity of its implementation. Thanks to this method, it is possible to establish correspondence between the quantity and quality of stocks in the accounting balance and the property that is actually in the warehouses of the business entity.

Preparing and conducting an inventory is important for confirming the reliability of accounting information. Based on these comparative information, the state of assets, liabilities and capital of economic entities is displayed in detail. Therefore, this element of the accounting method as a form of control is used in both domestic and foreign accounting practices.

When using a continuous inventory, a system of records is made about each product that is stored, and at any moment in time there is accounting information about their quantity and cost estimate. At the same time, the counting of the goods actually kept in stock by means of an inventory is carried out exclusively to check the accuracy of accounting records. As a rule, continuous inventory is used by economic entities that trade in expensive goods.

The practice of accounting in the countries of Europe and the USA shows that an effectively working system of internal economic control allows to achieve this goal and reduce losses. For this, various methods of conducting inventories and further application of the obtained data have been developed and used.

Carrying out an inventory of both assets and liabilities is very important under the conditions of application of IFRS, where one of the private problems of the static balance sheet is their reflection taking into account discounting. Therefore, the study and consistent use of Western experience will allow domestic enterprises to form more modern and elaborate rules for conducting inventories, actively apply currently rarely used methods of property condition control, such as continuous inventory.

*Ключові слова: інвентаризація, облік, аудит, майно, контроль.
Key words: inventory, accounting, audit, property, control.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Однією з найважливіших вимог бухгалтерського обліку є точність та достовірність його показників. Всі зміни, що відбуваються в бухгалтерському обліку, повинні знаходити відображення в первинних документах. Проте спостерігаються випадки, коли дані обліку різняться від фактичної наявності об'єктів або джерел їх формування. Причинами таких розбіжностей можуть бути природне зменшення, втрати при транспортуванні, пересортиця запасів, зловживання, розкрадання матеріально-відповідальних осіб. Вони виявляються шляхом звірення фактичних залишків майна чи зобов'язань із даними обліку під час проведення інвентаризації.

Інвентаризація виконує контрольну функцію в бухгалтерському обліку суб'єкта господарювання, оскільки забезпечує повноту і достовірність даних обліку, підвищує відповідальність матеріально-відповідальних осіб за збереження довірених їм цінностей, допомагає визначити природні втрати, умови зберігання запасів, забезпечити збереження майна.

У зв'язку з цим одним із найважливіших завдань аудиту в частині матеріально-виробничих запасів є збір аудиторських доказів щодо наявності та стану запасів за допомогою присутності аудиторів при проведенні інвентаризації товарно-матеріальних цінностей, яка є найважливішим способом контролю за їх збереженням.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблеми обліку і контролю товарно-матеріальних цінностей та джерел їх формування, зокрема щодо застосування інвентаризації є предметом особливої уваги економічної науки. Великий внесок в розробку теоретичних основ і методологічних підходів до проблеми обліку і контролю і їх використання внесли провідні вчені-економісти: Білуха М.Т., Бутинець Ф.Ф., Виговська Н.Г., Гетьман В.Г., Гуцайлук З.В., Дем'яненко М.Я., Завгородній В.П., Фаріон І.Д., Хомин П.Я., Усач Б.Ф., Шохін С.О. та інші вітчизняні і зарубіжні вчені.

Відаючи належне розробкам цим вченим, слід відзначити, що у переважній більшості їх дослідження спрямовані на розроблення загальнометодичного забезпечення використання методів бухгалтерського обліку та контролю, але швидкоплинні зміни функціонування підприємств вимагають розробку практичних рекомендацій по удосконаленню проведення інвентаризації.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є розробка на основі узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду практичних рекомендацій щодо проведення інвентаризації в суб'єктах підприємницької діяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інвентаризація входить до системи методів бухгалтерського обліку, що визначає необхідність її проведення. Завдяки цьому методу можна встановити відповідність між кількістю та якістю матеріальних цінностей у звіті про майновий стан та фактичній наявності в місцях зберігання суб'єкта господарювання.

Міжнародний стандарт аудиту 501 "Особливості отримання аудиторських доказів у конкретних випадках" також встановлює законодавчу вимогу, щодо отримання аудиторських доказів щодо наявності та стану запасів шляхом, що повторно підтверджує важливість процедури інвентаризації для складання бухгалтерської звітності щодо активів [1].

Підготовка та проведення інвентаризації має важливе значення для підтвердження достовірності бухгалтерської інформації. На основі даних звіряльних відомостей докладно відображається стан активів, зобов'язань та капіталу суб'єктів господарювання. Тому цей елемент методу бухгалтерського обліку, як форма контролю використовується і у вітчизняній, і зарубіжній практиці діяльності підприємницьких структур.

Дослідження економічної літератури показало, що під інвентаризацією розуміється не тільки підрахунок у натуральних одиницях запасів, а й переведення отриманої їх кількості у грошовий вимір, підсумовування та порівняння з результатами даних по бухгалтерським рахункам. Однак щодо законодавчо-нормативних документів країн ЄС та США виявлено специфіку у проведенні цього процесу. Так, у Німеччині відповідно до Торгового кодексу (ІОВ) кожен підприємець після закінчення звітного року має проводити інвентаризацію всього майна, що дозволяє перевірити повноту та правильність записів за статтями балансу [3]. Крім Торгового кодексу, обов'язковість проведення інвентаризації передбачена податковим правом Німеччини. Тому дані інвентаризації підлягають оформленню у вигляді списку, в якому точно вказуються окремі складові майна, а також боргові зобов'язання за видами, кількістю та вартістю станом на певний часовий період. На підставі даних реєстру бухгалтерського обліку про показники вартості активів та боргових зобов'язань розраховується власний капітал, яке згідно із Законом про прибутковий податок визначається як виробниче майно.

Слід зазначити, що щорічна інвентаризація у Німеччині проводиться повністю по всій номенклатурі, або частково протягом трьох місяців перед складанням пробного балансу, або протягом перших двох місяців після його складання. Організаційно передбачається проведення таких видів інвентаризації:

— актуальна (інвентаризація проводиться на кінець кожного операційного року станом за 10 днів до або після складання пробного балансу. Зміни у наявності інвентарю між днем закриття балансу та днем проведення інвентаризації повинні враховуватися відповідно до результатів інвентаризації);

— вибіркова (інвентаризація проводиться з метою економії часу та витрат та передбачає використання статистичних методів уточнення позицій вибірки активів. Повна вартість за даними такої інвентаризації оцінюється з урахуванням вибірових даних. У цьому статистичні

методи забезпечують досить надійну оцінку результатів інвентаризації);

— безперервна (інвентаризація передбачає отримання інвентарних списків протягом усього облікового періоду за окремими видами, кількістю та вартістю майна) [2].

Інший підхід до інвентаризації має місце в англійських країнах, де велике значення надається лише контролю за наявністю та рухом товарно-матеріальних цінностей у вигляді проведення інвентаризацій. При цьому використовуються:

- періодична інвентаризація;
- безперервна інвентаризація.

З використанням періодичної інвентаризації систематичний аналітичний облік руху товарів не ведеться. Тому собівартість проданих товарів визначається наприкінці звітного періоду з урахуванням даних інвентаризації. Інформація про вартість закуплених товарів накопичується на рахунку "Закупівля товарів". Для визначення собівартості проданих товарів фактична наявність товарних запасів, одержана після проведення інвентаризації, віднімається із загальної вартості закуплених товарів та додається залишок товарів на початок звітного періоду:

Як правило, така система періодичної інвентаризації застосовується суб'єктами підприємницької діяльності з великим товарообігом, головним чином в торговельних підприємствах.

При проведенні інвентаризації необхідно враховувати, що до запасів не включаються:

- товари, продані, але ще відвантажені покупцю;
- товари, які не можуть бути продані через втрату якості.

Однак якщо у другому випадку неякісні товари передбачається продати за зниженими цінами, то вони вносяться до інвентаризаційного опису. Також не входять до складу товарних запасів товари консигнації, оскільки є товарами іншої фірми (консигнанта). Вони поміщені складу за договором консигнації і на момент реалізації належать їх власнику (консигнанту).

Слід зазначити, що з використанням періодичної інвентаризації втрати товарних запасів від псування, крадіжок і розкрадань матеріально-відповідальними особами входять у собівартість проданих товарів, що призводить до завищення фактичної вартості товарів протягом усього звітного періоду. При цьому на вартість кожної одиниці товару, що надійшла, робиться запис:

Дебет рахунку "Товари".

Кредит рахунку "Втрати".

При реалізації робиться запис:

Дебет рахунку "Собівартість реалізованих товарів".

Кредит рахунку "Товари".

У цьому випадку дебетове сальдо рахунку "Товари" завжди дорівнює вартості залишку товарів, а дебетовий оборот рахунку "Собівартість реалізованих товарів" — собівартості проданих товарно-матеріальних цінностей.

При використанні безперервної інвентаризації робиться система записів про кожен товар, що знаходиться на збереженні що є формує інформаційний масив даних про їх кількість і вартість. При цьому підрахунок шляхом інвентаризації проводиться виключно для перевірки точності бухгалтерських записів.

Необхідно зазначити, що такий порядок проведення інвентаризації використовується з метою контролю, особливо у ситуаціях, коли товарна маса перебуває в торгових агентів і може виникнути надлишок чи дефіцит товару складі. Крім того, безперервна інвентаризація важлива з точки зору безпеки запасів, що зберігаються, і зручна для підготовки щомісячних і кварталних звітів про рух товарно-матеріальних цінностей. Недоліком цього підходу є значно вищі витрати проведення інвентаризації. Однак застосування комп'ютерів у поєднанні з касовими апаратами, а також використання сучасних методів обліку, як електронні етикетки, значно спрощують та здешевлюють організацію її проведення [4].

Таким чином, основна відмінність у синтетичному обліку при застосуванні систем проведення інвентаризації полягає в тому, що при системі безперервної — на рахунок "Товари" постійно відображаються нові придбання, реалізація та інші операції з товарами, а при проведенні обліку за періодичною — дані по рахунку "Товари" залишаються незмінними, доки наприкінці звітного періоду не буде проведено інвентаризації запасів товарно-матеріальних цінностей в місцях відповідального зберігання. Для обліку протягом звітного періоду ведуться рахунки "придбання товарів", "Транспортні витрати при придбанні товарів", "Знижки з покупок", "Повернення та уцінка придбаних товарів". Крім цього, принаймні продажу рахунок "Собівартість реалізованих товарів" використовується для накопичення собівартості всіх проданих покупцям товарів.

Слід зазначити, що використання безперервної інвентаризації з деталізованим обліком руху товарів не усуває необхідності проведення їх інвентаризації та наприкінці звітного року.

Суб'єкти підприємницької діяльності в сфері торгівлі із великим оборотом, що застосовують систему безперервної інвентаризації, для посилення контролю та точнішого обліку товарних запасів використовують організацію спеціалізованих постійних інвентаризаційних комісій. Вона складається з 3—5 осіб, щоденно здійснює вибірково перевірку наявності певних видів товарів, що дозволяє своєчасно виявляти їх фактичну відсутність, підвищує дисципліну матеріально відповідальних осіб, сприяє вжиттю заходів щодо наведення ладу у зберіганні та обліку товарно-матеріальних цінностей. Працівники, включені до складу постійних інвентаризаційних комісій, можуть вводити до штату бухгалтерії чи служби внутрішнього аудиту або бути окремим контрольним підрозділом суб'єктів підприємницької діяльності. При цьому рекомендується підключати до інвентаризації окремих цінностей виробничий відділ, що забезпечує додатковий контроль і водночас дозволяє використовувати знання співробітників про специфіку матеріальних запасів, що є об'єктами перевірки.

У деяких суб'єктах господарювання в сфері торгівлі практикується проведення повного повторного перерахунку окремих видів запасів незалежними комісіями, а інших фірмах проводяться вибіркові контрольні підрахунки, які здійснюють менеджмент середньої ланки чи внутрішні аудитори [5].

Важливою умовою успішного проведення інвентаризації у великих фірмах є попередня підготовка деталізованої програми. Вона включає інструкції щодо:

- розміщення запасів з метою спрощення їх підрахунку;
- правильної ідентифікації та описання запасів;
- правильне визначення застарілих чи пошкоджених цінностей;
- ідентифікація та складання переліку запасів, що належать інших суб'єктів господарювання;
- правильне заповнення реєстрів первинного, аналітичного обліку щодо приймання та відвантаження товарно-матеріальних цінностей, а також їхнього руху між структурними підрозділами;
- визначення та складання переліку товарів, що знаходяться в інших суб'єктів підприємницької діяльності;
- виправлення помилок, які було виявлено внаслідок підрахунків.

Крім інструкції з контролю та документування цінностей, ця програма може включати інструкцію, адресовану бухгалтерії, з підрахунку кількості, визначення ціни, підрахунку загальної суми цінностей, що перевіряються.

Велике значення в західних фірмах надається проведенню інвентаризації у присутності аудитора, здійснює зовнішній аудит. У Міжнародному стандарті аудиту "Аудиторські докази — додатковий розгляд особливих статей" (МСА-501) у частині А "Присутність при інвентаризації товарно-матеріальних запасів" зазначається, що аудитор у разі, якщо величина товарно-матеріальних запасів є суттєвою для фінансової звітності, має отримати достатні аудиторські докази, наскільки можна присутні під час проведення інвентаризації цих запасів [6]. Якщо це неможливо, то він повинен провести інвентарний підрахунок або спостерігати за проведенням інвентарного підрахунку в інший день та за необхідності перевірити проміжні операції.

У Великій Британії існує внутрішній стандарт аудиту "Присутність при інвентаризації матеріально-виробничих запасів", де зазначається, що присутність аудитора при інвентаризації матеріально-виробничих запасів потрібна у випадках, коли:

- запаси мають суттєвий вплив на формування показників фінансової звітності;
- аудитор не покладається на дані інвентаризації, проведеної менеджментом для отримання інформації про запаси.

Для отримання свідчень у разі присутності аудитора при інвентаризації матеріально-виробничих запасів, крім загальноприйнятих, рекомендується окремо здійснювати такі аудиторські процедури:

- До проведення інвентаризації:
 - виявити об'єкти, які мають значну вартість та методи їх обліку;
 - розглянути місця зберігання та оцінити умови контролю за запасами та документальної реєстрації;
 - розглянути потребу у свідченнях фахівців.
- Під час інвентаризації:
 - спостерігати за порядком виявлення пошкоджених товарно-матеріальних цінностей, та й тих, які не використовуються у технологічному процесі;
 - збирати інформацію про терміни використання запасів, спираючись на власні спостереження та результати розмов з завідувачами складів;
 - переконатися, що запаси, що належать третім особам, обліковуються окремо.

Після інвентаризації необхідно опрацювати дані, що містяться у робочих документах за підсумками перевірки, таким чином:

уточнити дані реєстрів аналітичного, синтетичного обліку товарно-матеріальних цінностей;

звірити підсумкові дані про запаси реєстрів бухгалтерського обліку з результатами інвентаризації [7].

У США також надається важливого значення участі аудитора в інвентаризації під час проведення аудиторської перевірки. Офіційна позиція аудиторів викладена в Положенні про аудиторські стандарти (SAS) наступним чином: "Зазвичай необхідно, щоб незалежний аудитор був присутній під час підрахунку і шляхом належного спостереження, перевірок і питань зробив висновки щодо ефективності методів проведення інвентаризації та тієї міри довіри, яку задовольняють його. заслуговують на уявлення клієнта про кількість та фізичний стан запасів". Отже, США також вважається, що аудитору під час перевірки запасів важливо особисто здійснювати спостереження інвентаризацією [8].

Відповідальність за планування та проведення інвентаризації у натуральних показниках (зважування, обмірювання) насамперед несе клієнт. Однак у зв'язку з участю інвентаризації аудитора планування слід здійснювати спільно. Під час проведення інструктажів членів інвентаризаційної комісії представником менеджментом необхідна присутність аудитора, оскільки це полегшує планування проведення спостереження.

Аудитору за правилами, що діють у США, необхідно пам'ятати про цілі спостереження за проведенням інвентаризації:

встановити, що запаси справді існують;

переконатися, що підрахунки та описи запасів та їх стану точні та правильно документовані.

Аудитор не є ні обліковцем, чи експертом з оцінки якості, кількості або стану запасів, але він не повинен ухилитися від виражених висновків. Ознаки занадто тривалого зберігання характеризується наявністю порохнів на коробках, тощо. У таких випадках виникає питання про терміни придатності запасів та можливості їх збуту.

Перед тим як приступати до спостереження за інвентаризацією, аудитор повинен достатньо деталізованого ознайомитися з бізнесом клієнта, щоб мати загальне уявлення про характеристики товарно — матеріальних цінностей, зокрема про їх якість. Необхідно перевірити за допомогою повторного підрахунку точність записів у реєстрах первинного обліку клієнта, в яких відображено результати здійснених підрахунків.

З особливою увагою аудитори контролюють відповідність запасів періоду, що перевіряється інвентаризацією. Це необхідно, щоб уникнути помилок щодо оцінки повної вартості запасів. Такі помилки спотворюють показники результатів фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання. Тільки внутрішня виробнича облікова інформація забезпечує вирішення управлінських завдань на основі отримання оперативної своєчасної та достовірної інформації про витрати та результати в цілому по підприємству та окремим його структурних підрозділах.

За допомогою даної процедури аудитори набувають достатньої впевненості щодо стану запасів, правильності їх зберігання та витрачання. У частині цього

питання аудиторам необхідно приділити особливу увагу Міжнародному стандарту аудиту 501 "Особливості отримання аудиторських доказів у конкретних випадках", який, зокрема, регулює питання матеріально-виробничих запасів.

Відповідно до цього стандарту аудитор повинен отримати відповідні докази щодо запасів шляхом:

— присутності при проведенні інвентаризації товарно-матеріальних цінностей з метою оцінки вказівок керівництва та процедури для обліку та контролю за результатами їх інвентаризації, проведення спостереження за виконанням підрахунку, перевірка стану їх збереження та самостійно виконати контрольні перерахунки;

— проведення аудиторських процедур щодо підсумкових даних про запаси в суб'єкта господарювання для визначення правильності відображення фактичних результатів підрахунку в процесі проведення інвентаризації.

За результатами виконання процедури аудитори можуть оцінити ризики суттєвого спотворення, пов'язані із запасами, ефективність системи внутрішнього їх контролю. Присутність при проведенні інвентаризації запасів може покращити розуміння бізнесу суб'єкта господарювання, надаючи можливість спостерігати за виробничим процесом і отримати докази щодо повноти та оцінки запасів, організації систем обліку та контролю суб'єкта господарювання.

У рамках цієї процедури аудитори набувають впевненості у частині таких положень:

— спостереження за виконанням встановлених керівництвом процедур підрахунку допомагає зробити висновок про те, що вказівки керівництва та процедури підрахунку належним чином розроблені та впроваджені;

— перевірка наявності та стану запасів дозволяє аудиторам переконатися в їх існуванні, а також виявити застарілі, пошкоджені чи прострочені товарно-матеріальні цінності;

— виконання контрольних перерахунків забезпечує аудиторські докази повноти та точності даних бухгалтерського обліку.

До початку інвентаризації аудитори повинні отримати та оцінити інструкції та процедури керівництва щодо її проведення. На підставі аналізу даних інструкцій аудитори визначають, чи достатні вони для того, щоб суб'єкт господарювання зміг визначити характер, кількість і стан запасів на дату інвентаризації.

Аудиторам слід проаналізувати інструкції щодо інвентаризації запасів щодо наявності процедур:

— для забезпечення впевненості, що всі товарно-матеріальні цінності перераховані, крім подвійного перерахунку, фіктивні запаси не додані до інвентаризаційних описів;

— захисту від помилок у підсумовуванні кількості, перетворення з одного заходу в інший, калькуляції витрат;

— оцінки фізичних величин;

— точної ідентифікації стадії незавершеного виробництва, застарілих чи пошкоджених запасів, що належать третій стороні та ін.

Якщо аудитори в процесі виконання своїх функціональних обов'язків виявляють, що інструкції з інвентаризації не є достатніми, вони повинні обговорити це питання з керівництвом, щоб зробити необхідні зміни до

дати проведення інвентаризації. Також аудиторам слід звернути увагу на такі питання:

- чи виконуються інструкції під час інвентаризації активів;
- чи є наявне необхідне матеріально-технічне забезпечення процесу проведення інвентаризації;
- чи здійснюється контроль за отриманням товарно-матеріальних цінностей від постачальників, відвантаженням їх покупцям та інші операції, що пов'язані з рухом запасів з метою запобігання перерахунку та подвійному підрахунку.

Щодо процедури перерахунку запасів під час проведення інвентаризації аудиторам слід визначити ключові номенклатурні позиції на початку інвентаризації. Їх слід вибрати через те, що вони з великою ймовірністю можуть містити суттєві спотворення. Вибір ключових номенклатурних позицій повинен здійснюватися на підставі реєстру аналітичного обліку запасів.

Для здійснення перерахунку запасів під час присутності на інвентаризації аудитори повинні здійснити процедуру підрахунку запасів:

- перерахувати заздалегідь відібрані номенклатурні позиції з реєстру запасів (метод підрахунку "з листа");
- перерахувати фактично існуючі номенклатурні позиції (метод підрахунку "з підлоги").

Для кожної відібраної номенклатурної позиції запасів аудитори слід виконати такі дії:

- попросити персонал суб'єкта господарювання надати допомогу у підрахунку товарно-матеріальних цінностей;
- записати номер та опис позиції (досить докладно, щоб згодом можна було виявити його в інвентаризаційному описі);
- одночасно звірити підрахунок, зроблений аудитором, з підрахунком членів інвентаризаційної комісії, що є у наказі на проведення інвентаризації.

У разі відсутності можливості бути присутніми під час інвентаризації запасів, достатні належні аудиторські докази наявності та стану можуть забезпечуватися за допомогою альтернативних аудиторських процедур, зокрема, інспектування документації щодо подальшого продажу тих чи інших конкретних об'єктів, які були отримані або закуплені до проведення інвентаризації.

ВИСНОВКИ

Отже, можна відзначити, що саме товарно-матеріальні цінності є об'єктами обліку, що піддаються розкраданню та зловживанням у найбільшому обсязі. Тому саме ці активи мають суворо контролюватись як менеджментом, та співробітниками бухгалтерії. Практика бухгалтерського обліку у країнах Європи та США свідчить, що ефективно працююча система внутрішньогосподарського контролю дозволяє досягти цієї мети та скоротити втрати. Для цього розроблені та використовуються різні способи проведення інвентаризацій та для подальшого застосування отриманих даних.

Проведення інвентаризації як майна, а й зобов'язань дуже важливо за умов застосування МСФЗ, де однією з приватних проблем статичного балансу є їх відображення з урахуванням дисконтування. Тому вивчення та послідовне використання західного досвіду дозволить вітчизняним підприємствам сформувати більш сучасні та

опрацьовані правила проведення інвентаризацій, активно застосовувати рідко використовуються в даний час способи контролю стану майна, такі як безперервна інвентаризація.

Література:

1. Максименко І. Я., Зоря О. П., Горлачова Г. Р. Інвентаризація як складова внутрішньогосподарського контролю в процесі управління підприємством. Економіка та держава. 2017. № 10. С. 83—85.
2. Олійник С. О. Проблеми на напрями вдосконалення інвентаризації на підприємствах. Науковий огляд. № 6 (27), 2016 С. 11—17.
3. Шеленко Д.І. Особливості проведення інвентаризації на підприємстві. Сталий розвиток економіки. № 1 (26). 2015. С. 175—179.
4. Букало Н.А. Інвентаризація як умова складання фінансової звітності. Економічний аналіз. 2016. Т. 23. № 1. С. 167—173.
5. Подолянчук О.А. Інвентаризація в аудиті як прийом методу фактичного контролю. Економічні науки. Серія Облік і фінанси. Вип. 12 (45). Ч. 1, 2015. С. 240—249.
6. Стаднік Л.І. Проблеми інвентаризації в сільськогосподарських підприємствах та шляхи їх вирішення. Економіка та управління АПК, № 2'2017 С. 56—63.
7. Пархоменко В. М. Інвентаризація — інструмент забезпечення достовірності фінансової звітності. Вісник податкової служби України. 2012. № 43. С. 20—29.
8. Безверхий К. Інвентаризація як об'єкт обліку і контролю обліково-звітної інформації: організаційно-методологічний аспект. Бухгалтерський облік і аудит, № 1, 2013. С. 3—19.

References:

1. Maksymenko, I. Zorya, O. and Gorlachova, G. (2017), "Inventory as a complex of internal agricultural control in the process of management by enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 10, pp. 83—85.
2. Oliynyk, S.O. (2016), "Problems in ways of improving inventory at enterprises", *Naukovyj ohliad*, vol. 6 (27), pp. 11—17.
3. Shelenko, D.I. (2015), "Peculiarities of conducting an inventory at the enterprise", *Stalij rozvytok ekonomiky*, vol. 1 (26), pp. 175—179.
4. Bukalo, N.A. (2016), "Inventory as a condition for drawing up financial statements", *Ekonomichnyj analiz*, vol. 23, no. 1, pp. 167—173.
5. Podolianchuk, O.A. (2015), "Inventory in audit as a method of actual control", *Ekonomichni nauky. Seriya Oblik i finansy*, vol. 12 (45), no. 1, pp. 240—249.
6. Stadnik, L.I. (2017), "Inventory problems in agricultural enterprises and ways to solve them", *Ekonomika ta upravlinnia APK*, vol. 2, pp. 56—63.
7. Parkhomenko, V.M. (2012), "Inventory is a tool for ensuring the reliability of financial reporting", *Visnyk podatkovoi sluzhby Ukrainy*, vol. 43, pp. 20—29.
8. Bezverkhyj, K. (2013), "Inventory as an object of accounting and control of accounting and reporting information: organizational and methodological aspect", *Bukhhalters'kyj oblik i audyt*, vol. 1, pp. 3—19.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2022 р.

Н. В. Прыказюк,
д. е. н., професор, завідувач кафедри страхування, банківської справи та ризик-менеджменту,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7813-8590>
Д. В. Стельмах,
студентка 1 курсу аспірантури, спеціальність "Фінанси, банківська справа та страхування",
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5972-2022>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.18.31

СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ЦІНОВИМ РИЗИКОМ НА РИНКУ ЗЕРНА В УКРАЇНІ

N. Prykaziuk,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Insurance,
Banking and Risk Management, Taras Shevchenko National University of Kyiv
D. Stelmakh,
Postgraduate student of the Department of Insurance, Banking and Risk Management,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

PRICE RISK MANAGEMENT STRATEGIES IN THE GRAIN MARKET OF UKRAINE

У статті визначено сутність та особливості цінового ризику на ринку зерна. Окреслено типи цінових ризиків, що виникають на зерновому ринку. Підкреслено, що в торгівлі зерновими існує постійна цінова невизначеність, від якої суб'єкти господарювання потребують захисту. Встановлено стратегії реалізації продукції, такі як хеджування, спекуляція та арбітраж, що необхідні для мінімізації ризику коливання цін, та наведено їх порівняльну характеристику. Представлено процес визначення стратегії управління ціновим ризиком, що складається з послідовності етапів. Обґрунтовано, що єдиної оптимальної стратегії управління ціновим ризиком на ринку зерна не існує, певна стратегія починає набувати актуальності залежно від низки наявних умов і пріоритетів. Акцентовано, що при виборі тієї чи іншої стратегії управління ціновим ризиком на ринку зерна неможливо залишити поза увагою такі фактори як схильність до ризику, потребу в оборотних коштах, очікуваний обсяг врожаю, можливість його зберігання та страхування. Розроблено рекомендації, спрямовані на визначення оптимальної стратегії управління ціновим ризиком при реалізації зерна в Україні.

The article defines the essence and features of price risk on the grain market: those arising in the production process and those arising in the implementation process. It is noted that the grain market is unstable due to the uncertainty of weather, yields, future prices, violations of contractual obligations, government policy, world markets and other factors affecting agriculture. There have been outlined types of price risks arising on the grain market. It is pointed out that there is constant price uncertainty in grain trade, against which business entities need protection. It is emphasized that when choosing one or another price risk management strategy on the grain market, it is

impossible to ignore such factors as risk appetite, the need for working capital, the expected volume of the harvest, the possibility of its storage and insurance. It is highlighted that it is necessary to manage the price risk in order to avoid additional financial losses. There are provided comparative characteristics of product sales strategies such as hedging, speculation and arbitrage depending on the level of profitability, riskiness, price dynamics, the dependence of profitability on the dynamics of the basis, the possibility of realization in normal and inverted markets, the importance of market forecasting. It is outlined that these strategies are required to minimize the risk of price fluctuations. The process of determining a price risk management strategy is presented, which consists of several stages: determining the spread, analyzing the basis, researching the price level, calculating storage costs, and assessing risk appetite. It is noted that there is no single optimal strategy for price risk management on the grain market, a certain strategy begins to gain relevance depending on a number of existing conditions and priorities. It has been accentuated that when choosing one or another price risk management strategy on the grain market, it is impossible to ignore such factors as risk appetite, the need for working capital, the expected volume of the harvest, the possibility of its storage and insurance. Recommendations aimed at determining the optimal price risk management strategy for grain sales have been developed.

Ключові слова: управління ризиками, ціновий ризик, стратегії управління ціновим ризиком, ринок зерна, хеджування, спекуляція, арбітраж.

Key words: price risk management; price risk, price risk management strategies, grain market, hedging, speculation, arbitrage.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Зернова галузь є однією з найважливіших складових частин агропромислового комплексу країни, а зерно і продукти його переробки є стратегічними експортними товарами України. Однак ринок зерна є доволі нестабільним через невизначеність, породжену погодними умовами, врожайністю, цінами, порушеннями договірних зобов'язань, державною політикою, світовими ринками та іншими факторами, що постійно впливають на сільське господарство. Як наслідок, сільськогосподарські підприємства перебувають під впливом цінових коливань під час вирощування та торгівлі своєю продукцією. Таким чином потреба у захисті від можливих збитків, спричинених ціною невизначеністю, породжує необхідність у якісній ідентифікації цінового ризику, а також виокремленні стратегій щодо його управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питання управління ціновими ризиками на ринку зерна останніми роками набуло значної популярності. Теоретичні та практичні аспекти цінових ризиків, дослідження їх сутності, причин та класифікації висвітлено у працях вітчизняних і закордонних вчених, зокрема В. Базилевича [2], Н. Волощук [17], Т. Моташко [8], Р. Пікус [2], Л. Примостки [10], В. Шелудько [12], І. Януль [3], Дж. М. Кейнса [15], Г. Марковітца [14], А. Фанетті [16] та інших.

Водночас, враховуючи високий рівень досліджень зазначених науковців, варто зазначити, що не існує єдиних підходів щодо визначення цінового ризику та механізмів його управління на ринку зерна в Україні, що вимагає подальших досліджень у даному напрямку.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є висвітлення теоретичних засад та розробка практичних рекомендацій щодо сучасних підходів до вибору стратегій управління ціновим ризиком на ринку зерна в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Визначальними ризиками, що впливають на доходи учасників ринку зерна, є коливання цін та невизначеність щодо майбутньої ринкової ціни на певний товар. Загалом, ціновий ризик є об'єктивно неминучим аспектом прийняття господарських рішень, наслідки яких неможливо передбачити. Під ціновим ризиком мається на увазі невизначеність майбутньої ринкової вартості та розміру майбутнього доходу, на які впливають несприятливі коливання цін на товари, обмеженість ресурсів підприємця тощо. Ціновий ризик може спричинити коливання грошових потоків у бізнесі. Як наслідок, труднощі з ліквідністю змушують компанію укладати короткострокові фінансові угоди для подолання дефіциту ліквідності, що відповідно збільшує витрати суб'єктів господарювання [1; 7]. Сутність цінового ризику розкрито на рисунку 1.

Загалом цінові ризики можна розділити на ті, що виникають у процесі виробництва, та ті, що мають місце при реалізації продукції підприємством [20]. У нашому дослідженні вважаємо за доцільне сфокусувати увагу на ризиках, що виникають у процесі реалізації продукції, адже саме через волатильність цін на зернові учасники ринку можуть втрачати доходи або зазнавати додаткових витрат.

Цінові ризики, що виникають у процесі реалізації продукції, у тому числі на ринку зерна, можна розкласифікувати на два типи:

Рис. 1. Концепція цінового ризику на зерновому ринку

Джерело: сформовано авторами на основі [4; 5].

— ризик зниження ціни, що виникає коли учасник ринку утримує продукцію до певного моменту реалізації;
 — ризик підвищення ціни, що виникає при не купівлі або реалізації продукції за деякий час до її придбання [18].

Сукупність дій, що спрямовані на стабілізацію грошових потоків та мінімізацію впливу несприятливих факторів цінового ризику на результати діяльності підприємства, становить управління ціновим ризиком [19]. Для управління ціновим ризиком при реалізації зерна необхідно визначити стратегію, що допоможе уникнути збитків або недоотримання очікуваного доходу.

У таблиці 1 наведено основні характеристики стратегій реалізації продукції, що можуть бути використані на ринку зерна в Україні. Однією з них є хеджування, яке дозволяє створити ліміт цінового ризику. Динаміка цін у даному випадку не має значення: ціни можуть коливатися та йти вгору, вниз і навпаки. Хеджування цінового ризику є ефективною стратегією, коли існує нормальний ринок — тобто контракти з віддаленим строком поставки коштують дорожче. При цьому прогнозування ринку не є критично важливим, адже у ви-

робника є гарантована ціна контракту, яку він отримав шляхом хеджування. З метою захисту від небажаних цінових змін фінансові інструменти використовують переважно сільськогосподарські товаровиробники, а от приватні інвестори використовують їх в основному з метою спекуляції на ринку та проведення арбітражних угод. Тому розглянемо також такі стратегії управління ціновим ризиком як спекуляція та просторовий арбітраж.

Слід зазначити, що укладання спекулятивних угод супроводжується високими прибутками та високими ризиками [11]. У даному разі учасники не хеджують цінові ризики, а можуть, наприклад, купити зерно і очікувати зростання ціни, щоб його продати. Або якщо учасник ринку є переробником аграрної продукції, при використанні спекулятивної стратегії, він очікуватиме спад ціни для закупки. Таким чином, за рахунок спекулятивної стратегії, підприємство підвищує свою прибутковість, купивши сировину дешевше. При цьому для спекулянтів динаміка ціни є дуже важливою, адже від неї цілком залежить прибуток. Водночас динаміка базису — неважлива, оскільки ця різниця не завжди має взаємозв'язок з ціною. Спекуляція може бути здійсне-

Таблиця 1. Стратегії управління ціновим ризиком при реалізації продукції на ринку зерна

Характеристика	Хеджування	Спекуляція	Просторовий арбітраж
1. Рівень прибутковості, ризиковості	Низький	Високий	Дуже низький
2. Значення динаміки цін	Неважлива	Важлива	Неважлива
3. Залежність прибутковості від динаміки базису	Так	Ні	Прибутковість залежить від трансакційних витрат
4. Можливість реалізації на нормальному, перевернутому ринках	Має сенс переважно на нормальному ринку	Може бути реалізоване як на нормальному, так і на перевернутому ринку	Може бути реалізований на неефективному ринку з асиметрією інформації
5. Важливість прогнозування ринку	Не є критично важливим	Є основою для успішних спекуляцій	Не є критично важливим

Джерело: сформовано авторами на основі [9].

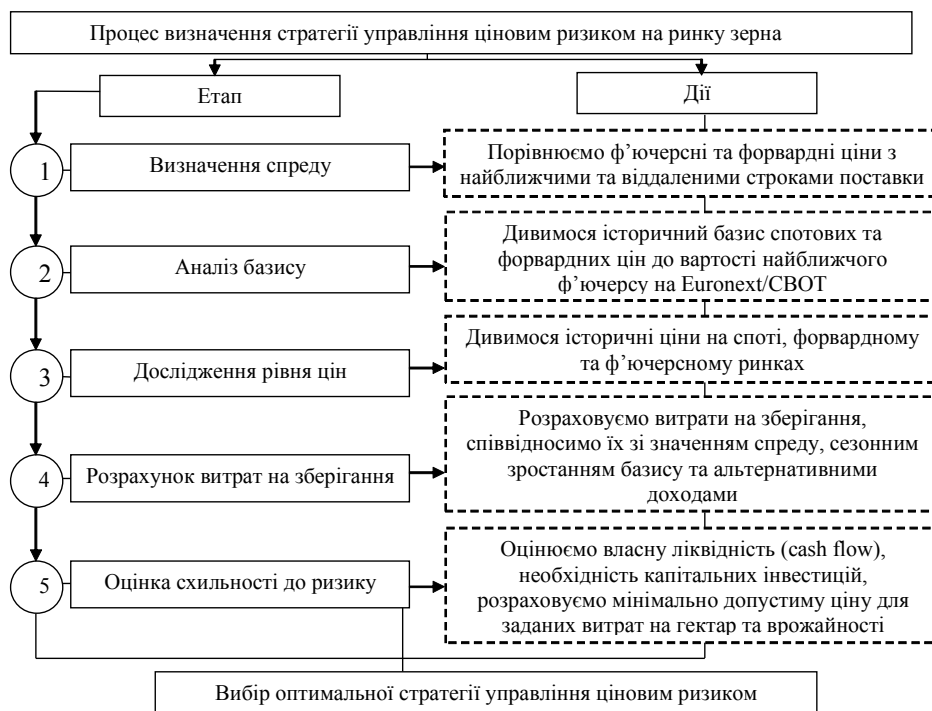

Рис. 2. Процес визначення стратегії управління ціновим ризиком

Джерело: сформовано авторами.

на як на нормальному, так і на перевернутому ринках, коли у короткостроковому періоді ціни з більш ближчими строками поставки є вищими, ніж ціни по контрактах з більш віддаленими строками поставки. Для спекулянтів на ринку зерна прогнозування ринку є основою для здійснення операцій, що актуалізує необхідність постійного фундаментального та технічного аналізу.

Аналізуючи стратегії управління ціновим ризиком на ринку зерна в Україні, варто зважати на низку моментів. По-перше, як доведено практикою та відображено в звіті USAID, ринки, де переважають спекулянти, втрачають свою ліквідність. По-друге, на ринку, де хеджери відсутні, трейдери не мають постійного джерела доходів. Такий ринок може існувати певний час за рахунок того, що трейдери теж помиляються та не одержують прибутки за кожною операцією. Утім, зрештою можливості отримання прибутків значно звужуються й виникає чималий дисбаланс між попитом і пропозицією [6].

Наступною стратегією реалізації продукції на ринку зерна в Україні, на якій доцільно зупинитися у дослідженні, є просторовий арбітраж на фізичному ринку, що характеризується дуже низькими прибутками та ризиками. Оскільки в даному випадку час не відіграє ролі, то динаміка цін та базису не має значення. На прибутковість значною мірою впливають транзакційні витрати (тобто витрати на підписання договору, транспортні витрати тощо). При цьому слід враховувати, що просторовий арбітраж може бути організований на неефективному ринку з асиметрією інформації, тобто там, де відсутня інформація щодо наявних цін на ринку, що дає можливість ринковим гравцям встановлювати додаткові націнки для отримання додаткового прибутку.

Отже, єдиної оптимальної стратегії управління ціновим ризиком на ринку зерна не існує, певна стратегія починає набувати актуальності залежно від низки наявних умов і пріоритетів.

При виборі стратегії управління ціновим ризиком на ринку зерна в Україні в певний конкретний період часу, необхідно враховувати існуючі зовнішні обставини, можливості і бажання певного суб'єкта.

Стосовно практичного досвіду управління ціновим ризиком в Україні, за даними соціологічного опитування, проведеним у 2020 році компанією "Укragроконсалт" тільки 9% сільськогосподарських виробників респондентів розуміють, що таке ціновий ризик та які існують методи щодо його управління. Водночас частка обізнаності серед трейдерів чи переробників зернової продукції становить 40% та 33% відповідно [6]. Враховуючи дану інформацію, можна стверджувати, що учасники ринку зерна мають недостатній рівень обізнаності та певні упередження щодо стратегій управління ціновим ризиком.

Вважаємо, що процес визначення стратегії управління ціновим ризиком на ринку зерна має передбачати наступні етапи, представлені на рис. 2.

По-перше, необхідно порівняти ціни на окрему культуру між біржовими ф'ючерсами та форвардним контрактом на умовах поставки в порт для визначення форвардного базису.

По-друге, потрібно враховувати, що базис буває двох видів: сильний та слабкий. Під першим мається на увазі така ситуація, коли в історичному порівнянні збільшується різниця між фізичними цінами та котируваннями на біржі. Слабкий базис — це коли в історичному порівнянні різниця між фізичними цінами та котируваннями на біржі зменшується. Різниця між цінами на форвардний контракт необхідно проаналізува-

ти з початку січня по червень або серпень поточного року та порівняти з ф'ючерсними контрактами на біржах CBOT чи MATIFF на вересень або грудень. Вибір біржі та періоду виконання ф'ючерсних контрактів різняться залежно від культури. У разі якщо учасники ринку реалізують кукурудзу чи сою, доцільніше аналізувати котирування на американській біржі CBOT, адже США є найбільшим виробником даних культур. ЄС, у свою чергу, є одним з найбільших виробників пшениці чи ріпаку, тому якщо підприємство планує продаж останніх, доцільніше орієнтуватись на французьку біржу MATIFF.

По-третє, проаналізувавши ціни, можна визначити стратегію реалізації продукції. Історично сильний базис сигналізує до продажу на фізичному ринку, тому що ціни в Україні швидше зростають або повільніше знижуються, ніж на біржі. Історично слабкий базис — навпаки, показує, що ціни в Україні повільніше зростають або швидше знижуються відповідно до цін на чиказькій чи французькій торговій біржах, тому варто притримати зерно.

По-четверте, при управлінні ціновим ризиком варто враховувати витрати на зберігання. Адже необхідний розрахунок, що є більш вигідним: продаж на спотовому, чи строкових ринках. Крім цього, при страхуванні цінових ризиків, можуть бути як базисні прибутки, так і збитки.

По-п'яте, якщо підприємство має на меті будувати обґрунтовані стратегії по спекуляції, необхідно також визначити схильність до ризику, шляхом обчислення мінімально допустимої ціни реалізації, враховуючи очікувану врожайність та витрати на гектар, оцінити наявні обігові кошти, необхідність капітальних інвестицій тощо.

Таким чином, вибір стратегії для управління ризиком має враховувати фінансові цілі, потребу в оборотних ресурсах, вартість страхування врожаю, очікуваний обсяг виробництва, можливість зберігання та схильність до ризику окремого підприємства.

ВИСНОВКИ З ЦЬОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Підсумовуючи дослідження варто зазначити, що в умовах сучасної економічної діяльності неможливо повністю уникнути цінових ризиків. Фермерські господарства та інші учасники зернового ринку не мають окремих механізмів впливу на ринкове ціноутворення, оскільки такі чинники, як погодні умови, врожайність в інших країнах, волатильність світових цін на зернові та політичні конфлікти мають безпосередній вплив на ринок зерна в Україні. Актуальність та гострота проблеми фінансової стійкості сільськогосподарських підприємств та підвищення рівня захисту майбутніх грошових потоків свідчать про об'єктивну необхідність проведення подальших практичних досліджень щодо управління ціновим ризиком на зерновому ринку. Врахування сучасних підходів до управління ціновим ризиком, вибір стратегії щодо його управління на основі наявного оборотного капіталу підприємства, динаміки базису, цін на зерно, обрахунку витрат на зберігання зернових культур дозволить прогнозувати майбутні грошові потоки, бути захищеними від небажаних

фінансових втрат та підвищити рівень ліквідності аграрних компаній.

Література:

1. АПК Інформ (2021) "Базисні ризики при хеджуванні цінових ризиків на пшеницю та кукурудзу в Україні", URL: <https://www.apk-inform.com/uk/exclusive/topic/1517262> (дата звернення: 03.09.2022).
2. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Пікус Р.В. та ін. (2008) *Страхування, Знання, Київ, Україна.*
3. Віленчук О.М., Литвинчук І.І., Януль І.Є. (2013) *Ризикогенність та страхування в аграрній сфері, Полісся, Житомир, Україна.*
4. Горго І.О. (2018) "Ризики як ключовий об'єкт управлінської діяльності аграрних підприємств", *Науковий вісник НУБІП України, № 284, с. 288—298.*
5. Гречанюк Л. М. (Чорненька Л. М.) (2021) "Хеджування ризиків сільськогосподарських товаровиробників" *Economic and Social Trends: materials V International Scientific and Practical Conference, Burgas, Bulgaria, 26 June — 4 July 2021, p. 109—112.*
6. Звіт USAID "Перспективи використання деривативів на зерновому ринку України", квітень 2020 р. URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2020/04/Grain-Market-Research_27.4.2020.ukr_.pdf (дата звернення: 17.08.2022).
7. Мисник О.П. (2021) "Напрями розвитку АПК України в умовах нових економічних викликів", *Науковий вісник НУБІП України, № 3—4, с. 79—89.*
8. Моташко Т.П., Якимець Д.В (2021) "Ризики зернового ринку та особливості управління ними", *Інвестиції: практика та досвід, № 10, с. 64—69.*
9. Пильнова В.П., Гавриш О.М., Капелюшна Т.В. (2020) "Формування системи управління підприємницькими ризиками", *Інвестиції: практика та досвід, № 24, с. 51—57.*
10. Примостка Л. О. (2014) "Біржовий ринок деривативів в Україні: історія, сучасність, перспективи розвитку", *Фінанси України, № 7, с. 49—65.*
11. Солодкий, М. О., Яворська В. О. (2019) "Біржовий ринок в умовах глобалізації: стан та перспективи розвитку", *Інфраструктура ринку, № 31, с. 188—193.*
12. Шелудько В.М., Вірченко В.В. (2014) "Сучасні тенденції розвитку світового ринку деривативів", *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, № 10, URL: http://bulletin-econom.univ.-kiev.ua/wp-content/uploads/2015/11/163_81-87.pdf* (дата звернення: 10.06.2022).
13. Deloitte (2018), "Commodity Price Risk Management", available at: <https://www2.deloitte.com/in/en/pages/risk/articles/commodity-price-risk-management.html> (Accessed 9 September 2022).
14. Harry M. Markowitz (1959) *Portfolio Selection: Efficient diversification of Investments*, Cowles Foundation, New York, USA, available at: <https://cowles.yale.edu/sites/default/files/files/pub/mon/m16-all.pdf> (Accessed 19 August 2022).
15. Keynes J.M. (1936) *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Macmillan and Co., Ltd., London.

16. Maroni M., Fanetti A.C., Metruccio F. (2006) Risk assessment and management of occupational exposure to pesticides in agriculture, Med Lav, Milano, Italy, available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/17017381/> (Accessed 31 August 2022).

17. Reznik N., Dolynskiy S. and Voloshchuk N. (2020) "Retrospective Analysis of Basic Risk as a part futures trading in Ukraine", International Journal of Scientific & Technology Research, vol.9, available at: <http://www.ijstr.org/final-print/jan2020/Retrospective-Analysis-Of-Basic-Risk-As-A-Part-Futures-Trading-In-Ukraine.pdf> (Accessed: 20 July 2022).

18. The World Bank (2016), "Agricultural Sector Risk Assessment: Methodological Guidance for Practitioners", available at: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/23778/AgriculturalSectorRiskAssessmentForPractitioners.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Accessed 9 September 2022).

19. U.S. DEPARTMENT OF AGRICULTURE (2021), "Data Strategy Report", available at: <https://www.usda.gov/sites/default/files/documents/usda-data-strategy.pdf> (Accessed 9 September 2022).

20. U.S. DEPARTMENT OF AGRICULTURE (2022), "Risk in Agriculture", available at: <https://www.ers.usda.gov/topics/farm-practices-management/risk-management/risk-in-agriculture/#:~:text=The%20uncertainties%20inherent%20in%20weather,can%20result%20from%20such%20uncertainties.> (Accessed 9 September 2022).

References:

1. APK Inform (2021), "Basis risks while hedging price risks for wheat and corn in Ukraine", available at: <https://www.apk-inform.com/uk/exclusive/topic/1517262> (Accessed 3 September 2022).

2. Bazylevych, V.D., Bazylevych, K.S. and Pikus, R.V. (2008), Strakhuvannia [Insurance], Znannia, Kyiv, Ukraine

3. Vilenchuk, O.M., Lytvynchuk I.I. and Yanul' I.Ye (2013), Ryzkohennist' ta strakhuvannia v aharnij sferi [Riskiness and insurance in the agricultural sector], Polissia, Zhytomyr, Ukraine

4. Horho, I.O. (2018), "Risks as a key object of management activity of agricultural enterprises", Naukovyj visnyk NUBIP Ukrainy, vol. 284, pp. 288—298.

5. Hrechaniuk, L. M. (Chornen'ka L. M.) (2021), "Hedging the risks of agricultural producers", Economic and Social Trends: materials V International Scientific and Practical Conference, Burgas, Bulgaria, 26 June — 4 July 2021, pp. 109—112.

6. Ukrainian Financial Sector Transformation (2020), "Prospects for the use of derivatives in the grain market of Ukraine", available at: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2020/04/Grain-Market-Research_27.4.2020.ukr_.pdf (Accessed 17 August 2021).

7. Mysnyk, O.P. (2021), "Development directions of the agricultural industry of Ukraine in the conditions of new economic challenges", Naukovyj visnyk NUBIP Ukrainy, vol. 3—4, pp. 79—89

8. Motashko, T.P. and Yakymets', D.V (2021), "Grain market risks and features of their management", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 10, pp. 64—69.

9. Pyl'nova, V.P., Havrysh, O.M. and Kapeliushna T.V (2020), "Formation of the business risk management system", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 24, pp.51—57.

10. Prymostka, L. O. (2014), "The stock exchange market of derivatives in Ukraine: history, modernity, development prospects", Finansy Ukrainy, vol. 7, pp. 49—65.

11. Solodkyj, M. O. and Yavors'ka V. O. (2019), "The stock market in the conditions of globalization: state and prospects for development", Infrastruktura rynku, vol. 31, pp. 188—193.

12. Shelud'ko, V.M. and Virchenko, V.V. (2014), "Modern trends in the development of the global derivatives market", Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, vol. 10, available at: http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2015/11/163_81-87.pdf (Accessed: 10 June 2022)

13. Deloitte (2018), "Commodity Price Risk Management", available at: <https://www2.deloitte.com/in/en/pages/risk/articles/commodity-price-risk-management.html> (Accessed 9 September 2022).

14. Markowitz, H. M. (1959), Portfolio Selection: Efficient diversification of Investments, Cowles Foundation, New York, USA, available at: <https://cowles.yale.edu/sites/default/files/files/pub/mon/m16-all.pdf> (Accessed 19 August 2022).

15. Keynes, J.M. (1936) The General Theory of Employment, Interest and Money, Macmillan and Co., Ltd., London, UK.

16. Maroni, M., Fanetti, A.C. and Metruccio, F. (2006) Risk assessment and management of occupational exposure to pesticides in agriculture, Med Lav, Milano, Italy, available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/17017381/> (Accessed 31 August 2022).

17. Reznik, N., Dolynskiy, S. and Voloshchuk, N. (2020), "Retrospective Analysis of Basic Risk as a part futures trading in Ukraine", International Journal of Scientific & Technology Research, vol. 9, available at: <http://www.ijstr.org/final-print/jan2020/Retrospective-Analysis-Of-Basic-Risk-As-A-Part-Futures-Trading-In-Ukraine.pdf> (Accessed: 20 July 2022).

18. The World Bank (2016), "Agricultural Sector Risk Assessment: Methodological Guidance for Practitioners", available at: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/23778/AgriculturalSectorRiskAssessmentForPractitioners.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Accessed 9 September 2022).

19. U.S. DEPARTMENT OF AGRICULTURE (2021), "Data Strategy Report", available at: <https://www.usda.gov/sites/default/files/documents/usda-data-strategy.pdf> (Accessed 9 September 2022).

20. U.S. DEPARTMENT OF AGRICULTURE (2022), "Risk in Agriculture", available at: <https://www.ers.usda.gov/topics/farm-practices-management/risk-management/risk-in-agriculture/#:~:text=The%20uncertainties%20inherent%20in%20weather,can%20result%20from%20such%20uncertainties.> (Accessed 9 September 2022).

Стаття надійшла до редакції 21.09.2022 р.

УДК 336.717.16

Р. О. Савченко,
к. е. н., доцент, головний бухгалтер,
Поліський національний університет, м. Житомир, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4586-9426>

Н. М. Савченко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування
та аудиту, Поліський національний університет, м. Житомир, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7092-619X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.18.37

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ В КОМЕРЦІЙНИХ БАНКАХ УКРАЇНИ

R. Savchenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Chief Accountant, Polissia National University, Zhytomyr, Ukraine
N. Savchenko,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Accounting,
Taxation and Audit, Polissia National University, Zhytomyr, Ukraine

FEATURES OF ORGANIZATION OF MANAGEMENT ACCOUNTING IN COMMERCIAL BANKS OF UKRAINE

В статті доведено, що ефективність системи управлінського обліку вимірюється ступенем досягнення поставлених цілей. Визначено, що головним об'єктом управлінського обліку в комерційних банках є центри відповідальності, зокрема центри витрат та центри прибутку. На процес виділення центрів відповідальності впливає мета ведення управлінського обліку та його набір методологічного інструментарію. Доцільним є окреслення меж сфери діяльності та компетентності центрів відповідальності, в наслідок чого банківські продукти підлягають обов'язковому класифікаційному поділу. Для задоволення інформаційних запитів управлінського персоналу, системою управлінського обліку повинен використовуватися поглиблений класифікаційний поділ витрат і доходів шляхом їх прив'язки до видів діяльності. В комерційних банках в системі бюджетування бюджету доцільно формувати за схемою "знизу-вверх", що сприятиме досягненню стратегічних цілей комерційного банку. Встановлено, що дані, які будуть використовуватися для формування звітних форм в системі управлінської звітності повинні бути уніфіковані, а представлення інформації — формалізованим.

The article proves that the effectiveness of the management accounting system is measured by the degree of achievement of the set goals. Management accounting in a commercial bank should be embedded in the organizational structure of the management process both horizontally and vertically. It is determined that the main object of management accounting in commercial banks is responsibility centers, including cost centers and profit centers. The process of allocation of responsibility centers is influenced by the purpose of management accounting and the set of its methodological tools. It is appropriate to delineate the boundaries of the sphere of activity and competences of responsibility centers, as a result of which banking products are subject to a mandatory classification. In order to satisfy the information requests of management staff, a system of management accounting should be used in-depth classification of costs and income by attaching them to the types of banking.

In commercial banks in their budgeting system, it is advisable to form budgets according to the "bottom-up" scheme, which will contribute to the achievement of the strategic goals of the commercial bank. In order to ensure consistency of budgeting with the strategic goals and current tasks of the bank, the organization of the budgeting system should be carried out according to a certain sequence based on scientifically based methodological approaches on the basis of specialized information support. It is established that the data that will be used to form reporting forms in the management reporting system must be unified and information must be formalized. The management accounting system in a commercial bank will make it possible to form a mechanism for preventive notification about the possible occurrence of problems when conducting banking activities, will allow to evaluate the activities of employees and structural units (responsibility centers), the volume and quality of conducted banking operations, to determine the final financial result of the implementation of banking products.

Ключові слова: управлінський облік, комерційний банк, бюджетування, центри відповідальності, банківські продукти, витрати, доходи, внутрішня звітність.

Key words: management accounting, commercial bank, budgeting, responsibility centers, banking products, expenses, income, internal reports.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Від ефективності діяльності банківської системи прямо залежить стабільність розвитку вітчизняної економіки. Адже саме банківські установи забезпечують стабільність функціонування її регулятивних механізмів. Тому власниками та адміністративним персоналом комерційного банку велика увага приділяється саме вибору дієвих механізмів управління, що будуть давати можливість планувати, контролювати та підтримувати на бажаному рівні фінансовий стан банківської установи. При цьому потрібно враховувати ризики, що супроводжують процес надання банківських послуг, із одночасним забезпеченням підвищення якості їх надання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання формування концептуальних основ управлінського обліку знайшли своє відображення в працях вітчизняних вчених, таких як: П. Житнього, І. Московчука, Ж. Нестеренка, О. Кравченка та ін. Кожен із науковців висвітлює своє бачення концептуальних основ, порядку організації та підхід до вибору методологічного інструментарію. Проте, зміни, що відбуваються з банківською системою, нормативно-правовим забезпеченням системи обліку, вимагають проведення подальших досліджень.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є окреслення концептуальних основ управлінського обліку в комерційних банках, характеристика його методологічного інструментарію та виокремлення етапів організації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

За для забезпечення стабільного та ефективного розвитку банківської установи необхідною є розробка та досягнення стратегічних цілей та завдань її функціонування. Це є можливим за умов належного інформаційного забезпечення процесу прийняття управлінських рішень органами управління та виконавчими органами банківської установи. Нестабільні зовнішні умови, в яких функціонують комерційні банки на сьогодні, зумовлюють необхідність проведення корегування ними своєї діяльності, шляхом оперативного адаптування системи управління до цих умов. Вимогам оперативності, релевантності та аналітичності відповідає інформація управлінського обліку. Відповідно до Методичних рекомендацій щодо організації процесу формування управлінської звітності в банках України [1] система управлінського обліку формується в межах бухгалтерського обліку з урахуванням регуляторних вимог, інформації служби ризик-менеджменту та інших служб. Управлінський облік містить сукупність принципів, методик і процедур збору, оброблення і формування фінансової інформації про діяльність банку за об'єктами управління та складання звітності для забезпечення внутрішнього процесу прийняття керівництвом банку управлінських рішень.

Так як інформація, що акумулюється системою управлінського обліку є закритою, то і облікова система кожного банку є унікальною, такою, що дає змогу досягати поставлених цілей: стратегічних, тактичних та оперативних. Вона враховує інформаційні запити, що ставляться перед нею внутрішніми користувачами, спеціалізацію банківських продуктів та інші чинники. Концептуальні основи управ-

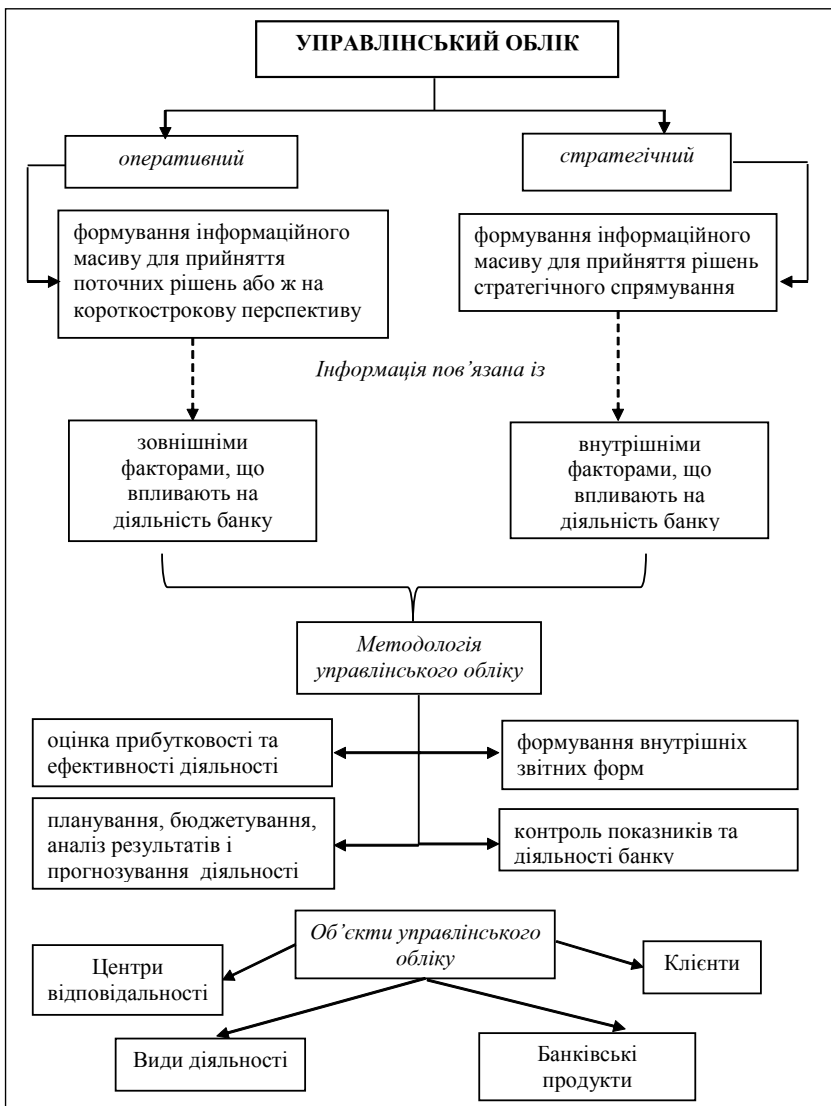

Рис. 1. Концептуальні основи управлінського обліку в комерційному банку

ліського обліку в комерційному банку узагальнено на рис. 1.

Управлінський облік в комерційному банку має бути вбудованим в організаційну структуру управлінського процесу як по горизонталі, так і по вертикалі. Причиною цього слугує необхідність забезпечення співстав-

чинників, що прямо впливають на діяльність комерційного банку. Адже вони не лише мають прямий вплив на порядок формування інформаційного масиву, але й визначають ступінь його релевантності.

До зовнішніх факторів впливу можна віднести глобалізацію світової економіки, зміну запитів клієнтів на банківські послуги, підвищення їх обізнаності в їх змісті, зміна норм чинних нормативно-правових актів, виникнення непередбачуваних подій, що впливають на порядок ведення банківської діяльності (світова пандемія, воєнні дії та ін.). Внутрішніми факторами впливу виступають зміни, що відбуваються з інформаційними технологіями, що використовуються в банківській діяльності, запровадження нових банківських продуктів, зміни в організаційній структурі та ін. Дієвість системи управлінського обліку залежить від факторів, що важливі для управління, які складаються в комплексну картину, прозору для контролю та аналізу. За цими показниками управлінського обліку керівники можуть оцінити фінансову стабільність окремих видів бізнесу, клієнтів і продуктів, що забезпечує фінансову стійкість банку [3].

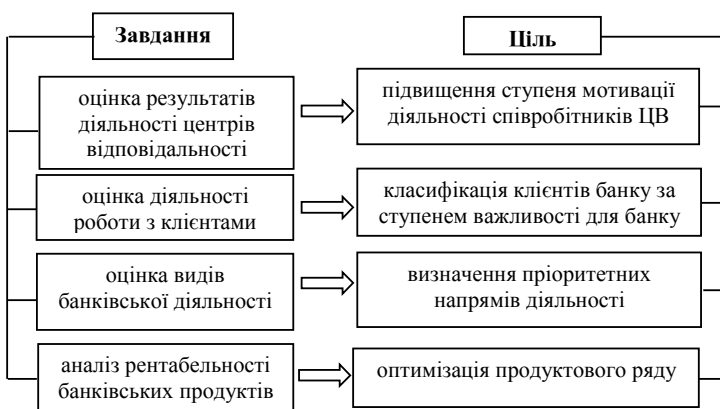

Рис. 2. Взаємозв'язок цілей та завдань системи управлінського обліку в комерційному банку

ності даних управлінського обліку, що і буде визначати ефективність його ведення. Якщо у фінансовому обліку первинним інформаційним ланцюгом є проводка, то в системі управлінського обліку такою ланкою виступає проведена операція, так як виникає можливість визначення її ефективності та ризикованості. Ефективність системи управлінського обліку вимірюється ступенем досягнення поставлених цілей.

Завдання та цілі управлінського обліку в комерційному банку взаємопов'язані (рис. 2).

В комерційних банках з метою ведення управлінського обліку формується його служба. Кінцевою метою діяльності такого структурного підрозділу є забезпечення інформацією органів управління про результати діяльності комерційного банку. Виконавчий орган банківської установи забезпечує процес формування управлінської звітності, здійснює моніторинг політики, визначає склад звітних форм.

Можна виокремити основні етапи організації управлінського обліку (рис. 3).

При організації управлінського обліку в комерційних банках відповідальні за це особи орієнтуються на норми як національного, так і міжнародного законодавства з обов'язковим врахуванням особливостей діяльності конкретного суб'єкта банківської діяльності та набору банківських продуктів. Також в ході організації потрібно враховувати дію зовнішніх і внутрішніх

У системі фінансового обліку працівники банківської установи оперують поняттям "операційні сегменти". З позиції завдань управлінського обліку, доцільно використовувати категорію "центр відповідальності", під яким розуміється елемент банку (бізнес-напрямок), у межах якого встановлено особисту відповідальність його керівника за виконання запланованих економіко-фінансових показників діяльності (бюджету) та рівень ефективності управління фінансовими ризиками, які він контролює [5]. Центри відповідальності є одним із основних об'єктів управлінського обліку.

Із усього спектру видів центрів відповідальності в комерційних банках доцільно виокремлювати центри витрат та центри прибутку. Так, центрами прибутку можуть слугувати: відділи депозитних та кредитних операцій, відділ розрахунково-касових операцій, відділи валютних операцій та операцій з цінними паперами. У якості центру витрат в комерційному банку може виступати служба маркетингу, фінансово-економічний відділ, відділи фінансового моніторингу, управління ризиками та кредитного аналізу, юридичний департамент, департамент інформаційних технологій та ін.

Види центрів витрат банківських установ представлено на рис. 4.

Визначені центри відповідальності не контактують напряму з клієнтами банку, а значить безпосередньо не впливають на рівень доходів та витрат від банківської діяльності. У більшості банків центри забезпечення, підтримки та управління не розглядаються у якості центрів прибутку і не вважаються прямими учасниками внутрішньобанківської системи перерозподілу ресурсів за трансфертними цінами. Зазначені центри відповідальності надають певні послуги іншим підрозділам банку, але методика визначення їх доходів занадто складна або економічно недоцільна тому їх відносять до центрів витрат [4].

Організація управлінського обліку в комерційних банках на основі виокремлення в організаційній структурі центрів відповідальності сприяє ефективності прийняття управлінських рішень, адже стане можливою:

- оцінка діяльності кожного виду центру відповідальності;
- оптимізація організаційної структури банківської установи;
- запровадження та використання дієвого мотиваційного інструментарію;
- підвищення продуктивності праці банківських працівників та керівників середньої ланки управління;
- використання бюджетування як методу управлінського обліку;
- встановлення нерентабельних банківських продуктів, неефективних структурних підрозділів, філій банку.

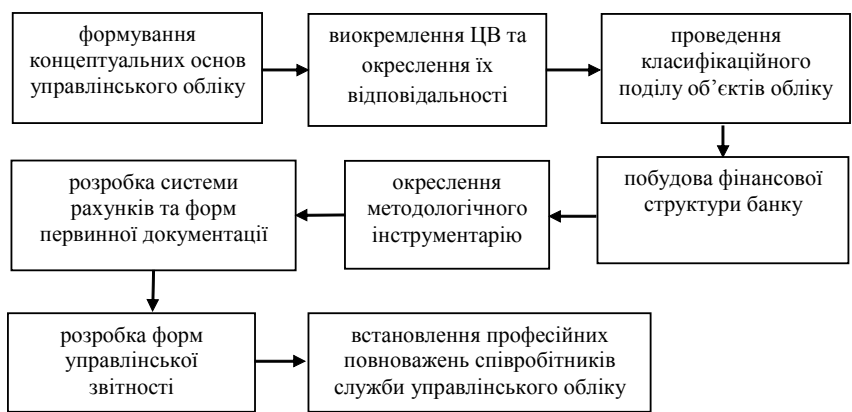

Рис. 3. Етапи організації управлінського обліку

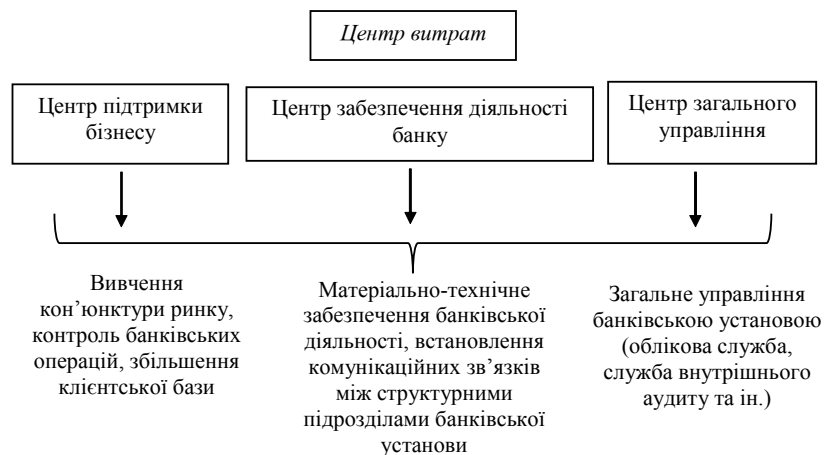

Рис. 4. Види центрів витрат банківських установ

Кількість центрів відповідальності, що можуть бути виділені в системі управлінського обліку залежить від величини банківської установи, видів діяльності, що нею здійснюються, чисельності та професійної компетентності банківського персоналу. В зв'язку з цим кількість центрів відповідальності в кожному банку є індивідуальною. Також на процес виділення центрів відповідальності впливає мета ведення управлінського обліку та його набір методологічного інструментарію.

Управлінський облік в комерційних банках ведеться за допомогою системи рахунків. Для цього кожен комерційний банк для себе самостійно обирає порядок його ведення. Так, в якості одного із варіантів ведення управлінського обліку можна обрати виокремлення синтетичних рахунків в межах 8 класу "Управлінський облік" Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України [2]. При цьому залишки по виокремлених рахунках в межах 8 класу "Управлінський облік" не знаходять свого відображення при формуванні звітних показників банківської установи. Іншим варіантом може бути ведення управлінського обліку із використанням аналітичних рахунків фінансового обліку. Використання аналітичного розрізу фінансового обліку в комерційних банках для потреб ведення управлінського обліку, вимагає необхідність використання спеціалізованого програмного забезпечення та технічних засобів обробки інформації. Банківська установа вибирає найбільш зручний та інформативний для неї варіант, порівнюючи при цьому результати діяльності з витратами, пов'язаними із веденням управлінського обліку.

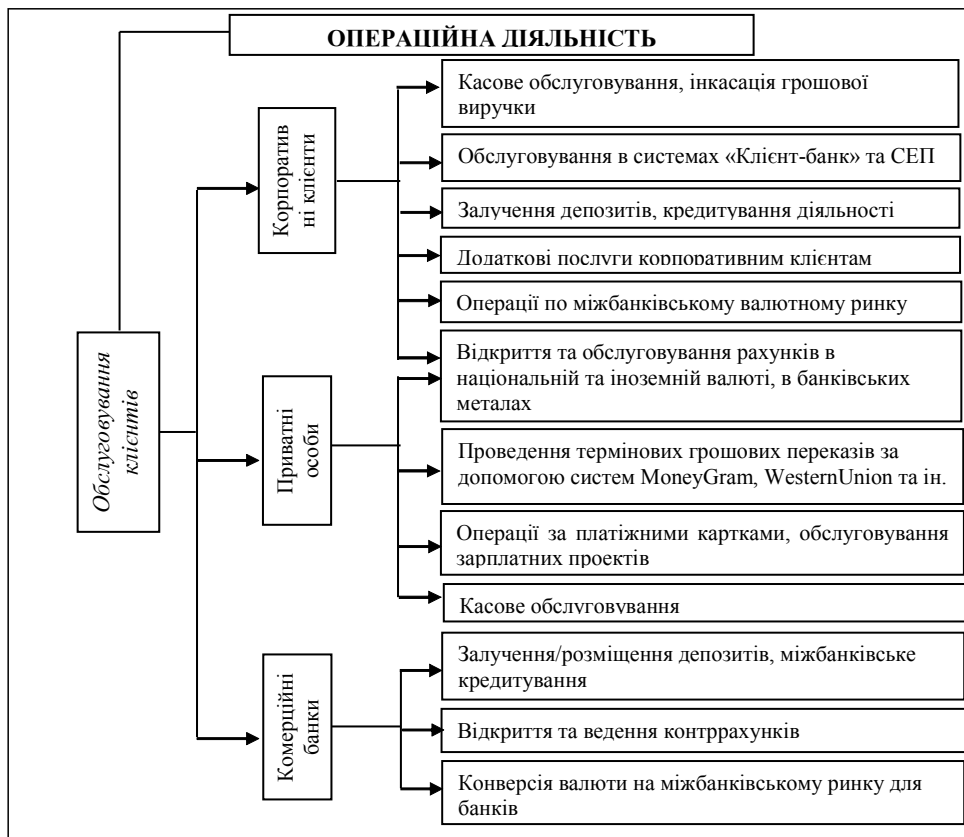

Рис. 5. Приклад класифікаційного поділу видів банківських продуктів в межах операційної діяльності в системі управлінського обліку

Велика номенклатура банківських продуктів, інформаційні запити адміністрації та власників комерційних банків вимагають здійснення класифікаційного поділу об'єктів обліку в розрізі видів діяльності. До основних видів діяльності комерційних банків можна віднести:

1. операційну діяльність — включає банківські послуги, що надаються конкретною банківською установою (міжбанківські операції, проведення готівкових та безготівкових розрахунків, операції з цінними паперами, кредитні та депозитні операції, операції з іноземною валютою та ін.);
2. інвестиційну діяльність — інвестиції комерційного банку в боргові цінні папери, а також інвестування в дочірні та асоційовані установи;
3. фінансову діяльність — емісія цінних паперів;
4. консалтингову діяльність;
5. управлінську діяльність та ін.

Класифікаційний поділ банківських продуктів, що стосуються операційної діяльності наведено на рис. 5:

Для організації роботи центрів відповідальності в системі управління банківських установ необхідно здійснити їх групування відповідно до їхньої участі в загальному процесі формування банківських продуктів і наданні послуг та призначити відповідальних осіб за збір, обробку, формування управлінської інформації з визначенням термінів її подання на відповідні ієрархічні рівні управління [6]. Необхідність класифікації банківських продуктів зумовлюється потребою окреслення сфери діяльності та компетенції центрів відповідальності. Також в якості аналітичного розрізу для формування інформації в межах управлінського обліку можуть слугувати строки, що вико-

ристовуються при кредитуванні клієнтів банку, відкритті ними поточних та строкових рахунків та ін. Кожен банк самостійно встановлює межі строків за якими буде накопичуватися інформація для потреб управління в розрізі об'єктів обліку. Тривалість строку починається зазвичай із 1 дня (наприклад, за кредитами овернайт) і може перевищувати кількість календарних днів у році.

Однією із цілей функціонування банківських установ є досягнення максимального рівня прибутковості. Класифікаційний поділ витрат і доходів в межах управлінського обліку дає змогу ефективно управляти їх рівнем та визначати характер реакції змін їх величини під впливом дії зовнішніх та внутрішніх факторів середовища, в якому функціонує банківська установа. Центри відповідальності в ході свого функціонування зумовлюють виникнення витрат та формування доходів.

Для визначення фінансового результату системами фінансового та управлінського обліку, а також системою управління банківської установи використовується класифікаційний поділ витрат і доходів за обраними ознаками. Класифікація доходів і витрат для потреб управлінського обліку наведено на рис 6.

З нашої точки зору доцільним є поглиблення класифікаційного поділу витрат і доходів шляхом прив'язки останніх до видів діяльності, яку здійснює банківська установа. Саме такий аналітичний розріз витрат і доходів дасть змогу оцінити результативність діяльності виокремленого центру відповідальності. При цьому система управлінського обліку має бути таким чином організована, щоб була змога ідентифікації витрат і доходів з конкретним центром відповідальності.

Рис. 6. Класифікація доходів і витрат для потреб управлінського обліку на прикладі АТ "Ощадбанк"

Використання методологічного інструментарію управлінського обліку стосовно доходів і витрат комерційного банку дасть змогу визначити перелік та розмір непродуктивних витрат, таких що не сприяють збільшенню прибутковості діяльності банку, а також дають змогу зосередити увагу на активних операціях банківської установи, як основного джерела доходів. Управлінський облік доходів і витрат має здійснюватися комплексно, адже такої підхід дасть змогу ефективно управляти їх розміром та оптимізувати розмір фінансового результату.

Також для потреб управлінського обліку важливим є класифікаційний поділ витрат в комерційному банку на прямі та непрямі. Якщо прямі витрати можна легко

банках системою управлінського обліку використовується в якості методологічного інструментарію метод трансферного ціноутворення, факторний аналіз, аналіз беззбитковості по банку в цілому та за об'єктами обліку, метод бюджетування та ін. Банк має використовувати стандартні для всіх структурних підрозділів одного банку методики, що сформовані на єдиній базі даних [1].

Роль бюджетування представлено на рис. 7.

Об'єктами банківського бюджетування є фінансові потоки, окремі банківські операції, фінансові ризики, індикатори фінансових ринків, фінансові результати діяльності банку та його структурних підрозділів, ліквідна позиція та нормативи обов'язкового резервування, валютна позиція банку тощо. Залежно від того, до якої групи належать операції банку (активні, пасивні чи розрахункові), існують різні підходи до їх планування. Але в будь-якому випадку бюджетування здійснюється за двома основними складовими — обсяг та ціна [7].

Так як головним об'єктом обліку в комерційних банках є фінансові інструменти, то бюджетування складається із використанням

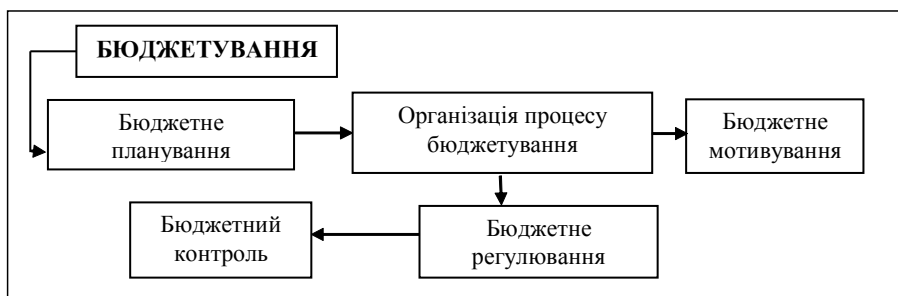

Рис. 7. Роль бюджетування в системі управління комерційним банком

Рис. 8. Методи бюджетного планування в комерційних банках

вартісного вимірника. В ході процесу бюджетування важливо визначити побудову бюджетів, встановити їх взаємозв'язок, розмежувати ресурси та врахувати можливі зміни у вихідних даних в майбутньому. З метою врахування таких змін доцільним є використання гнучкого бюджетування. Одиницею формування бюджету в комерційному банку повинні виступати структурні підрозділи в якості центрів відповідальності із подальшим узагальненням даних у зведеному бюджеті комерційного банку. Таким чином в банківських установах доцільно формувати бюджети за схемою "знизу-вверх". Такий підхід сприятиме досягненню стратегічних цілей комерційного банку.

З метою узгодженості бюджетування із стратегічними цілями та поточними завданнями діяльності банку

В комерційних банках форми внутрішньої звітності можуть формуватися із врахуванням категорій клієнтів, видів банківських продуктів, сегментів банківського бізнесу, за видами центрів відповідальності. Відповідно до Методичних рекомендацій щодо організації процесу формування управлінської звітності в банках України [1] на склад внутрішньої звітності впливає вид центру відповідальності. Так, центри доходу формують внутрішній звіт про фінансові результати. Центри ж прибутку повинні складати внутрішній баланс та звіт про фінансові результати. Так як вищезгаданий нормативно-правовий акт носить рекомендаційний характер, банки мають право доповнювати набір форм внутрішньої звітності. Адже, організація управлінського обліку та вибір методологічного інструментарію є індивідуальною діяльністю і кожен комерційний банк формує свою особливу систему управлінського обліку. При цьому потрібно пам'ятати, що форми звітності, набір показників, що вони повинні відображати, періодичність подання форм звітності має узгоджуватися із виконавчим органом комерційного банку та затверджуватися його адміністрацією. Так як банки мають складну організаційну структуру, то система внутрішньої звітності буде складно організована. В банківських установах внутрішня звітність має формуватися за принципом ієрархії знизу-вверх. Іншими словами форми звітності найвищого рівня будуть найбільш деталізовані, а форми внутрішньої звітності вищого рівня будуть містити більше узагальненої управлінської інформації.

Головною вимогою інформації, що акумулюється в системі управлінського обліку на відміну від точності фінансового обліку, є оперативність. Тому і форми внутрішньої звітності мають формуватися оперативно. Наприклад, для формування показників внутрішнього балансу, внутрішнього звіту про фінансові результати відповідно до Методичних рекомендацій [1] дається п'ять робочих днів, періодичність встановлена один місяць. Інші форми внутрішньої звітності в комерційних банках можуть складатися на запит управлінського персоналу. Саме від оперативності, релевантності та повності інформації, що міститься у внутрішній звітності

Таблиця 1. Звіт відділу кредитування

№	Показник	Сума, тис. грн
1	<i>Операційні доходи</i>	282404
	зовнішні процентні доходи	256201
	внутрішні процентні доходи	11032
	комісійні доходи	5563
	доходи за торгівельними операціями	7102
	інші операційні доходи	2506
2	<i>Операційні витрати</i>	202211
	зовнішні процентні витрати	147002
	внутрішні процентні витрати	53641
	комісійні витрати	566
	інші витрати	1002
3	<i>Чистий операційний дохід</i>	85190
	чистий процентний дохід	80193
	чистий комісійний дохід	4997
4	<i>Адміністративні витрати</i>	23895
	на утримання персоналу	20036
	на утримання основних засобів та нематеріальних активів	1558
	інші експлуатаційні та господарські витрати	2301
5	<i>Прибуток від операційної діяльності</i>	82889
6	<i>Відрахування в резерви</i>	24867
7	<i>Неопераційні доходи/збитки</i>	(866)
8	<i>Загальний прибуток</i>	57156
9	<i>Податок на прибуток</i>	10288
10	<i>Чистий прибуток</i>	46868

залежить дієвість управління структурними підрозділами комерційного банку, які виокремлені в якості центрів відповідальності. Досягнути дієвості можна за рахунок стандартизації та систематизації складання форм внутрішньої звітності в банківських установах. Приклад форми внутрішньої звітності відділу кредитування комерційного банку наведено в таблиці 1.

Нині в практиці вітчизняних банків спостерігається ситуація, коли кожен підрозділ накопичує свою інформацію, задокументовану в конкретній предметній області і тримає її в межах цього підрозділу. В підсистемі ж управлінського обліку процес аналітичної обробки, розкриття змісту первинних даних покладається в основу формування алгоритмів накопичення, пошуку, агрегування і подання результативної інформації. Важливо у процесі збору інформації про здійснені операції максимально допустимо зменшити обсяги первинної документації, у якій продубльовується один і той самий зміст документів [9, с. 62—63]. З нашої точки зору дані, що будуть використовуватися для формування звітних форм в системі управлінського обліку повинні бути уніфіковані, а представлення інформації — формалізовано. Це потрібно тому, що може виникнути необхідність формування великої кількості звітних форм, використовуватися значний обсяг методологічного інструментарію управлінського обліку.

Також має бути забезпечена простота збору та групування інформаційного масиву. Дані звітних форм повинні включати специфічні інформаційні потоки, що пов'язані з контролем банківських операцій та оцінкою ризику їх проведення. В побудові такої інформаційної бази повинні бути зацікавлені власники комерційного банку та його безпосереднє керівництво. При цьому потрібно пам'ятати, що внутрішня звітність буде корисною в тому випадку, коли дані, що вона містить будуть релевантними та достовірними, а формування звітних форм економічно вигідним.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Система управлінського обліку в комерційному банку дасть можливість сформулювати механізм превентивного оповіщення про можливе виникнення проблем при веденні банківської діяльності, дозволить оцінити діяльність співробітників та структурних підрозділів (центрів відповідальності), обсяги та якість проведених банківських операцій, визначити кінцевий фінансовий результат реалізації банківських продуктів. Відбувається формування системи моніторингу у якості інформаційної підтримки процесу прийняття управлінських рішень, а також забезпечується ефективність процесу планування в майбутніх звітних періодах.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є врахування зарубіжного досвіду економічно розвинених країн та практичних аспектів в організації управлінського обліку в комерційних банках з метою удосконалення процесу прийняття управлінських рішень в банківській сфері.

Література:

1. Методичні рекомендації щодо організації процесу формування управлінської звітності в банках Укра-

ни: постанова НБУ № 324 від 06.09.2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0324500-07#top>

2. План рахунків бухгалтерського обліку банків України: постанова НБУ N 89 від 11 вересня 2017 року http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/PB17131.html

3. Бартош О.М. Управлінський облік як основа ефективної системи управління банком. Фінансовий простір. № 1 (13) 2014. С. 36—42.

4. Ольхова Р.Г. Трансфертне ценообразование в системе управления доходностью банка. Банковские услуги. 2001. № 7. С. 34—48.

5. Теоретичні та прикладні аспекти обліку, оподаткування та аудиту в сучасних умовах господарювання: колективна монографія [Текст] / під заг. ред В. В. Бобиля. Дніпр. нац. ун-т заліз. трансп. ім. акад. В. Лазаряна, Дніпро, 2019. 120 с.

6. Овдій Ю.Л. Організаційне забезпечення процесу бюджетування в банку. Вісник НБУ. 2005. № 11. С. 57—59.

7. Неклюдова Т.М. Сутність і принципи організації бюджетування у банку. Регіональна економіка. 2009. № 2. С. 103—112.

8. Княжеченко Е. Управленческий учет на основе МСФО: методические и технологические подходы. Аналитический банковский журнал. 2003. № 4 (95). С. 61—63.

References:

1. National Bank of Ukraine (2007), "Methodological recommendations regarding the organization of the process of formation of management reporting in banks of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0324500-07#top> (Accessed 4 September 2021).

2. National Bank of Ukraine (2017), "Plan of accounting accounts of banks of Ukraine", available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/PB17131.html (Accessed 4 August 2021)

3. Bartosh, O.M. (2014), "Management accounting as the basis of an effective bank management system", *Finansovyi prostir*, vol. 1 (13), pp. 36—42.

4. Olkhova R.H. (2001), "Transfer pricing in the bank's profitability management system", *Bankovskyye usluhy*, vol. 7, pp. 34—48.

5. Bobyl, V.V. (2019), *Teoretychni ta prykladni aspekty obliku, opodatkuvannia ta audytu v suchasnykh umovakh hospodariuvannia* [Theoretical and applied aspects of accounting, taxation and auditing in modern economic conditions], Dnipr. nats. un-t zalizn. transp. im. akad. V. Lazariana, Dnipro, Ukraine.

6. Ovdii, Yu.L. (2005), "Organizational support of the budgeting process in the bank", *Visnyk NBU*, vol. 11, pp. 57—59.

7. Nekliudova, T.M. (2009), "The essence and principles of budgeting organization in the bank", *Rehionalna ekonomika*, vol. 2, pp. 103—112.

8. Kniazhechenko, E. (2003), "Management accounting based on IFRS: methodological and technological approaches", *Analytycheskyi bankovskyyi zhurnal*, vol. 4 (95), pp. 61—63.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2022 р.

УДК 631.15:005.21:330.311.1

Б. В. Хахула,
доктор філософії в галузі економіки, доцент кафедри менеджменту,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4286-2381>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.18.45

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

B. Khakhula,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management,
Bila Tserkva National Agrarian University

STRATEGIC MANAGEMENT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Стаття присвячена розгляду організаційних засад формування системи стратегічного управління інноваційним розвитком сільськогосподарських підприємств. Встановлено, що основним напрямом стратегічного розвитку й підвищення рівня ефективності виробництва є його інтенсифікація, комплексна механізація та автоматизація виробничих процесів, доступність позикових коштів для розвитку матеріально-технічної бази, використання інвестиційно-інноваційного потенціалу з метою збільшення обсягів виробництва продукції, а отже, зниження собівартості виробництва продукції та нарощення прибутку, ефективне використання якої в подальшому забезпечить високий рівень конкурентоспроможності підприємства та зміцнення їх економічного стану.

Вважаємо, що модель стратегічного управління повинна базуватися на інтенсифікації галузі за рахунок впровадження інноваційних технологій та включати в себе такі етапи: 1 етап – визначення стратегічних орієнтирів – цілепокладання; 2 етап – стратегічний аналіз; 3 етап – розробка стратегій, орієнтованих на інноваційні технології ведення виробництва в сільськогосподарських підприємствах; 4 етап – розробка механізмів реалізації стратегії; 5 етап – підвищення рівня компетенції розробників і виконавців стратегічних планів; 6 етап – оцінка ефективності та контроль за виконанням стратегічних планів.

На нашу думку, у процесі стратегічного управління має виявитися творча взаємодія між керівниками різного рівня, керівниками і спеціалістами, причому ступінь формалізму в їхніх відносинах повинен бути гранично низьким.

Оцінювання ефективності стратегій залежить від типу завдань, які вирішуються, та може проводитися за такими напрямками: визначення економічної ефективності стратегій; оцінка соціальної ефективності стратегічних рішень; визначення технічної ефективності рішень, що приймаються; оцінка екологічної ефективності стратегій; комплексна оцінка ефективності стратегічних рішень з урахуванням економічних, технічних, соціальних та екологічних наслідків. При визначенні оцінки ефективності сільськогосподарського виробництва важливими критеріями є максимізація прибутку та екологічна безпека кінцевої продукції.

Отже, стратегічне управління в сільськогосподарських підприємствах являє собою процес розробки перспективної моделі майбутнього стану організації, яка дозволяє враховувати вплив факторів зовнішнього середовища та включає механізми пристосування до них і нейтралізації їх негативного впливу через набір адаптаційних стратегій та стратегій росту.

The article is devoted to the consideration of the organizational foundations of the system formation of strategic management of the agricultural enterprises innovative development. It was established that the main direction of strategic development and increasing the level of production efficiency is its intensification, complex mechanization and automation of production processes, the availability of loan funds for the development of the material and technical base, the use of investment and innovation potential with the aim of increasing the volume of production, therefore reducing the cost price production and profit growth, the effective use of which in the future will ensure a high level of competitiveness of the enterprise and strengthening of its economic condition.

Let's consider that the strategic management model should be based on the intensification of the industry due to the introduction of innovative technologies and include the following stages: 1st stage — determination of strategic guidelines — goal setting; 2nd stage — strategic analysis; stage 3 — development of strategies focused on innovative production technologies in agricultural enterprises; 4th stage — development of strategy implementation mechanisms; 5th stage — increasing the level of competence of developers and executors of strategic plans; stage 6 — performance evaluation and control over the implementation of strategic plans.

We believe that in the process of strategic management should appear a creative interaction between managers of different levels and specialists, moreover the level of formalism in their relations should be extremely low.

Evaluating the effectiveness of strategies depends on the type of tasks being solved, and can be held in the following areas: determining the economic effectiveness of strategies; assessment of the social effectiveness of strategic decisions; determination of the technical efficiency of the decisions that are in process of making; assessment of the environmental effectiveness of strategies; comprehensive assessment of the effectiveness of strategic decisions, taking into account economic, technical, social and environmental consequences. The maximization of profit and environmental safety of the final products are important criteria in determining the evaluation of the efficiency of agricultural production.

So, strategic management in agricultural enterprises is a process of developing a prospective model of the future organization's state, which allows to take into account the influence of external environmental factors and includes mechanisms for adapting to them and neutralizing their negative impact through a set of adaptation strategies and growth strategies.

*Ключові слова: інновація, розвиток, сільськогосподарське підприємство, стратегічне управління, стратегія.
Key words: innovation, development, agricultural enterprise, strategic management, strategy.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Стратегічне управління розвитком сільськогосподарських підприємств — це процес розробки перспективної моделі майбутнього стану організації, яка дозволяє враховувати вплив факторів зовнішнього середовища та включає в себе механізми пристосування до них і нейтралізувати їхній негативний вплив через набір адаптаційних стратегій та стратегій росту. Основним напрямом стратегічного розвитку й підвищення рівня ефективності виробництва є його інтенсифікація, комплексна механізація та автоматизація виробничих процесів, доступність позикових коштів для розвитку матеріально-технічної бази, використання інвестиційно-інноваційного потенціалу з метою збільшення обсягів виробництва продукції, а отже, зниження собівартості виробництва продукції та нарощення прибутку, ефективного використання якої в подальшому забезпечить високий рівень конкурентоспроможності підприємства та зміцнення їх економічного стану.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Серед зарубіжних науковців, які зробили істотний внесок у розробку наукових засад стратегічного управління, необхідно виділити дослідження таких авторів, як: Р. Акофф, І. Ансофф, Р. Брейлі, П. Друкер, Б. Карлоф, У. Кінг, Д. Кліланд, Ф. Котлер, Р. Піндайк, М. Портер, Г. Саймон, А. Стрікленд, А. Томпсон, Д. Хан та ін.

Питання, пов'язані із концептуальними та методичними основами стратегічного управління у цілому та в сільськогосподарських підприємствах зокрема, викладено в працях наступних вітчизняних науковців: В. Андрійчука, Б. Андруш-ківа, Л. Балабанова, І. Бланка, О. Варченко, Н. Вдовенко, В. Вітлінського, В. Гейця, В. Герасимчука, О. Гудзинського, О. Гудзь, О. Гуторова, В. Ткачука, А. Тридіда, Д. Шевченко та ін. Проте, швидкоплинні зміни зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування суб'єкта господарювання вимагає систематичного перегляду теоретичних засад та розробку практичних рекомендацій щодо здійснення

стратегічного управління інноваційною діяльністю сільськогосподарських підприємств.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є розробка практичних рекомендацій по стратегічному управлінню інноваційною діяльністю сільськогосподарських підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Як переконують результати функціонування сільськогосподарських підприємств в Україні, із впровадженням інновацій істотно підвищуються виробничі та економічні показники. Вважаємо, що модель стратегічного управління повинна базуватися на інтенсифікації галузі за рахунок впровадження інноваційних технологій та включати в себе такі етапи: 1 етап — визначення стратегічних орієнтирів — цілепокладання; 2 етап — стратегічний аналіз; 3 етап — розробка стратегій, орієнтованих на інноваційні технології ведення галузі молочно-скотарства; 4 етап — розробка механізмів реалізації стратегії; 5 етап — підвищення рівня компетенції розробників і виконавців стратегічних планів; 6 етап — оцінка ефективності та контроль за виконання стратегічних планів.

Так, першим етапом стратегічного управління є визначення стратегічних цілей у розвитку підприємства, від якості розробки яких залежить чіткість і конкретність їх формулювання, життєздатність та дієвість стратегії. Визначення цілей ґрунтується на розробленій місії, яка характеризує призначення бізнесу, його філософію. Після постановки основної місії виділяється стратегічна ціль, яку необхідно буде досягти, будується "дерево цілей", основу якого становлять стратегічні завдання. Вирішення їх дозволить рухатися поетапно від однієї цілі до іншої більш високого рівня. Як правило, при визначенні цілей обмежуються постановкою лише якісних (розробляються траєкторні, тобто направляючі цілі), а не кількісних, а також без урахування фактору часу.

Другим етапом стратегічного управління повинен стати аналіз внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства, основним завданням якого є оцінка зовнішніх загроз і пошук потенційних можливостей розвитку, що дозволить в подальшому розробити спільний комплекс заходів, який забезпечує стійкий розвиток та посилення виробничого потенціалу товаровиробника. Усю сукупність методологічних прийомів, які використовуються при проведенні стратегічного аналізу, можна поділити на дві групи — загальнонаукові та прикладні [1]. До загальнонаукових можна віднести: аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, аналогію, спостереження, порівняння, моделювання, абстрагування, системний аналіз та ін. Прикладні прийоми залежно від об'єктів дослідження можна об'єднати за такими групами: стратегічний аналіз макросередовища, стратегічний аналіз внутрішнього середовища, стратегічний аналіз конкурентів, стратегічний аналіз продукту, стратегічний фінансовий аналіз, інвестиційний аналіз, стратегія прийняття рішень.

Третій етап стратегічного управління передбачає розроблення стратегій, орієнтованих на інноваційні технології, інтенсивність впровадження яких залежить від ресурсного забезпечення підприємства. Зазначимо, що

стратегія — це детальний, всебічний комплексний план досягнення поставлених цілей. За змістом стратегічному управлінню інноваціями притаманний прагматичний характер, у ньому першорядними є реальні факти та потенційні можливості, які підприємство повинно враховувати для одержання комерційного успіху. Водночас стратегічні інноваційні не мають кількісної характеристики, зазвичай формулюються у вигляді декларацій або угод про інноваційні наміри, на основі яких визначається підприємницька концепція підприємства з її базовими та функціональними стратегіями і розробляється формальна система оперативних планів. Від стану інноваційного потенціалу залежить вибір певного виду стратегії, якав даному випадку як "міру готовності" виконати поставлені цілі у сфері інноваційного розвитку підприємства. При прийнятті рішення про вибір і впровадження інновацій в діяльності менеджмент підприємства прораховує ризики окупності та майбутню прибутковість бізнесу. До основних і найбільш істотних ознак, що визначають тип інноваційної поведінки товаровиробників молока, відносять: рівень новизни інновацій; характер; орієнтацію та тип товаровиробника; використання стратегії удосконалення сільськогосподарськими підприємствами із низькою ресурсозабезпеченістю; використання підприємствами власних і позикових коштів для впровадження інноваційних технологій. Очевидно, що стратегія розвитку сільськогосподарських підприємств із використанням інноваційних інструментів ґрунтується на впровадженні продуктивних і технологічних інновацій, забезпечених відповідними інвестиціями.

Четвертий етап, пов'язаний із розробкою механізмів реалізації стратегії — найбільш складний і трудомісткий. Узагальнення наукової літератури з питань стратегічного планування переконує, що не існує загальноприйнятого підходу, методики формування стратегічного плану і механізму його реалізації, щоб досягти господарюючому суб'єкту високої конкурентної позиції. Саме тому необхідно вести пошук підходів, пов'язаних з удосконаленням стратегічного планування бізнесу в напрямі забезпеченні конкурентоспроможності.

При опрацюванні стратегічного плану використовують різні методи — специфічні й універсальні. Одним з універсальних методів є програмно-цільовий, в основу якого покладено орієнтацію на досягнення поставлених цілей. Програмно-цільове планування побудовано за логічною схемою "цілі-шляхи-способи-засоби". Особливість цього методу планування полягає не тільки в прогнозуванні майбутнього стану системи, але і у складанні конкретної програми досягнення бажаних результатів. Окрім того, при розробці стратегічного плану може бути використаний сценарний підхід.

Відомо, що І. Ансофф виділив так звані стратегічні зони господарювання підприємства, під яким він розглядав ті сектори ринку або групи продукції, концентрація підприємницьких зусиль на яких дає підприємству максимальний ефект [2]. Формування стратегії можна вести авторитарними методами та демократичним способом [3].

Однак, на нашу думку, у процесі стратегічного управління має виявитися творча взаємодія між керівниками різного рівня, керівниками і спеціалістами, причому ступінь формалізму в їхніх відносинах повинен бути гранично низьким. Відповідно внутрішні комунікації

набувають горизонтального, функціонального або мережевого характеру, контроль — вільний та орієнтований на виконання цілей та планів [4].

П'ятим етапом стратегічного управління повинно стати підвищення компетенції розробників і виконавців стратегічних планів. На сьогодні, коли науково-технічний прогрес розвивається високими темпами, для ефективного ведення сільськогосподарського виробництва необхідно забезпечити неперервне навчання обох згаданих груп суб'єктів. Підтвердженням цієї думки є дослідження іноземних науковців, які виявили, що ефективність впровадження інноваційних розробок вища на тих молочних фермах Німеччини, де фермери мають вищий рівень професійної освіти [5]. Цікавими для вітчизняної практики є результати дослідження німецьких вчених, які виділили три групи фермерів, які освоюють інновації в Німеччині та прорахували віддачу від них стратегічного планування інноваційної діяльності. Перша група фермерів займається самостійним пошуком інновацій, вона постійно навчається та підвищує свій недостатньо високий рівень одержаної фахової освіти. Інвестиції, що вкладаються цією групою фермерів в інноваційні технології, забезпечують підвищення ефективності, однак позитивний ефект нестійкий. У другій групі фермерів з дипломом майстра інноваційна діяльність зазвичай ефективна. Третю групу ферм очолюють молоді за віком менеджери з освітою переважно університетського рівня. На таких фермах впроваджується як удосконалюючі, так і радикальні інновації, результатом чого є високий економічний ефект. Тому для ефективного стратегічного вектора молочного скотарства необхідно інвестувати як в інноваційний розвиток ферми, так і в освіту фермерів, що є основною умовою для забезпечення прибуткового ведення молочного скотарства [6].

Оцінювання ефективності стратегій залежить від типу завдань, які вирішуються та може проводитися за такими напрямками: визначення економічної ефективності стратегій; оцінка соціальної ефективності стратегічних рішень; визначення технічної ефективності рішень, що приймаються; оцінка екологічної ефективності стратегій; комплексна оцінка ефективності стратегічних рішень з урахуванням економічних, технічних, соціальних та екологічних наслідків. При визначенні оцінки ефективності виробництва сільськогосподарської продукції важливими критеріями є максимізація прибутку та екологічна безпека кінцевої продукції.

Зазначимо, що категорія ефективності щодо стратегії розвитку визначається за визнаною методологічною базою, яка ґрунтується на співвідношенні результатів від виробничо-економічної діяльності та затрат на їх одержання. Моделлю Balanced Scorecard (BSC) визначаються основні напрями, за якими слід оцінювати стратегічну діяльність організації та містить певний перелік показників оцінки: фінансово-економічні характеризують ефективність у динаміці з позиції господарюючого суб'єкта, акціонерів і власників; показники, які характеризують рівень попиту на продукцію підприємства; показники якості бізнес-процесів [7].

На підставі розгалуженої системи ознак класифікації інноваційних розробок сформовано типологію інновацій, що спрощує прийняття стратегічних інноваційних рішень. Вважаємо, що найбільш точно узагаль-

нив три взаємопов'язані напрями розвитку інноваційного розвитку сільського господарства академік І.Г. Ушаков: 1) інновації в людський фактор, взаємодія яких є можливою при пріоритетному розвитку освіти, науково-дослідної сфери, створення банку даних інноваційних продуктів тощо; 2) інновації біологічного характеру, пов'язані із розробкою та освоєнням нововведень, які забезпечують підвищення родючості ґрунту, врожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тварин; 3) інновації технологічного характеру, які забезпечують удосконалення техніко-технологічного характеру, техніко-технологічного потенціалу підгалузей [8]. Вважаємо, що для сільськогосподарського виробництва можливо виділити п'ять основних типів інновацій: селекційно-генетичні, виробничо-технологічні, організаційно-управлінські, економічні та екологічні.

Результати аналізу теоретичних аспектів стратегічного розвитку сільськогосподарських підприємств на інноваційній основі дають підстави для певних висновків: 1) стратегія розвитку окрім узгодження цільових орієнтирів за різним ієрархічними рівнями повинна передбачати єдність мотиваційного ланцюжка, який охоплює економічні можливості нарощування виробництва на високоінтенсивній основі, пропорцій поєднання сил впливу ринку та інструментів державного регулювання; 2) стратегія розвитку має бути зорієнтована на ефективне використання умов, які забезпечуватимуть стабілізацію можливостей прирощення економічного потенціалу сільськогосподарських товаровиробників шляхом удосконалення організації відтворювального процесу в економіці; 3) стратегію розвитку сільськогосподарського виробництва на інноваційній основі можна визначити як впорядковану в часі систему пріоритетних напрямів розвитку галузі, що охоплюють підвищення якісних характеристик матеріально-технічної бази.

Враховуючи, що ефективність модернізації, технічного переозброєння, інноваційного оновлення при виробництві залежить від численних факторів, його рівень характеризується також великою кількістю показників. Тому обґрунтований нами набір показників оцінки молочного скотарства обмежується основними з них та може бути розширений. Перелік таких показників згруповано нами за зоотехнічним; інноваційно-технологічним; соціально-економічним та екологічним блоками.

Залежно від цілей і завдань, які передбачають проведення оцінки рівня модернізації, технічного переозброєння, інноваційного оновлення розвитку молочного скотарства, використовується також низка методик, а саме: порівняльної оцінки економічного стану та конкурентоспроможності підприємств до інноваційних змін та після них; розрахунку індексу рівня технологічного розвитку виробництва молока — також до і після. Основними показниками, які характеризують інноваційний процес та використовуються при оцінюванні рівня його розвитку, є: продуктивність; валове виробництво продукції; матеріально-технічне та енергетичне забезпечення, кормова база; продуктивність праці й рентабельність виробництва.

При оцінюванні рівня інноваційного розвитку важливо враховувати технологічні прийоми, способи, що використовуються у процесі виробництва продукції. При цьому коефіцієнт рівня інноваційного розвитку в по-

єднанні з економічними показниками вказує на ефективність інвестицій, спрямованих безпосередньо у виробництво, та є індикатором технічного, технологічного й організаційного розвитку галузі.

Актуальними напрямками інноваційного розвитку розглядаються екологізація виробництва, використання біологічних активів, перехід до автоматизації трудомістких процесів, роботизації виробничих процесів. З метою оцінки основних виробничих процесів, які виконуються за допомогою системи машин та обладнання, використовуються такі показники: вартість засобів механізації, обсяг капіталовкладень, трудомісткість виробництва продукції, експлуатаційні витрати, приведені витрати. При визначенні ефективності виробництва продукції на індустріальній основі першочергове значення має економічна оцінка індустріальної технології. Зазначимо, що освоєння прогресивної технології впливає на ефективність діяльності підприємства в цілому, тому комплексна оцінка включає в себе також визначення ефективності індустріального виробництва на рівні підприємства. В умовах вузькоспеціалізованого виробництва, коли діяльність підприємства сконцентрована в основному на одній стадії виробництва, показники комплексної економічної оцінки технології будуть в основному ідентичні параметрам діяльності підприємства в цілому.

Діяльність підприємства, яке об'єднує у своєму складі галузі з індустріальними технологіями та традиційним виробництвом, доцільно оцінювати поетапно. Насамперед проводиться економічна оцінка прогресивної технології основної галузі за визначеною системою показників. Порівняння показників конкретної галузі можливе й за показниками підприємства, якщо неповний обсяг продукції виробляється на індустріальній основі. Потім аналізують результати роботи підприємства в цілому та визначають вплив використання індустріальної технології на ефективність роботи підприємства в цілому.

ВИСНОВКИ

Отже, стратегічне управління в сільськогосподарських підприємствах являє собою процес розробки перспективної моделі майбутнього стану організації, яка дозволяє враховувати вплив факторів зовнішнього середовища включає механізми пристосування до них і нейтралізації їх негативного впливу через набір адаптаційних стратегій та стратегій росту.

Темпи розвитку сільськогосподарського виробництва у майбутньому будуть визначатися інтенсивністю інноваційних процесів, здатних забезпечити значний ефект та окупність вкладень в інновації у відносно короткий період.

Очевидно, що подальший розвиток сільськогосподарського виробництва бачиться у двох основних варіантах — інерційному, з подальшим розвитком найбільш ефективних галузей і, як наслідок, переходом до монокультурного виробництва, на основі використання широко поширених і найчастіше малоефективних технологій; або інноваційному, заснованому на використанні системно-адаптивного підходу до управління інноваційною діяльністю в аграрному секторі.

Інноваційний варіант розвитку у разі передбачає вихід якісно новий технологічний рівень виробництва. В результаті запропонована модель регіональної інноваційної

інфраструктури може стати ефективним механізмом впроваджувальної діяльності, що об'єднує в єдину систему інтелектуальні ресурси наукової, освітньої та впроваджувальної сфер усіх рівнів, спрямованих на доведення наукових розробок до конкретних споживачів та надання допомоги у трансферті інновацій та їх комерції.

Література:

1. Ткаченко А. М. Наукове передбачення та невизначеність майбутнього у стратегічному плануванні. Економіка промисловості. 2009. Т. 47. № 4. С. 16—18.
2. Ансофф И. Стратегическое управление. СПб.: Питер Ком, 2012. 453 с.
3. Борнер С., Ведер Р. Концепция стратегического менеджмента. Проблемы теории и практики управления. 2002. № 5. С. 90—92.
4. Муляр Т. С. Формування і реалізація стратегії підприємств. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2013. № 2 (6). С. 289—300.
5. Kellerman, M. The Relationship between Technical Efficiency and Economic Success: The Case of Bavarian Dairy Farms. German Journal of Agricultural Economics. 2011. 60,4: 230—242.
6. Sauer Johannes & Latacz-Lohmann Uwe, 2012. "Efficient Innovation in Dairy Production — Empirical Findings for Germany", 52nd Annual Conference, Stuttgart, Germany, September 26—28, 2012. German Association of Agricultural Economists (GEWISOLA).
7. Ansoff H. Concept of Strategy. McGraw-Hill, N. Y., 1965. 241 p. 187.
8. Ansoff H. I. Implementing Strategic Management, Prentice Hall International, Englewood Cliffs, 1984. 510 p.

References:

1. Tkachenko, A.M. (2009), "Scientific prediction and uncertainty of the future in strategic planning", *Ekonomyka promyshlennosty*, vol. 47, no. 4, pp. 16—18.
2. Ansoff, Y. (2012), *Stratehicheskoe upravlenye* [Strategic management], Pyter Kom, St.Petersburg, Russia.
3. Borner, S. and Veder, R. (2002), "The concept of strategic management", *Problemy teoryy u praktyku upravleniya*, vol. 5, pp. 90—92.
4. Mular, T.S. (2013), "Formation and implementation of enterprise strategy", *Zbirnyk naukovykh prats' Tavrijs'koho derzhavnogo ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky)*, vol. 2 (6), pp. 289—300.
5. Kellerman, M. (2011), "The Relationship between Technical Efficiency and Economic Success: The Case of Bavarian Dairy Farms", *German Journal of Agricultural Economics*, vol. 60,4, pp. 230—242.
6. Sauer, J. and Latacz-Lohmann, U. (2012), "Efficient Innovation in Dairy Production - Empirical Findings for Germany", 52nd Annual Conference, Stuttgart, Germany, September 26—28, 2012. German Association of Agricultural Economists (GEWISOLA).
7. Ansoff, H. (1965), *Concept of Strategy*, McGraw-Hill, N. Y., USA.
8. Ansoff, H.I. (1984), *Implementing Strategic Management*, Prentice Hall International, Englewood Cliffs, UK.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2022 р.

Н. П. Дуброва,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту і права
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8584-3338>
Л. С. Крючко,
к. е. н., докторант, доцент кафедри маркетингу,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/000-0002-7490-3523>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.18.50

ІННОВАЦІЇ І ТЕХНОЛОГІЧНІ УКЛАДИ В ПАРАДИГМІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

N. Dubrova,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Management and Law, Dnipro State Agrarian and Economic University
L. Kriuchko,
PhD in Economics, Doctoral candidate, Associate Professor of the Department
of Marketing, Dnipro State Agrarian and Economic University

INNOVATIONS AND TECHNOLOGICAL STRUCTURES IN PARADIGM OF DEVELOPMENT OF THE ECONOMY AND THE INFORMATION SOCIETY

Стаття присвячена дослідженню взаємозв'язку між розвитком суспільства та економіки, інформаційних революцій та технологічних укладів. В роботі використаний аналіз наукових досліджень в сфері інноваційного розвитку, інформаційних революцій та технологічних укладів та їх вплив на розвиток економіки та суспільства. Розглянуті сім інформаційних революцій та технологічних укладів, що виникали на певних періодах розвитку людства. Проведений аналіз дав можливість розглянути синхронність інформаційних революцій та формування технологічних укладів і їх вплив на розвиток суспільства. В дослідженні зазначено, що основою та розвитком технологічних укладів є інформаційні революції, когнітивна здатність людини опрацьовувати інформацію та використовувати її для створення суспільних благ.

Визначено, що розвиток суспільства та його добробут напряму залежить від розвитку інтелектуального та наукового потенціалу, розвитку технологічних укладів та впровадженні інновацій, що формують цивілізаційний рівень. В роботі акцентується увага на освіті та науці, що сприяє формуванню інтелектуальної еліти, яка здатна до сприйняття інноваційних ідей і від якої залежить розвиток економіки, суспільства і нації в цілому.

The article is devoted to the study of the relationship between the development of society and the economy, information revolutions and technological systems. The paper is used the analysis of scientific research in the field of innovative development, information revolutions and technological systems and their influence on the development of the economy and society. Seven information revolutions and technological structures that arose at certain periods of human development are considered.

The conducted analysis made it possible to consider the synchronicity of information revolutions and the formation of technological structures and their effect on the development of society. The article states that the basis and development of technological systems are information revolutions, human cognitive ability to process information and use it for creation of public goods.

It was determined that the development of society and its well-being directly depends on the development of intellectual and scientific potential, the formation of technological structures and the introduction of innovations that form the level of civilization. The work focuses on education and science, which contributes to the formation of intellectual elites that is capable of perceiving innovative ideas and depends on the development of the economy, society and the nation as a whole.

The scientific, technical and informational revolutions, the emergence and development of technological systems related to innovative development. It is at this moment that man and his scientific and educational potential act as the driving factor of socio-economic progress.

In a society where human creativity, generation of ideas, innovations and innovations are valued, conditions are created for revealing potential of both: a person and a country. A society focused on innovation is a source of competitive advantages, the basis of which is new knowledge, ideas and information.

Orientation to an innovative model of economic development should ensure an increase in funding for education, fundamental and applied science, measures for popularization (marketing) and implementation of scientific developments. The latter statement should be implemented by the state innovation policy at the expense of the state budget. Another component of the innovative model is education and educational activity, which is the basis of human capital development.

As the scientists note, it is the rise in the level of education that will allow creating an environment that will perceive and generate new ideas, adapt them and create new knowledge, which is the basis for innovative development. That is why one of the most important tasks is to create such conditions that will contribute to the development of the creative potential of each person and their motivation to participate in innovative activities.

Ключові слова: Інновації, інноваційний розвиток, інформаційна революція, технологічні уклади, науко-во-освітній потенціал.

Key worlds: Innovations, innovative development, information revolution, technological systems, scientific and educational potential.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На початку XXI століття світова економічна система активно формує нову парадигму економічного розвитку, що значно зменшує роль матеріально-ресурсних компонентів суспільного виробництва і підвищує роль інтелектуальної складової. Виробництво, розподіл і використання знань становлять основу економіки суспільства, заснованого на знаннях [3]. Саме знання формують технологічні уклади та створюють передумови для подальшого розвитку суспільства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Сучасна економічна теорія ґрунтується на таких методологічних принципах розвитку економіки: головним чинником економічної динаміки є наукові розробки й інновації; особливу роль в економічному розвитку відіграють знання. Знання сьогодні стають самостійним чинником виробництва, рівень залучення якого залежить від якісного рівня робочої сили та рівня розвитку й використання інформаційних технологій [3].

Вагомий внесок у розвиток інноваційної теорії внесли зарубіжні та вітчизняні вчені, а саме: Арпент'єва М.Р., Василенко В., Денисенко М.П., Зубко Г., Каблов Є.,

Клімова Г.П., Колещук О.Я., Кононович І.В., Макаров І., Пархомець М.К., Пуцентейло П.Р., Уніят Л.М., Ракітов О.І., Ралко О.С., Федулова Л.І., Ханін І.Г. та інші. Разом з тим і досі виникають питання в сфері інноваційного розвитку економіки та суспільства та технологічних укладів, які потребують подальшої наукової дискусії.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є дослідження взаємозв'язку між розвитком суспільства та економіки, інформаційних революцій та технологічних укладів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасний розвиток економічних систем тісно пов'язаний з інноваціями та інформацією. Як влучно зазначає Г.П. Клімова інноваційний розвиток є домінуючим способом соціального оновлення [6]. Така тенденція насамперед викликана глобальними змінами в суспільстві в частині інформаційно-технологічного розвитку, що спричинило формування нового інформаційного (постіндустріального) суспільства. Основою таких змін стали інформаційні революції, що, як зазначає Ханін І.Г. "такі цивілізаційні зміни світогосподарського

розвитку... ввели нові "правила гри" не лише в технологічну та виробничу сфери, а й у соціальне та культурне життя суспільства" [16].

За твердженням Клімової Г.П. інноваційне суспільство "на постійній основі шукає, розробляє, впроваджує інновації... увесь час рухається вперед" [6, с. 148], тобто постійно генерує, впроваджує та використовує різноманітні інновації у всіх сферах життя, фактично забезпечує інноваційний розвиток. Тоді як інноваційний розвиток є способом "функціонування соціальних систем, при якому тенденції впровадження нових ідей, технологій, норм і цінностей в усіх сферах суспільства переважають над протилежними тенденціями збереження існуючого стану" [6, с. 150].

Інноваційний розвиток тісно пов'язаний з науково-технічними та інформаційними революціями, появою та розвитком технологічних укладів. Саме в цей момент людина та її науково-освітній потенціал виступає рушійним фактором соціально-економічного прогресу. Завдяки цьому з'явилася теорія людського капіталу, засновниками якої стала ціла низка відомих економістів, зокрема: Г. Беккер, М. Блауг, Б. Вейсброд та інші. Завдяки їх працям людина була визнана як об'єкт капітальних вкладень, а інвестиції в людський капітал є прибутковим [3].

В суспільстві де цінується здатність людини до творчості, генеруванні ідей, новацій та інновацій створюються умови для розкриття потенціалу. А також, як зазначає Г.П. Клімова, таке суспільство орієнтується на інновації, які переважають над традиціями, та є джерелом конкурентних переваг, а основою ресурсів стають нові знання, ідеї та інформація. Наука знаходиться на високому рівні, добре фінансується, як і освіта, а добре розвинута інфраструктура сприяє комерціалізації науки [6].

Активний розвиток науки тісно пов'язаний з промисловими та інформаційними революціями, створенні та функціонуванні технологічних укладів. В свою чергу це призводить до цивілізаційних змін, які на думку Ханіна І.Г. вводять нові "правила гри" не лише в технологічну та виробничу сфери, а й у соціальне та культурне життя суспільства [16]. Як зазначає А.І. Ракітов "по мірі свого історичного розвитку суспільство, його культура та цивілізаційні форми детермінуються структурою та змістом пануючих технологій", які здійснюють вагомий вплив на "модернізацію промисловості, сільського господарства, публічний та комерційний менеджмент, освіту, наукові дослідження, організацію побуту і профілюючих форм культури" [13, с. 43—44]. Таким чином, в основі нового еволюційного розвитку суспільства та зростання його добробуту знаходиться інформаційні та промислово-технічні революції, ядром якого є знання та їх практичне застосування.

Інформаційні революції забезпечують кардинально нові підходи щодо збору, зберігання і передачі інформації (формуються нові комунікаційні підходи). Ханін І.Г. в своїй роботі [16] наводить п'ять інформаційних революцій, а Кононович В.І. виділяє шість [8].

1. Перша інформаційна революція — мовна — у 4 тис. р. до н.е. сформувала появу мови, що дало можливість процесів абстрактного мислення, поштовху інтелектуальної діяльності людей, накопичення і розповсюдження знань, за допомогою передачі по поколінням легенд.

2. Друга інформаційна революція — писемна — (середина XVI століття) пов'язана з появою писемності, що спричинило якісного і кількісного стрибка у розвитку, бо з'явилася можливість передавати інформацію без прив'язки до роду або клану. Це забезпечило не тільки збереження накопичених суспільних знань та підвищення їх достовірності, а й створення умов до їх розповсюдження.

3. Третя інформаційна революція — книгодрукарська — наприкінці XIX ст. спричинена винаходом книгодрукування, що призвело до інформаційного прориву, збільшення кількості інформаційних документів у суспільстві та більшої інформації, наукових знань та інформаційної культури.

4. Четверта інформаційна революція — телекомунікаційна — у XIX ст. сформувалася в процесі впровадження у широке користування радіо, телефона та телебачення, що дало можливість людству підключитися до загального інформаційного простору як країни, так і практично всієї планети.

5. П'ята інформаційна революція — кібернетична — датується 50-ими роками XX століття, коли почали застосовуватися засоби цифрової обчислювальної техніки, персонального комп'ютера. Це дало можливість ефективно використовувати інформаційні ресурси та мати потужний засіб для того, щоб покращити свою інтелектуальну діяльність. Крім того збільшились швидкість передачі, пошуку й отримання інформації.

6. Шоста інформаційна революція за В.І. Кононовичем — синергетична (або глобально-конвергентна) — "формування та розвитком трансграничних глобальних інформаційно-телекомунікаційних мереж, які охоплюють усі країни й континенти, проникають у кожен дім та впливають одночасно і на кожну людину окремо, і на величезні маси людей" [8, с. 89].

7. Сьома інформаційна революція — сингулярна — прогнозується з 2020 рр. і пов'язана з появою штучного мозку, квантових комп'ютерів і сингулярного переходу. Як зазначає В.І. Кононович невідома її тривалість, оскільки попередні розрахунки показали "сингулярний перехід" в районі 2028—2035 років [8, с. 91].

Використання інформації як виробничого ресурсу фактично змінює парадигму розвитку суспільства та призводить до економічного зростання зменшуючи залежність економіки країни від наявних природних ресурсів. Разом з тим, інформаційні революції сприяють змінам технологічних укладів. Технологічні уклади визначають як "цілісна стійка сукупність сполучених виробництв, в рамках якій відбувається замкнутий макроекономічний цикл, що складається з видобутку первинних виробничих ресурсів, всіх стадій їх переробки і випуску відповідних кінцевих продуктів. Його ядром виступає система базисних технологій, застосовуваних протягом тривалого часу в більшості галузей економіки" [16]. Сам термін "технологічний уклад" вперше з'явився у роботі радянських науковців Д.С. Львова і С.Ю. Глазєєва "Теоретичні і прикладні аспекти управління науково-технічним прогресом" у 1986 році.

Як угазально в [12, с. 43] технологічний уклад — це "конгломерат сполучених виробництв, об'єднаних у стійку цілісність, що самовідтворюються за допомогою технологічних ланцюгів, яка охоплює замкнутий відтво-

ривальний цикл — від видобутку виробничих ресурсів та професійної підготовки кадрів до невиробничого споживання". Разом з тим, за твердженням Федулової Л.І. "технологічний спосіб виробництва являє собою необхідну матеріально-технічну базу для відповідного йому суспільного способу виробництва як єдності продуктивних сил і виробничих відносин" [15, с. 7]. За її думкою технологічний уклад, це комплекс сполучених технологічних сукупностей, які пов'язані виробничою кооперацією, технологічно пристосовані один до одного і мають відносно однаковий технічний рівень [15, с. 10].

Як відзначає Колещук О.Я. новий технологічний уклад формується в процесі якісних змін продуктивних сил, тобто інновацій, що формують технологічні зрушення. В свою чергу останні призводять до того, що революційні зміни технологічних принципів охоплюють різні галузі господарств, таким чином формуючі нові технологічні уклади. За твердженням В. Василенко [2] основу формування кожного технологічного укладу складає сукупність базових технологій та наукоємних галузей, особливостей організації виробництва відповідного виробництва і використання відповідних оціночних показників. Саме такий соціально-економічний розвиток в період функціонування кожного технологічного укладу забезпечується наявним науково-технічним потенціалом країни, відповідними виробничими потужностями та раціональним використанням інтелектуальних та технологічних ресурсів, що залежить від відповідного менеджменту як на рівні країни, так і на підприємствах.

За висновками вчених хвилі технологічного укладу створюють абсолютно нові сектори і можливості для інвестування та зростання, а їх розвиток, у свою чергу, стимулює всю економіку в цілому. Після Промислової революції технологічний уклад змінився п'ять разів. Думка вчених з приводу головних проривних технологій декілька розрізняється. Нижче детально наведена коротка характеристика кожного укладу.

Перша хвиля інновацій і перший технологічний уклад датується 1785—1845 рр. Його початок насамперед пов'язаний із створенням прядильної машини, будівництвом першої фабрики та розвитком текстильної промисловості. Початок Промислової революції було пов'язано з простими товарами, а саме — з одягом. Цей період пов'язаний з поліпшенням морських технологій та формуванням колоніальних імперій Великобританії, Франції, Нідерландів та Іспанії. Нововведення дозволяють скоротити витрати на виробництво і транспортування.

Другий технологічний уклад сформувався у 1845—1900 рр., в інших джерелах з 1830 х рр. [9]. Саме за часів панування другого технологічного укладу розпочалася механізація усіх основних галузей. Його початок пов'язаний з масовим застосуванням вугілля як джерела енергії і появою парового двигуна, що викликало розвиток системи залізничного транспорту, відкриття нових ринків і надало доступ до більш широкого кола ресурсів. Поява пароплаву призвело до розвитку морських перевезень та розширило можливості міжнародної торгівлі. А виробництво бавовни спричинило розвиток текстильної промисловості. Базою даного укладу стали: енергоносії — кам'яне вугілля, двигун — паровий, матеріал — чавун. Даний період характеризується механізацією промисловості та створенням механізованої

континентальної транспортної системи [9]. Це період активного розвитку чорної металургії та пов'язаних з ним галузей промисловості.

Третій технологічний уклад розпочався з 1900 р. та продовжився до 1950 р., за іншими джерелами [9] з 1880 рр. Основна інновація даного етапу стало застосування електричної енергії та масова електрифікація, що стало основою транспортної системи. Електроенергія на даному етапі добувалася шляхом спалювання органічного палива та за допомогою ГЕС, коли механічна енергія води перетворюється в електричну. Іншим важливим винаходом в цей час став двигун внутрішнього згорання та розвиток автомобільної промисловості, яка значно розширила мобільність перевезення пасажирів і вантажів. Основним транспортом стали залізничні дороги, тоді як основним матеріалом стала сталь, пізніше дюраль та інші сплави алюмінію. Вода та вугілля продовжують бути основними енергоносіями як в попередніх укладах, але з'явилися нові можливості їх використання.

Четвертий технологічний уклад почав розвиватися у 1930—1940 рр. та тривав з 1950 по 1990 рр. Основою його стало широке застосування двигуна внутрішнього згорання та органічної хімії. Основною галуззю промисловості стало машинобудування, вперше було впроваджено конвеєрне виробництво, у зв'язку з цим зросло споживання нафти та нафтопродуктів, що дало поштовх до розвитку нафтохімічного напрямку. Основним матеріалом стала пластмаса та деякі легкі сплави. В цей період розпочала розвиватися електроніка, з'явилися перші телевізори. Крім того почала активно розвиватися авіаційна промисловість. Країнами-лідерами в розвитку даного технологічного укладу стали США, розвинуті країни Західної Європи, деякі країни Східної Азії та СРСР. Деколи вважається, що атомна енергетика відноситься до четвертого технологічного укладу, разом тим дана галузь отримала розвиток на наступному етапі розвитку технологій.

П'ятий технологічний уклад розпочав свій розвиток приблизно з 1980-х рр., активний розвиток припадає на 1990 рр. і по теперішній час. Основою даного укладу є технології мікроелектроніки, його суміжних галузей та інтернет-технології. Відбувається активний розвиток інформаційних систем, що кардинально змінили комунікації між звичайними людьми і бізнес-партнерами, модифікували процес виробництва і логістики та активізували електронну комерцію і телекомунікації. На цьому етапі активно розвивається атомна енергетика та інші джерела енергії: газ та різні види "зеленої енергетики".

Базою шостого технологічного укладу виступають біотехнології, базою яких є молекулярна біологія та генна інженерія; нанотехнології; системи штучного інтелекту; глобальні інформаційні мережі та інтегровані високошвидкісні транспортні системи [4]. Як зазначає І. Макаров [10] ці технології створюють можливості для розвитку інформаційно-комунікаційної інфраструктури, про що свідчить розповсюдження технології віртуальної реальності. Крім того, змінюються і технології виробництва, які переходять на нанорівень. Тобто, це "перехід до створення наномашин та освоєння технологій молекулярної збірки (наноробототехніка), ... зближення нано- та біо- напрямів до повного злиття" [10]. Фак-

Таблиця 1. Класифікація технологічних укладів та інформаційних революцій

Інформаційна революція	Вид	Процеси	Технологічний уклад	Технології	Домінуюча інфраструктура
1	Мовна	Абстрактне мислення			
2	Писемна	Збереження та накопичення знань			
3	Книго-друкарська	Розповсюдження інформації та наукових знань	1-2	Створення машин, механізація	Дороги, зрощувальні канали, залізні судоходні лінії
4	Телекомунікаційна	Радіо, телефон та телебачення	3-4	Електрична енергія, двигун внутрішнього згорання, органічна хімія	Енергосистеми, пошта, телеграф, радіозв'язок, телефон, залізні дороги
5	Кібернетична	Обчислювальна техніка, збільшення швидкості передачі інформації	5	Мікроелектроніка, інтернет-технології	Швидкісні автодороги, енергосистеми, трубопроводи, засоби телекомунікацій, глобальні енергосистеми,
6	Синергетична (конвергентна)	Трансграничні глобальні комунікаційні системи	6	Біотехнології	Інтернет, глобальні енергосистеми екологічні системи, авіалінії
7	Сингулярна	Штучний інтелект, квантові комп'ютери	7	Когнітивні технології	Приборо- і роботобудівництво, біокомп'ютерні системи і біомедицина

Джерело: авторська інтерпретація на основі узагальнення [1—16].

тично сутність шостого технологічного укладу являє собою пріоритет економіки, яка не споживає, а виробляє [1]. За словами Є. Каблова шостий технологічний уклад розпочав формуватися у 2010—2020 рр., фаза зрілості очікується у 2040 рр. [5].

Сьомий технологічний уклад на даний час тільки в прогнозах. В основі його "лежать приборо- і роботобудівництво, біокомп'ютерні системи і біомедицина, тобто зв'язок штучних і органічних, "живих" систем.. і відмінність даного укладу ... є включення у виробництво людської свідомості" [15]. Даний уклад характеризуватиметься пануванням когнітивних технологій, а головним чинником виступатиме креативний інтелект. Як зазначено Федуловою Л.І. [15] "на перше місце вийдуть людський капітал та наукоємність продукції замість матеріалоємності та фондоємності".

Звідси, структура індустріальної економіки за І. Марковим [9] завжди визначається трьома домінантами: енергетичною першоосновою, транспортними технологіями та домінуючим матеріалом. По суті маємо не тільки набір розрізнених технологій, а цілий взаємопов'язаний технологічний комплекс.

Як показано в табл. 1 саме інформаційна складова формує ядро технологічних укладів і є головною умовою впливу на структурні зміни і подальше економічне зростання, що свою чергу є основою орієнтації на інноваційний тип розвитку, що є парадигмою розвитку сучасних економічно розвинених суспільств.

Звідси, орієнтація на інноваційну модель розвитку економіки має забезпечувати збільшення фінансування освіти, фундаментальної та прикладної науки, заходи щодо популяризації (маркетингу) та впровадження наукових розробок. А це має бути реалізоване перед усім державною інноваційною політикою за рахунок

коштів державного бюджету. Іншою складовою, інноваційної моделі є освіта та освітня діяльність, яка є основою розвитку людського капіталу. Ми погоджуємося з твердженням Денисенка М.П., що "підйом рівня освіти основної маси працюючих дозволить утворити середовище, яке буде легко сприймати нові ідеї, легко адаптувати та створювати нове знання", бо це "є основою інноваційного розвитку, тому що є умовою сприйняття нововведення" [3]. Саме тому однією з найважливіших задач є створення таких умов, що сприятимуть розвитку творчого потенціалу кожної людини та її мотивації до участі в інноваційній діяльності.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Розвиток суспільства та його добробут напряму залежить від розвитку інтелектуального та наукового потенціалу, формуванні технологічних укладів та впровадженні інновацій, що формують цивілізаційний рівень. Основою даного розвитку є освіта та наука. Саме від того, як формується інтелектуальна еліта і наскільки підготовлені люди для сприйняття інноваційних ідей і залежить розвиток економіки, суспільства і нації в цілому.

Література:

1. Арпентьева М.Р. Социальный и человеческий капитал — приоритеты седьмого технологического уклада // Вестник ЮГУ. 2015. №S3-2 (38). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialny-i-chelovecheskiy-kapital-prioritety-sedmogo-tehnologicheskogo-uklada> (дата звернення: 01.09.2022).

2. Василенко В. Технологічні устрої в контексті прагнення економічних систем до ідеальності. Соціально-економічні проблеми і держава. 2013. Вип. 1 (8). С. 65—72.

3. Денисенко М.П. Інноваційний розвиток суспільства на основі інтелектуального капіталу. Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Економіка. 2013. Вип. 23. С. 15—19.

4. Зубко Г. Шостий технологічний уклад: інфраструктурно-правовий аспект. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 11. С. 218—230.

5. Каблов Е. Шестой технологический уклад. Наука и жизнь. 2010. № 4. URL: <https://www.nkj.ru/archive/articles/17800> (дата звернення: 05.09.2022).

6. Клімова Г.П. Інноваційне суспільство як імператив сучасності. Право та інноваційне суспільство. 2013. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pric_2013_1_10. (дата звернення: 07.09.2022).

7. Колещук О.Я. Інноваційність як чинник впливу на формування технологічних укладів. Проблеми системного підходу в економіці. 2019. Вип. 4 (1). С. 108—113.

8. Кононович І.В. Інформаційні революції. Ієрархічна класифікація інформації. Цифрові технології: Збірник / Кол. Авт: Вип. 8. Одес. нац. академія зв'язку. Одеса, 2010. С. 88—96.

9. Макаров И. В шаге до пятого техноуклада. URL: <https://www.sonar2050.org/publications/belaes-protiv-vetryakov-teoriya-tehnologicheskikh-ukladov-i-praktika-jizni/> (дата звернення: 08.09.2022).

10. Макаров И. Как будут выглядеть технологии второй половины XXI века. URL: <https://www.sonar2050.org/publications/shestoy-tehnologicheskij-uklad-i-soyuznoe-gosudarstvo/> (дата звернення: 08.09.2022).

11. Макаров И. Настоящее лицо пятого техноуклада. URL: <https://www.sonar2050.org/publications/nastoyashchee-lico-pyatogo-tehnologicheskogouklada/> (дата звернення: 08.09.2022).

12. Пархомець М.К., Пуцентейло П.Р., Уніят Л.М. Поняття, суть інновацій та технологічні уклади інноваційного розвитку агропромислового бізнесу в підприємствах України. Інноваційна економіка. 2019. № 5—6. С. 41—46.

13. Ракитов А.И. Философия и NBIC. Философия науки и техники. 2019. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/filosofiya-i-nbic> (дата звернення: 01.02.2022).

14. Ралко О.С. Технологічні уклади: теоретичні та практичні аспекти. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 25 (1). С. 40—42.

15. Федулова Л.І. Сьомий технологічний уклад: міфи, реальність та перспективи. Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Економічна теорія та право. 2012. № 01 (8). С. 7—17.

16. Ханін І.Г. Інформаційно-технологічні передумови формування постіндустріального суспільства як концепції нової глобальної цивілізації. Ефективна економіка. 2012. № 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_9_67. (дата звернення: 02.09.2022).

References:

1. Arpent'eva, M.R. (2015), "Social and human capital - the priorities of the seventh technological mode", Vestnyk YuHU, vol. S3-2 (38), available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnyy-i-chelovecheskiy-kapital-prioritety-sedmogo-tehnologicheskogo-uklada> (Accessed 01.09.2022).

2. Vasylenko, V. (2013), "Technological devices in the context of striving for ideality of economic systems", Sotsial'no-ekonomichni problemy i derzhava, vol. 1 (8), pp. 65—72.

3. Denysenko, M.P. (2013), "Innovative development of society based on intellectual capital", Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu "Ostroz'ka akademiia". Ekonomika, vol. 23, pp. 15—19.

4. Zubko, H. (2019), "The sixth technological order: infrastructural and legal aspect", Pidprijemnytstvo, hospodarstvo i pravo, vol. 11, pp. 218—230.

5. Kablov, E. (2010), "The sixth technological mode", Nauka y zhyzn', vol. 4, available at: <https://www.nkj.ru/archive/articles/17800> (Accessed 05.09.2022).

6. Klimova, H.P. (2013), "Innovative society as a modern imperative", Pravo ta innovatsijne suspil'stvo, vol. 1, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pric_2013_1_10 (Accessed 07.09.2022).

7. Koleschuk, O.Ya. (2019), "Innovativeness as a factor influencing the formation of technological structures", Problemy systemnoho pidkholu v ekonomitsi, vol. 4 (1), pp. 108—113.

8. Kononovych, I.V. (2010), "Information revolutions. Hierarchical classification of information", Tsyfrovі tekhnolohii: Zbirnyk. Odes. nats. akademiia zv'iazku, vol. 8, pp. 88—96.

9. Makarov, Y. (2017), "On the verge of the fifth techno-structure", available at: <https://www.sonar2050.org/publications/belaes-protiv-vetryakov-teoriya-tehnologicheskikh-ukladov-i-praktika-jizni/> (Accessed 08.09.2022).

10. Makarov, Y. (2018), "What will technology look like in the second half of the 21st century", available at: <https://www.sonar2050.org/publications/shestoy-tehnologicheskij-uklad-i-soyuznoe-gosudarstvo/> (Accessed 08.09.2022).

11. Makarov, Y. (2017), "The real face of the fifth techno-structure", available at: <https://www.sonar2050.org/publications/nastoyashchee-lico-pyatogo-tehnologicheskogouklada/> (Accessed 08.09.2022).

12. Parkhomets', M.K. Putsentejlo, P.R. and Uniat, L.M. (2019), "Concept, essence of innovations and technological methods of innovative development of agro-industrial business in enterprises of Ukraine", Innovatsijna ekonomika, vol. 5-6, pp. 41—46.

13. Rakytov, A.Y. (2019), "Philosophy and NBIC", Fylosofyia nauky y tekhnuky, vol. 2, available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/filosofiya-i-nbic> (Accessed 01.02.2022).

14. Ralko, O.S. (2017), "Technological systems: theoretical and practical aspects", Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Ekonomika i menedzhment, vol. 25 (1), pp. 40—42.

15. Fedulova, L.I. (2012), "The seventh technological order: myths, reality and prospects", Visnyk Natsional'noi iurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Ekonomichna teoriia ta pravo, vol. 01 (8), pp. 7—17.

16. Khanin, I.H. (2012), "Information and technological prerequisites for the formation of a post-industrial society as a concept of a new global civilization", Efektyvna ekonomika, vol. 9, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_9_67 (Accessed 02.09.2022).

Стаття надійшла до редакції 25.09.2022 р.

Р. В. Яковенко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу, менеджменту та економіки,
Економіко-технологічний інститут імені Роберта Ельворті, м. Кропивницький
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8103-8590>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.18.56

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ФАКТОР ПОРАЗКИ У ВІЙСЬКОВІЙ АГРЕСІЇ ПРОТИ ЦИВІЛІЗОВАНОГО СВІТУ

R. Yakovenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Marketing,
Management and Economics, Robert Elvorti Economics and Technology Institute, Kropyvnyts'kyj

THE SYSTEM OF RUSSIAN FEDERATION ECONOMY MANAGEMENT AS A DETERMINING
FACTOR IN THE DEFEAT IN MILITARY AGGRESSION AGAINST THE CIVILIZED WORLD

Стаття розкриває принципи, конкретні важелі та підходи за якими здійснюється управління економікою російської федерації, яка на сьогодні є визначальним лідером глобального тероризму та суб'єктом ядерного загрози для всього цивілізованого світу.

Практичним завданням сучасної України є перемога над державою-агресором, яка має бути реалізована через ідентифікацію та активізацію слабких місць у системі його агресивних дій.

Метою дослідження є різнобічний пошук слабких місць у структурі управління економікою найпотужнішої держави-терориста, як декларованих, так і реально існуючих, що дасть можливість пришвидшити її військову поразку та ліквідувати загрозу існування цивілізованого світу.

Визначено фундаментальні ознаки путінізму, як системи управління агресивною мілітаризованою економікою: побудова двокласового, а фактично трикласового тоталітарного суспільства; жорстка, тотальна ідеологія, що діє на основі вибірки певних історичних фактів та спотворенні решти інших подій, у яких брала участь московія; незважаючи на законодавче відокремлення держави від релігії, залучення церкви до усіх сфер життєдіяльності, використання московського патріархату як секретної служби за кордоном; спрямування найбільшої частки бюджету, який формується виключно за рахунок експорту вуглеводнів, до силових структур, найбільша доля яких припадає на спеціальні служби, головним завданням яких є збереження путінської влади всередині московії, недопущення бунтів окремих суб'єктів федерації, ліквідація навіть самої можливості формування альтернативних думок щодо правильності напряму руху держави; недолугість та слабкий розум як верховного керівника, так і його найближчого оточення, принципова неможливість кар'єрного просування високоінтелектуального працівника (управлінця); зверхність, постійні погрози та системне невиконання міждержавних та міжурядових угод у системі глобальних взаємовідносин.

Авторитарна система управління економікою рф, що базується на особистій відданості, та, на основі, цього, на праві на необмежену корупцію, призвела до прогалин в усіх сферах підготовки до війни з боку мордору, визначальними з яких є: крадіжки та економія на навчанні та

підготовці бойових частин, у тому числі керівництва армії; пряме фізичне розкрадання зброї та військового майна; неформальні контракти щодо продажу за кордон сучасних зразків зброї; розкрадання грошей, що виділялись на наукові розробки в сфері ВПК; економія (а фактично — розкрадання) коштів на утримання окупаційних збройних сил; крадіжка ресурсів, виділених на підготовку агентурної мережі всередині України; системне посилення розшарування доходів між різними верствами біомаси.

The article reveals the principles, specific levers and approaches used to manage the economy of the Russian Federation, which today is the defining leader of global terrorism and the subject of nuclear threat for the entire civilized world.

The practical task of modern Ukraine is the victory over the aggressor state, which must be realized through the identification and activation of weak points in the system of its aggressive actions.

The purpose of the research is to comprehensively search for weaknesses in the economic management structure of the most powerful terrorist state, both declared and actually existing, which will make it possible to speed up its military defeat and eliminate the threat to the existence of the civilized world.

The fundamental features of Putinism as a management system for an aggressive militarized economy are identified: the construction of a two-class, and in fact a three-class totalitarian society; a rigid, total ideology that operates on the basis of a selection of certain historical facts and distortion of the rest of other events in which Muscovy participated; despite the legal separation of the state from religion, the involvement of the church in all spheres of life, the use of the Moscow Patriarchate as a secret service abroad; directing the largest share of the budget, which is formed exclusively at the expense of hydrocarbon exports, to power structures, the largest share of which falls on special services, the main task of which is to preserve Putin's power inside Moscow, prevent riots by individual subjects of the Federation, eliminate even the very possibility of forming alternative opinions regarding the correctness of the state's direction of movement; the infirmity and weak mind of both the supreme leader and his closest entourage, the fundamental impossibility of career advancement of a highly intelligent employee (manager); supremacy, constant threats and systematic non-fulfillment of interstate and intergovernmental agreements in the system of global relations. The authoritarian system of managing the economy of the Russian Federation, based on personal loyalty, and, based on this, on the right to unlimited corruption, led to gaps in all areas of preparation for war on the part of Mordor, the decisive ones of which are: theft and economy on training and preparing combat units, including the leadership of the army; direct physical theft of weapons and military property; informal contracts regarding the sale abroad of modern weapons; embezzlement of money allocated for scientific developments in the military industry; saving (and actually embezzling) funds for the maintenance of the occupying armed forces; theft of resources allocated for the preparation of an agent network within Ukraine; systematic strengthening of income stratification between different layers of biomass.

*Ключові слова: Відкрита російська агресія; війна; управління; інтелект; корупція, бюджет, розкрадання.
Key words: wide Russian aggression; war; management; intelligence; corruption; budget; theft.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

24 лютого 2022 року російська федерація (синонімічний ряд — мордор, московія, кацапстан, мокшанська орда, орки тощо) за абсолютно надуманим приводом почала війну проти незалежної української держави, яка сьогодні виступає форпостом сучасного цивілізованого світу, загальнолюдських цінностей та добра.

Ініціатором таких дій виступив Володимир Путін, який є формальним чи неформальним керівником держави-

агресора з 2000 року, тобто протягом останніх 23 років. Такий термін тримання влади призвів до суттєвих психічних відхилень, а беручи до уваги первинний невисокий інтелектуальний рівень визначального гітлера сьогодні, така суміш є надзвичайно небезпечною для сучасного світу, враховуючи імовірність наявності придатної до використання зброї масового ураження.

Практичним завданням сучасної України та цивілізованого світу є перемога над державою-агресором, яка має бути реалізована через ідентифікацію та активізацію слабких місць у системі його агресивних дій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Найболючішим це питання є саме для українських науковців, тому назвемо визначальних з числа тих, хто присвятили свої праці російській агресії, розглядаючи її з різних боків. Зокрема, до них ми відносимо: В. Горбуліна, В. Трофимовича, І. Тодорова, А. Філіпенка, О. Кундеуса, О. Майбороду, К. Семчинського, Ю. Лебєдєву, О. Задорожнього, О. Малиновську, В. Богайчука, Р. Яковенка та багатьох інших.

Не вирішені раніше питання, що є частиною загальної проблеми. На сьогоднішній день, переважна кількість публікацій стосується або суто прикладних питань з боку організації воєнної економіки, логістики боєкомплекту та пального, або ж впливу санкцій на макроекономічний стан, платіжний баланс та імпорту забезпечення економіки рф. Також розглядаються питання міжнародного права щодо законності анексії Криму та дотримання прав людини на тимчасово захоплених територіях, та питання інформаційної експансії російської федерації. При цьому система організації економічних відносин країни-агресора як фактор військової поразки до цього моменту не була досліджена.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у різнобічному пошуку слабких місць у структурі управління економікою найпотужнішої держави-терориста, як декларованих, так і реально існуючих, що дасть можливість пришвидшити її військову поразку та ліквідувати загрозу існування цивілізованого світу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Наведемо коротку характеристику путінізму, тобто формі організації суспільних відносин у межах однієї держави та принципів організації відносин із зовнішнім світом, що була остаточно сформована протягом періоду його правління. До її визначальних ознак належать такі.

1. Побудова двокласового, а фактично трикласового тоталітарного суспільства. На її чолі розташований абсолютний авторитет, особа з необмеженою владою та "особливою місією", яка має небачені в світовій історії повноваження та "божественне походження", і має утримувати владу довічно (перший рівень). На другому рівні зосереджена каста "недоторканих" — осіб, що мають абсолютні та необмежені можливості майже в усьому, які є непідконтрольними ані національному, ані світовому (як вони вважали донедавна) праву, мають неоголошене право та можливість системного збагачення за рахунок природних ресурсів, решти населення та бюджетів усіх рівнів. До них належать: особисті родичі та друзі пуйла, представники силових структур, власники фінансово-промислових груп, деякі діячі кацапської культури та засобів зомбування населення. На третьому рівні розташоване звичайне населення, де-факто позбавлене будь-яких прав та економічних можливостей, яке утримується в ярмі за рахунок системного "промивання мізків" через державні або олігархічні засоби масової інформації та пошук зовнішнього ворога. Здебільшого система підпорядкування формується на основі царсько-рабської ментальності більшості

населення, розуміння "непогрішності" верховного керівництва, пошуку "сильної" руки.

2. Політична система формується на жорсткій, тотальній ідеології, що діє на основі вибірки певних історичних фактів та спотворенні решти інших подій, у яких вона брала участь. Державні архіви мордору до цього часу є закритими, оскільки являють собою перелік внутрішніх та зовнішніх злочинів системи державного управління. Чесні та прозорі вибори за такої системи є неможливими в принципі, що підтверджує монополізація влади та її утримання протягом настільки суттєвого періоду часу.

3. Незважаючи на законодавче відокремлення держави від релігії, церква представлена в усіх сферах життєдіяльності. Московський патріархат потужно представлений не лише на території сучасного кацапстану, а й на території багатьох країн колишнього СРСР, і фактично є однією з так званих секретних спеціальних служб, що обслуговують існуючий режим і сприяють захопленню територій цих країн. Морок релігійного поклоніння спрямовується на втрату індивідуальності, підлеглість ідеям "руського міра", самообмеження власних матеріальних потреб та отримання задоволення від злиднів. Так само московський патріархат освячує воєнні дії та благословляє російські війська на вбивства, що було неодноразово задокументовано.

4. Найбільшу частку "бюджетного пирога", який формується виключно за рахунок експорту вуглеводнів, отримують силові структури, найбільша доля яких припадає на спеціальні служби, головним завданням яких є збереження путінської влади всередині московії, недопущення бунтів та "параду суверенітетів" окремих суб'єктів федерації, ліквідація навіть самої можливості формування альтернативних думок щодо правильності напрямку руху держави, масові арешти у разі мирних зібрань та одиночних пікетів.

5. Освіта, наука і прогрес для такого режиму є вкрай небезпечними, що обумовлюється недолугістю та слабким розумом як верховного керівника, так і його найближчого оточення. Особа з високим рівнем інтелекту в принципі неспроможна просунути кар'єрними сходами за таких умов. Саме тому освіта використовується переважно як ідеологічний інструмент формування нової біомаси, що готова віддати своє життя за шизофренічні та параноїдальні фантазії свого мікрофюрера. Наука в московії є виключно бутафорським поняттям, яке не має ніякого реального вмісту і використовується виключно для перерозподілу бюджетних коштів та застосування пропагандистських гасел, а прогрес — це загалом незрозуміла категорія для більшості населення цієї країни, оскільки в системі ідеології майбутнє країни відсутнє, там є лише минуле і його збочені проєкції на майбутнє.

Відсутність елементарних загальних знань дозволяє переконувати безграмотне населення у певних категоріях та настановах вождя, які, за своєю природою, є антинауковими, абсурдними та нелогічними.

6. Відносини з зовнішнім світом базуються виключно на позиціях зверхності, погроз та системному невиконанні міждержавних та міжурядових угод. У першу чергу, слід зазначити, що жодна угода з Україною, які уклала мордорія з 2004 року, не були виконані нею у

повному обсязі. Участь у міжнародних організаціях, таких зокрема як Рада безпеки ООН чи Рада Європи використовується для заперечення, прикриття або виправдовування своїх зовнішніх агресій, що реалізується у формі системної брехні.

Росія має тривалий досвід формування "гарячих точок" на території колишнього СРСР, які згодом перетворюються на "зони відчуження". Цього вона досягає як у формі прямої військової агресії, як це відбувалось на території Чечні та Грузії, так і в умовах ведення гібридної війни — Придністров'я, Карабах, Україна в 2014 році.

Сучасна росія в системі міжнародних відносин виступає виключно як агресор, хам, рекетир та глибокий і системний брехун.

Розв'язання російською федерацією третьої світової гібридної війни, яка має вигляд прямих гарячих військових дій, пропаганди та інформаційної агресії, економічної війни, тероризму, втручання у виборчі процеси, створення зон підвищеної напруги тощо, має насправді іншу природу та іншу мету [1, с. 458]. Послідовність та логіка — це властивості звичайної середньостатистичної дитини, проте яких позбавлені кремлівські ідеологи та пропагандисти. Саме тому, агресія в Україні визначалась і обгрунтовувалась різними тезами, аргументами та іншими чинниками, жодним чинником не пов'язаними між собою. Зокрема це залежало й від успішності перебігу бойових дій.

Як показали час і практика господарювання, одна з найбільших країн світу виявилась неспроможною до розвитку, формування системи загальнолюдських цінностей, переходу на новий етап економічного постіндустріального розвитку. Наполягання протягом доволі тривалого часу на "додатковій хромосомі" (що є повною маячнею для людини, яка брала в руки підручник біології), особливий місії, певних додаткових відмінностях, виявилось звичайним фашизмом, прагненням відокремити себе від інших, сформувати та визначити "єдину велику расу". Але фашизмом сучасний мордор обмежитись не зміг, ним було сформовано рашизм — найогиднішу форму фашизму, що поєднує у собі фашизм, колоніалізм, націонал-соціалізм та соціальний канібалізм, систему поглядів, що формувалась з часів радянського союзу і отримала своє кристалічне визначення у сучасних умовах. Адже ані фашисти, ані націонал-соціалісти ніколи масово не вивисували представників своєї нації, як це роблять рашисти зараз на території України та робили представники НКВС на території СРСР (підтвердженням цього є хоча б ГУЛАГ).

Типовий рашист характеризується загальною безграмотністю, нерозумінням загальних принципів розвитку суспільства, економіки та всесвіту, яскраво вираженою розумовою відсталістю, домінуванням інстинктів та рефлексів у системі поведінки над системою потреб сучасної цивілізованої людини. Тобто, з цієї позиції, сучасного представника московії віднести до людської раси можна лише з певною натяжкою — саме тому — орки.

Порівняння агресорів з орками Дж.Р.Р. Толкієна є не випадковим. Ці істоти були неспроможні створити щось гарне і все, що вони робили — виходило поганим та некрасивим (крім зброї), тому краса, порядок і дос-

коналість викликали в них ненависть, огиду та бажання їх знищити. Крім того, їх було створено як пародію на ельфів (за іншою версією це були ельфи, яких спотворив Мелькор), тому вони були вторинними та несправжніми. Саме так і відчуває себе представник фінно-угорської групи по відношенню до корінних слов'ян — українців, при цьому в нього вистачає наглості називати себе старшим братом.

Як повідомляли українці, яких було звільнено з окупованих орками територій, їх дратували 3 речі: що в усіх українців є цегляні будинки, у кожній хаті є ноутбук та наявність "Нутели". Отже, вони всього цього не мають і тому виконання злочинних наказів керівництва підкріплювалось заздрістю та ненавистю до рівня чужого життя. Можна припустити, що реальний рівень життя українців є вищим, порівняно з мешканцями мордору, незважаючи на офіційні показники російської статистики.

Сучасна московія демонструє деіндустріалізацію, перехід до сировинної економіки, що автоматично робить її залежною від ситуації на світових ринках та унеможлиблює декларований авторитарною владою повний контроль за економічною ситуацією в країні [2]. Це було підтверджено багатьма країнами, які, намагаючись ввести заборону на товари російського виробництва, просто не змогли їх знайти на полицях своїх магазинів. Тобто, з'ясувалось, що мордор нічого не виробляє крім погроз та агресії.

Усвідомлення прибутковості інтелектуальної праці, яка, за визначенням деяких експертів, є прибутковішою, ніж злочинність, руйнується класовою побудовою російського суспільства, відсутністю адекватного сприйняття дійсності. Однак, розумова неспроможність досягати інтелектуального результату, викликає роздратування та бажання набутти статусу визначального світового агресора.

І причина тут полягає не лише у бездарній та безграмотній політиці, відсутності розуміння базових економічних принципів, а й у свідомому гальмуванні науково-технічного прогресу, заганнянню населення до морду безграмотності та колективної несвідомості [3, с. 51]. Об'єднавчим суспільним фактором за таких умов стають невігластво, злоба, примітивність рівня особистих потреб, жебрацтво, відсутність мінімальних засобів соціальної інфраструктури.

Інформація в економіці функціонує як економічне благо у вигляді інформаційних товарів і послуг (наукові відкриття, консультаційні послуги, освіта тощо), а також як економічний ресурс — використовується в процесі прийняття рішень економічними суб'єктами [4, с. 203]. Авторитарний путінський режим використовує інформацію не як економічний ресурс, а як джерело поневолення населення, пропаганди, тобто "використовує мікроскоп для забивання цвяхів". Іншими словами, замість ініціювання позитивних зрушень, інформація використовується для поширення хибних, неправильних, несправедливих та негуманних думок.

Ведення активних військових дій вимагає суттєвих коштів, що призводить до скорочення витрат на формування та відтворення людського капіталу. Відтак, російська федерація замість витрачання коштів на своє майбутнє, витрачає їх на самогубство.

Як вже було зазначено вище, країна, яка не розуміє свого майбутнього, а лише здійснює проєкції минулого на майбутнє, не зацікавлена ані в технічному, ані в соціальному прогресі, і прагне виключно до нагромадження матеріальних цінностей. А оскільки самостійно вони майже нічого створити не спроможні — це примушує їх до зовнішньої експансії.

Економічна думка стародавнього світу формувалась в умовах наявного суспільного ладу, традицій, цінностей та відповідного світосприйняття. Так, на той час людство не сприймалося як єдине ціле, і поділялось на різні касти, зокрема, на вільних мешканців, які здійснювали різні економічні функції (родова знать, воїни, служителі культу, землероби, ремісники) та рабів. Розвиток різних форм рабства, таких як патріархальне (азіатське суспільство) та античне, визначав частку рабів у загальній структурі сфери зайнятості країни. При цьому, у більш прогресивному на сьогоднішній день античному суспільстві, кількість рабів відносно загальної чисельності населення була більшою, та сфера їх застосування була майже необмеженою [5, с. 13—14]. Можна сказати, що така структура суспільства на сьогодні зберігається і в сучасній росії, і, що найцікавіше, це повністю влаштовує абсолютну більшість її мешканців. При цьому будь-які прогресивні зміни заперечуються і не знаходять суспільного сприйняття.

Меркантилізм сформувався на фоні колонізаційних процесів, тобто часткового фізичного знищення та економічного поневолення іноземців. Один з найвідоміших представників цього напрямку Антуан Монкретьєн де Ваттевіль (1575—1621) досліджував проблеми економічних відносин в умовах військових конфліктів, визначаючи при цьому економічні потреби населення як їх головне джерело, інструмент та об'єкт. Водночас він чітко поділяв представників людства на мешканців країни та іноземців, на його думку друга частина повинна мати набагато менше прав [5, с. 14—15]. Можна зазначити, що не зважаючи на активну присутність російської федерації в багатьох закордонних військових кампаніях, це не призводить до підвищення рівня життя середньостатистичного орку, отримані результати привласнюються першими двома класовими рівнями суспільства. Також це не призводить до якісного оновлення існуючого виробництва, впровадження прогресивних технологій. Тобто організована системна агресія має самодостатній характер.

Відсутність повноцінних циклів виробництва навіть найпростіших товарів ставлять під загрозу існування економіки мексиканської держави як поняття. Введення міжнародних санкцій та відмова від економічної співпраці з рф абсолютної більшості країн цивілізованого світу поступово знищує економічні можливості не лише для ведення будь-яких агресивних дій стосовно зовнішнього світу, а й ліквідує можливість її фізіологічного виживання.

Екстенсивний підхід до ведення бойових дій, "завалювання" трупами власних "бійців" супротивника визначає дикість та безперспективність атак варварів, що намагаються захопити Україну.

Економія на освіті та неспроможність до неї, в тому числі й військової, визначила дуже швидко втрату "елітних" військ рф в Україні. Деморалізовані залишки є не-

боєздатними як з мотиваційного, так і кваліфікаційного боків і становлять загрозу лише в напрямку потреби витрачання додаткових боєприпасів з боку Збройних Сил України.

Тривалий час, формуючи другий недоторканий клас, відбувалось системне крадівництво бюджетних грошей, що призвело до прогалів в усіх сферах підготовки до війни з боку мордору. Наведемо лише визначальні з них:

- крадіжки та економія на навчанні та підготовці бойових частин, у тому числі керівництва армії;

- пряме фізичне розкрадання зброї та військового майна;

- неформальні контракти щодо продажу за кордон сучасних зразків зброї;

- розкрадання грошей, що виділялись на наукові розробки в сфері ВПК, взяти хоча б ГЛОНАСС, на який було витрачено 7 млрд. рублів, і який не працює не те, що в Україні, а навіть на території мордору;

- економія на утриманні окупаційних збройних сил складає величезні гроші — солдати ворожої армії не мають ніякого сучасного збройного облаштування та засобів захисту, у сфері харчування їх забезпечують продуктовими пайками, термін придатності яких минув у 2015 році, тобто 7 років тому. Цей захід імовірно спрямований у тому числі й на те, яким чином у подальшому знешкодити осіб, що вміють користуватися зброєю та можуть висловити своє занепокоєння станом справ та рівнем життя у власній країні;

- крадіжка 5 млрд. рублів, які начебто спрямовувались спецслужбами на підготовку агентурної мережі всередині України, які просто зникли...

Системне посилення розшарування доходів між різними верствами біомаси супроводжувалось розкраданням та привласненням державного майна та національного багатства, наслідком чого буде тотальна економічна ізоляція та остаточна деградація соціально-економічних параметрів мексиканської держави.

У системі державної економічної, зокрема бюджетної політики України, ми можемо це спостерігати системне підвищення витрат на утримання центральних органів влади при скороченні витрат, зокрема, на армію напередодні військового вторгнення. Але, можна зазначити, що це було лише спостереження та намагання слідувати за діями управлінського апарату мордору: нагромадження матеріальних цінностей та перерозподіл фінансових потоків на свою користь. Слід зазначити, що існуючі ФПГ були суттєво інтегровані в економіку рф і навпаки, саме тому, існують думки стосовно того, що агресію проти України розпочала не рф як держава, а існуючий олігархічний уклад, межі дії якого розповсюджуються на багато країн колишнього СРСР [6, с. 52].

Унаслідок сприятливої міжнародної ринкової кон'юнктури на нафту й газ, представники мордору сформували хибне уявлення щодо своєї економічної могутності та спробували перетворити свої уявні економічні досягнення на завойовницький потенціал. Однак, здійснюючи торгівлю вуглеводнями, система управління фактично передавала всі прибутки від цього двом керівним класам, а суспільству подавалась інформація щодо могутності власних збройних сил, які зараз дуже швидко та потужно утилізуються на території України.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ НАУКОВИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Відтак, першочерговим завданням зміцнення економіки та держави взагалі має стати політика реально-го імпортозаміщення, формування власної промисловості, перехід на наступний індустріальний рівень розвитку цивілізації. При цьому економіка має бути багатокладною і враховувати абсолютно реальні загрози з боку найнебезпечнішого сусіда.

У умовах захисту Україною своїх політичних, економічних та інформаційних кордонів від російської агресії, принципове значення має не лише стан збройних сил, а й система організації економічних відносин всередині держави. У цьому розрізі слід будувати власну модель економічного механізму та позбутись колоніально-олігархічної системи.

Системними економічними параметрами військової поразки мордору в агресії проти цивілізованого світу як на рівні державного управління, так і пересічних виконавців є: загальна безграмотність; слабкий розум та неспроможність використовувати найпростіші логічні конструкції, хоча б на рівні причинно-наслідкового зв'язку; незнання, нерозуміння та неспроможність застосовувати навіть найпростіші положення економічної теорії; відсутність розуміння понять тактичного та стратегічного планування як в економічній системі, так і в процесі військових дій; системне розкрадання коштів державного бюджету; нехтування загальноцивілізаційними цінностями та міжнародним правом; всеохоплююча моральна деградація; хибне відчуття безкарності та можливості "виходу" з будь-якої проблемної ситуації.

Література:

1. Яковенко Р. В. Військова агресія як інструмент протистояння цивілізаційним змінам. Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури: виклики постіндустріальної економіки: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, Львів, 18—19 травня 2017 р. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). С. 458—459.
2. Яковенко Р. Військова агресія як інструмент управління внутрішнім регресом. Тусовка: веб-сайт. URL: <https://tusovka.kr.ua/news/2021/11/11/viiskova-agresija-jak-instrument-upravlinnja-vnutrishnim-regresom> (дата звернення: 12.11.2021).
3. Яковенко Р. В., Головатий А. О. Використання досягнень Дж.М. Кейнса для зміцнення сучасної України. Настоящи изследвания и развитие — 2016: Матеріали за 12-а международна научна практична конференция. (Софія, Болгарія, 15—22 січня 2016 р.). Софія: "Бял ГРАД-БГ" ООД, 2016. Том 3: Икономики. Държавна администрация. С. 50—52.
4. Павленко І. М. Мікроекономіка: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 288 с.
5. Яковенко Р. В. Відтворення людського потенціалу в умовах трансформаційної економіки: дис... кандидата екон. наук: 08.00.01 / Київськ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2011. 213 с.
6. Яковенко Р. В. Управління економічною системою України в умовах російської агресії. Економіка та держава. 2022. № 3. С. 49—52. DOI: 10.32702/2306-6806.2022.3.49.

References:

1. Yakovenko, R.V. (2017), "Military aggression as an instrument of resistance to civilizational change", Materialy 4-i mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Problemy formuvannia ta rozvytku innovatsijnoi infrastruktury: vyklyky postindustrial'noi ekonomiky [Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference. Problems of formation and development of innovation infrastructure: challenges of post-industrial economy], L'viv's'ka politekhnika, L'viv, Ukraine, pp. 458—459.
2. Yakovenko, R.V. (2021), "Military aggression as a tool for managing internal regress", [Online], available at: <https://tusovka.kr.ua/news/2021/11/11/viiskova-agresija-jak-instrument-upravlinnja-vnutrishnim-regresom>. (Accessed 12 December 2021).
3. Yakovenko, R.V. and Holovatyj, A.O. (2016), "Using the achievements of J.M. Keynes to strengthen modern Ukraine", Materialy 12-i mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Nastoiashche ysledovanyia y rozvytye — 2016 [Proceedings of the 12th International Scientific and Practical Conference. Real research and development — 2016], "Bjal GRAD-BG" OOD, Sofia, Bulgaria, pp. 50—52.
4. Pavlenko, I.M. (2006), Mikroekonomika [Microeconomics], Tsentri navchal'noi literatury, Kyiv, Ukraine.
5. Yakovenko, R.V. (2011), "Reproduction of human potential in a transformational economy", Abstract of Ph.D. dissertation, Economic Theory and History of Economic Thought, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.
6. Yakovenko, R. (2022), "Management of the economic system of Ukraine in the conditions of russian aggression", Ekonomika ta derzhava, vol. 3, pp. 49—52. DOI:10.32702/2306-6806.2022.3.49.
Стаття надійшла до редакції 26.09.2022 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

О. В. Бербе́нець,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9785-6179>

М. О. Сичова,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4198-2234>

О. О. Таран,

студентка групи МГ-МТ-1-21 факультету менеджменту і маркетингу,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5745-6039>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.18.62

УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ БАНКІВСЬКОЇ УСТАНОВИ

O. Berbenets,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management
and Public Administration, Dnipro State Agrarian and Economic University

M. Sychova,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management
and Public Administration, Dnipro State Agrarian and Economic University

O. Taran,

Student of the group MG-MT-1-21, Faculty of Management and Marketing,
Dnipro State Agrarian and Economic University

PERSONNEL MANAGEMENT OF THE BANKING INSTITUTION

У статті досліджено поняття управління персоналом банківської установи, а також ефективне управління людськими ресурсами. Жодна організація неспроможна досягти своєї мети без належного управління людськими ресурсами. Розробка концепції управління персоналом організації ведеться з урахуванням поточних потреб. Її складанням займаються як штатні спеціалісти, так і залучені сторонні експерти. Дано визначення терміну "управління персоналом". Визначення широкого спектру засобів стимулювання працівників банківської установи у розрізі концепції управління персоналом; вимог та орієнтирів, яким має відповідати система управління персоналом у банківській установі. Визначено ключові критерії управління персоналом банку. Виявлено чинники, які впливають на процес формування циклу управління персоналом банківської установи.

The article examines the concept of personnel management of a banking institution, as well as the effective management of human resources, one of the most important conditions for survival in a competitive world. Personnel management is a system consisting of entities connected by organizational and managerial relationships. Enterprise personnel is the main type of enterprise resources. The basis of effective management is the ability to cooperate with people, therefore one of the most important components of the bank management system is the personnel management subsystem. Human resource management is important for banks because banking is a service industry. Human resource management and risk management are two key tasks facing banks. The

ability of managers to cope with risks determines the success or failure of the banking business. Effective risk management may not be possible without an efficient and skilled workforce. In the conditions of the current financial and economic crisis, the key problem of bank personnel management is the lack of an effective management system based on innovative sectors. Each bank is interested in specialists who have undergone professional training and are able to ensure the implementation of modern banking technologies, capable of constantly improving their work methods. No organization can achieve its goal without proper management of human resources. The basis of the concept of personnel management are the growing role of employee's personality, knowledge of his motivational attitudes, the ability to form and direct them according to the tasks facing the organization. The development of the organization's personnel management concept is carried out taking into account current needs. It is compiled by both in-house specialists and external experts involved. The term "personnel management" is defined. Determination of a wide range of means of stimulating employees of a banking institution in terms of the concept of personnel management; requirements and guidelines to which the personnel management system in the banking institution must meet. The key criteria of the bank's personnel management have been determined. The factors influencing the process of formation of the personnel management cycle of the banking institution were identified.

Ключові слова: Управління персоналом, банківська установа, система мотивації, потреби, концепція управління.

Key words: Personnel management, banking institution, motivation system, needs, management concept.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах персонал розглядається як головний ресурс організації. Теорії, які визначають персонал як витрати, спочатку слід скоротити та замінити теоріями управління людськими ресурсами. Відповідно до цієї теорії, люди є одним із головних ресурсів організації, і ними необхідно ефективно управляти, створюючи найкращі умови для їх розвитку та інвестуючи в них необхідні кошти.

У банківській справі, одній із галузей, що найбільш динамічно розвиваються в Україні, загальні інвестиції в людські ресурси та роботу персоналу зараз є довгостроковим фактором конкурентоспроможності кредитних установ. Практичний досвід, теоретичні знання, професійний рівень, особисті якості та інтелект банківських працівників є в певному сенсі його найціннішим ресурсом.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичними дослідженнями та прикладними аспектами управління персоналом банківських установ займалися низка авторитетних учених та практиків, серед яких: Н.І. Версаль, О.П. Гузенко, А.В. Лобза, Т.Л. Мостенська, М.М. Салун, О.М. Сарахман, І.І. Чавичалов, І.М. Чмутава, Н.Л. Шпортюк та ін.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження — проаналізувати особливості управління персоналом у банківських установах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Управління персоналом — це система, що складається із суб'єктів, пов'язаних між собою організаційно-управлінськими взаємозв'язками. Персонал підприємства є основним видом ресурсів підприємства. Протягом тривалого існування науки "управління людьми" було використано багато визначень і термінів, щоб показати, що люди залучені до генерації та реалізації своїх ідей. Розвиток менеджменту протягом останнього століття супроводжувався прискоренням і зміною суспільних уявлень про роль людей у виробничому процесі. Результати роботи організації залежать від правильного підбору персоналу. Це робиться шляхом визначення сильних і слабких сторін співробітника.

Основою ефективного управління є вміння співпрацювати з людьми, тому однією з найважливіших складових системи управління банком є підсистема управління персоналом. Управління людськими ресурсами є важливим для банків, тому що банківська справа є індустрією послуг. Управління персоналом та управління ризиками є двома ключовими завданнями, які стоять перед банками. Те, як менеджери підприємства управляють ризиками, визначає успіх чи невдачу банківського бізнесу. Ефективне управління ризиками може бути неможливим без ефективною та кваліфікованою робочою силою [1, с. 102]. Банківська справа була і буде "справою людей", яка складається на 90% індивідуальних клієнтів. Хоча

ціноутворення є важливим, можуть бути інші вагомі причини, чому люди обирають і залишаються в конкурентному банку. Банки повинні намагатися диференціювати себе, створюючи власну нішу або імідж, особливо якщо є високий рівень конкурентоспроможності та прозорості.

На думку Т.Л. Мостенської [7, с. 53], "...більшість українських банків не можуть ефективно працювати через непрофесійне управління кадровим потенціалом." Науковці вважають, що ключ до вирішення проблеми полягає у вихованні вміння реалізовувати різні антикризові явища компетентного персоналу.

Вважаємо, що в умовах поточної фінансово-економічної кризи ключовою проблемою управління персоналом банку є відсутність ефективної системи управління, заснованої на інноваційних секторах. Зокрема, О. М. Сарахман [10, с. 36] стверджує, що "...з точки зору участі в інноваційному процесі банки можуть відігравати роль у двох напрямках: як безпосередній головний орган, впроваджуючи інновації для отримання конкурентної переваги на інвестиційному ринку, як зовнішній учасник фінансування інноваційних проектів". Дослідження комерційної банківської діяльності показують, що в більшості випадків інновації впроваджуються в цикл формування та впровадження банківських продуктів, але їх роль в управлінні людьми досить обмежена.

Формування дворівневої банківської системи, удосконалення її структури, законодавче визначення основних функцій призвело до створення та функціонування принципово нових місцевих структур: основних територіальних відділів та розрахунково-платіжних центрів.

Кожен банк зацікавлений у фахівцях, які пройшли професійну підготовку та здатні забезпечити впровадження сучасних банківських технологій, здатних постійно удосконалювати свої методи роботи. У цих умовах для формування ефективної команди необхідно розробити стратегічні підходи до планування та прогнозування чисельності працівників, підвищити їх кваліфікацію та професійну різноманітність працівників, провести цільовий відбір фахівців, створити єдину систему обліку всіх видів оплати праці [1, с. 103].

Слід зазначити, що тема управління персоналом для банківської сфери є найбільш актуальною на сьогодні, оскільки майбутні часи можливої світової кризи, пов'язаної з цінами на нафту, і пандемією коронавірусу, саме "виживання" банків залежатиме від задоволеності клієнтів. Банки повинні чітко сформулювати та підкреслити основні цінності для залучення та утримання певних сегментів клієнтів.

Рівень оплати праці банківських службовців, в умовах стабільного стану банківської системи, як правило, вище, ніж у більшості інших сфер економіки. Цей факт опосередковано вказує на наявність залежності результатів діяльності банку від продуктивності та якості праці персоналу, а відповідно — ефективності управління ним.

Основу концепції управління персоналом [11, с. 59] складають зростаюча роль особистості працівника, знання його мотиваційних установок, вміння їх форму-

вати та спрямовувати відповідно до завдань, що стоять перед організацією.

Аналізуючи існуючі наукові підходи до вивчення проблем управління персоналом банку, можна виділити такі особливості цього процесу:

— інноваційна здатність, творчість та довгострокова орієнтація стають необхідними компонентами менеджменту банків;

— стиль управління, система цінностей та кваліфікаційно-поведінковий профіль менеджерів банків змінюються від бюрократичного до підприємницького;

— люди та їх здібності — найбільш цінні ресурси банків. Підвищення ефективності використання персоналу стає стратегічним завданням банків. Розвиток людського (інтелектуального) та соціального потенціалу перетворюється на статтю інвестицій, а не витрат, як це було у державних банках;

— традиційна робота з кадрами трансформується в економіку людських ресурсів банку.

Щодо концепції управління персоналом банку, то варто відзначити, що у банківській сфері використовується широкий спектр засобів стимулювання, до яких належать "соціальний пакет" та підвищення заробітної плати [5, с. 52]. Ці два стимули відносяться до матеріальних, але також застосовується і нематеріальний стимул-похвала. Інші стимули можуть бути віднесені до матеріальних, і до нематеріальних, однак за своїм змістом можуть бути віднесені до "соціального пакету", що створює привабливість роботи у банківській сфері [7, с. 218].

На наш погляд, концепція управління персоналом має розроблятися відповідно до вимог, яким має відповідати система управління персоналом в банківській установі.

Сама система управління персоналом має бути орієнтована на наступне:

— Планування набору персоналу: банківська галузь, що постійно змінюється, зі стійким зростанням протягом останнього десятиліття призвела до появи великої кількості вакансій і загального зростання у цьому секторі.

— Відділ кадрів несе відповідальність у будь-якому конкретному банку за аналіз майбутніх вимог своєї організації та неухильне калібрування процесу підбору персоналу.

— Підтримання балансу досвідчених працівників та молоді у робочій силі: змінний сценарій розвитку банківського сектора з появою онлайн-банкінгу та основних банківських послуг вимагає включення молодіжної енергії та достатку в роботу. Але щоб це було вдале та плідне поєднання, як і в будь-якій іншій галузі, має бути тонкий баланс між молодіжною енергією та досвідченим професіоналом. Отже, управління персоналом відповідає за підтримку цього балансу і зазнає деякі культурні та управлінські коригування, щоб відповідати працюючим людям.

— Підготовка кадрів: технологія поряд із методом роботи у банківському секторі стрімко змінюється. Відділ кадрів стежить за тим, щоб люди, які працюють у банківській організації, не страждали від подібних невідповідностей. Розширення можливостей співробітників у навчанні та подальшому вимірі їх продуктив-

ності — це те, про що має дбати управління персоналом.

— Ведення обліку по виходу на пенсію та звільненням: збереження співробітників також входить до обов'язків відділу кадрів. Відділ кадрів також несе відповідальність за вжиття заходів щодо припинення звільнень. Вони повинні оцінити та проаналізувати причини, що стоять за рішенням співробітників залишити організацію, та працювати над цим, щоб покращити ситуацію. Команда по роботі з персоналом також повинна мати документацію про запланований вихід на пенсію через кілька років і переконатися в тому, що у них є повідомлення про нові резюме від людей, готових заповнити вакантні місця [9, с. 288—289].

Банківський сектор — це широка фінансово-економічна галузь, яка значною мірою залежить від робочої сили.

Таким чином, управління та підтримання цієї робочої сили стає пріоритетом для відділу кадрів у банках. Також важливо, щоб команда управління персоналом вивчала поточні та можливі майбутні потреби банків і працювала відповідно до них.

Дослідження показують, що інновації, котрі здатні удосконалити умови праці фахівців банку та підвищити їх кваліфікаційний рівень, варто включити до групи інновацій покращення ефективності банківської діяльності. Сучасні реалії вимагають нових наукових підходів щодо дослідження впливу банківських інновацій на управління персоналом [12, с. 292].

З позиції Н. Ізюмцевої та Д. Кац [3, с. 25], створення сучасної інтегрованої системи управління персоналом нині вважається однією з основних умов реалізації стратегії банківської установи. На першому етапі доцільно визначити три ключові критерії управління персоналом банку:

— особиста відповідальність співробітника банку за результати своєї діяльності перед іншими членами колективу;

— зміна функцій керівників різної ланки в банківському процесі у бік наставництва;

— головний і принциповий критерій оцінки фахівця банку на предмет компетенції та кваліфікації.

Перебудовуючи цикл управління персоналом банку на основі запропонованих критеріїв, керівництво має сформуувати у всіх співробітників нові моделі поведінки. Саме їх поведінка має створити умови для впровадження інноваційних сегментів. У своїй праці І.О. Кондаурова та М.В. Ющенко [4, с. 150] наводять основні сфери застосування інновацій у західних комерційних банках. До їх складу включають інновації у сфері: обслуговування клієнтів; банківських технологій; банківських послуг; організаційної структури банку та в системі управління банком. Проте і західні банки використовують класичні системи менеджменту персоналу, котрі побудовані на принципах відповідальності, кваліфікації та креативності. Особливо це проявилось з моменту впровадження та проявів креативної економіки.

Перш ніж розробити модель циклу управління персоналом банку, варто навести методи управління кадровим потенціалом. До їх складу включають: органі-

заційні (адміністративні); економічні; соціально-психологічні. Кожен з них має певні складові, які розкривають сутність використання та адаптації.

М.В. Посмітна вважає: "... окрім фінансового боку, для співробітників банку є дуже важливим кар'єрне зростання" [8, с. 287]. Науковець стверджує: "... якщо навіть робота буде цікавою, високооплачуваною, але без подальшого просування, то втримати хорошого фахівця з великими планами на майбутнє практично неможливо". Безумовно, такий підхід є доволі обгрунтованим так, як кожен фахівець банківської справи має на меті досягти певного рівня кваліфікації, а, як наслідок, зайняти певне місце в управлінському циклі.

Доволі змістовні міркування з приводу управління процесами відтворення у банку наводять у своїй праці І.М. Чмутова та Ю.С. Тисячна. На їх погляд, структура системи управління відтворювальними процесами в банку має включати сім підсистем, серед яких виокремлюють менеджмент персоналу та інноваційний менеджмент [12, с. 288].

Зокрема, з метою підвищення ефективності управління банківськими інноваціями, І.О. Кондаурова та М.В. Ющенко [8, с. 152] пропонують застосувати метод динамічного моделювання. Науковці у цьому зв'язку пропонують залучати для обробки інформації програмний продукт PowerSim, який крім математичних розрахунків містить також візуальну побудову внутрішніх процесів, що відбуваються в управлінських циклах.

Повертаючись до напрямку дослідження, варто пропонувати банкам приділяти більше уваги циклам управління персоналом, із урахуванням інноваційного сегменту.

Ми вважаємо, процес формування управлінського циклу, в контексті персоналу банку, слід трактувати як процес цілеспрямованих заходів із визначенням потреби у фахівцях та джерел їх покриття шляхом підбору та відбору працівників на відповідні посади. Сам процес формування циклу управління персоналом буде відбуватися під впливом низки чинників. (Рис. 1).

Важливо зазначити, що у великих банківських установах окремі підрозділи виконують різноманітні функції окремої підсистеми, а у малих банківських установах одна підсистема може включати функції декількох інших. Для кращого розуміння цього явища відмітимо, що підсистема банківської установи формується з функціональних елементів або організаційних ознак загальної системи стратегічного управління персоналом, є автономною і має спрямування на вирішення загальної мети банківської установи [13, с. 84].

Система управління персоналом банківських установ є багаторівневою за сферами діяльності, тому ми виділили основні підсистеми за спільністю та побудували їх за основними функціями системи управління персоналом, які мають такі характеристики:

— Підсистема вищого та лінійного управлінського персоналу банку — покликана здійснювати управління виробничими підрозділами і загальним стратегічним курсом банківської установи (розробка стратегічних планів та програм, коригування стратегічних цілей та місії, контроль за виконанням стратегії тощо).

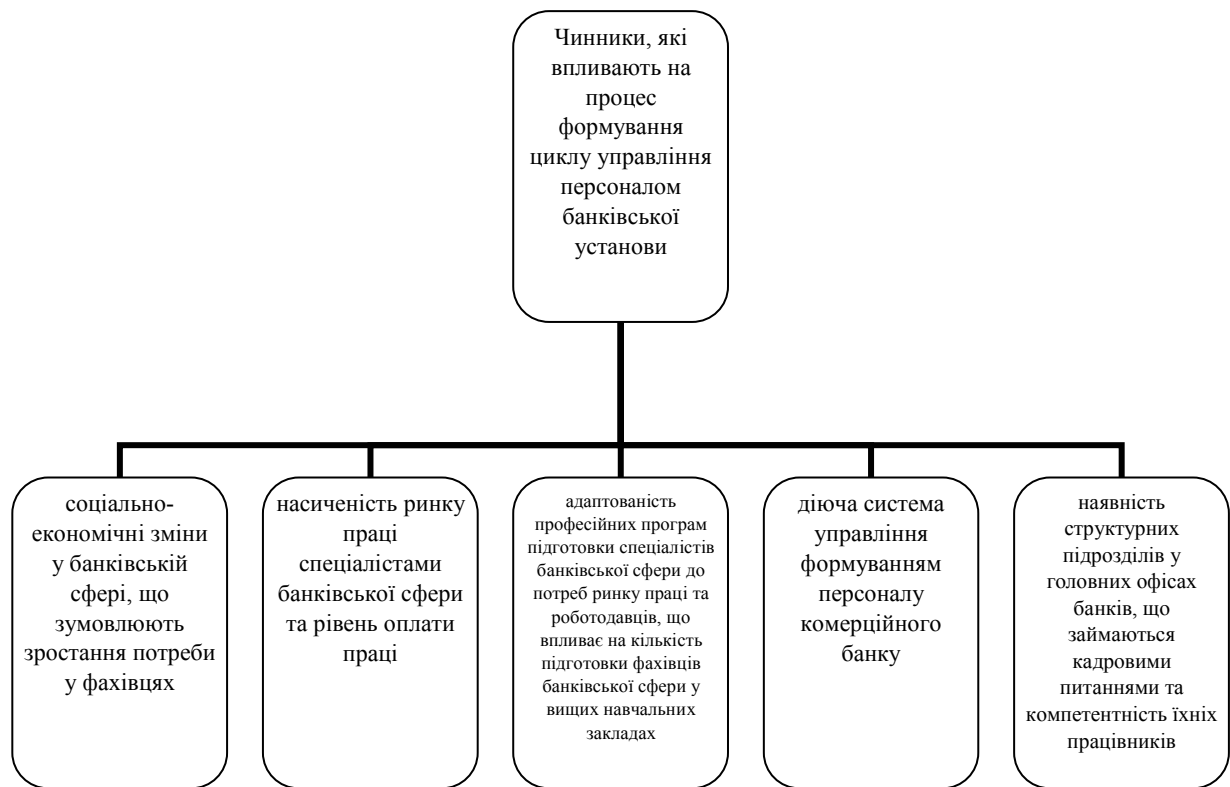

Рис. 1. Чинники, які впливають на процес формування циклу управління персоналом банківської установи

Джерело: [11, с. 24].

— Підсистема планування персоналу відповідає за моніторинг кадрового потенціалу банківської установи, планування залучення кадрів, прогнозування кількісних і якісних потреб у персоналі, формування політики та стратегічного управління кадрами, дослідження кон'юнктури ринку праці, організацію рекламних кампаній тощо.

— Підсистема рекрутингу персоналу банківської індустрії планує та реалізує заходи щодо кар'єрного позиціонування персоналу, формує джерела рекрутингу талантів, проводить оцінку та відбір, організовує співбесіди, санкціонує ротацію посад, переведення та звільнення в межах потреб, визначених ключовими пунктами стратегії персоналу банку.

— Підсистема зв'язків з персоналом банку — управління взаємовідносинами між персоналом банку, включаючи контроль за дотриманням етики та афілійованістю керівного та фронтового персоналу, формування та розвиток корпоративної культури, управління стресом, взаємодію з профспілками, вирішення конфліктних ситуацій, психологічний супровід персоналу [9, с. 123].

— Підсистема формування та дотримання умов праці — виконання функцій, що забезпечують формування нормальних і безпечних умов праці, які включають організацію робочого місця, забезпечують методичну основу технічних процесів, направляють і забезпечують умови для виконання техніки безпеки, дотримання правил праці, графіків та екологічних норм і стандартів, організацію заходів, пов'язаних з охороною окремих посадових осіб тощо.

— Підсистема розвитку персоналу банку забезпечує формування, планування та реалізацію заходів з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу, стимулює творчу активність і заохочує до інноваційних пропозицій, організовує просування за професійними напрямками обслуговування, мотивує систематичний розвиток знань, умінь і навичок для досягнення кадрів, які відповідають досягненням сучасного технічного прогресу.

— Підсистема стимулювання персоналу банку виконує одне з основних завдань управління, зокрема формування механізмів і методів морального і матеріального стимулювання працівників до продуктивної та ефективної праці, отримання особистого задоволення від результатів власної праці, через механізми нормування, реалізовано механізм ціноутворення та спосіб залучення персоналу розвитку до прибутку банківської установи.

— Підсистема соціального розвитку персоналу банку зобов'язана забезпечити належний рівень соціально-побутових умов праці та проживання персоналу, передбачених угодами, колективними договорами та чинним в Україні законодавством, шляхом забезпечення умов оздоровлення та відпочинку, гарантій соціального страхування, надання службового транспорту, спецодягу та корпоративних логотипів [10, с. 38].

— Підсистема управління організаційною структурою банку є гнучким елементом, який забезпечує динамічне розширення або скорочення кількості структурованих відділень банківської установи у відповідь на сучасні виклики її внутрішнього та зовнішнього середо-

вища з метою підвищення ефективності діяльності та реалізації стратегії банку.

— Підсистема правового забезпечення — Забезпечує юридичний супровід процесу стратегічного управління персоналом банківської установи (контракти та угоди, дотримання прав та гарантій працівників, вирішення суперечок та конфліктних ситуацій у правовому полі, супервізійний супровід управління персоналом).

— Підсистема інформаційного забезпечення забезпечує аналітичну та оперативну інформацію для процесу стратегічного управління персоналом банківських установ [9, с. 125].

ВИСНОВКИ

В умовах динамічного розвитку банківської системи, актуальним стає підвищення конкурентоспроможності банку за рахунок якісного зростання персоналу. Керівник має бути забезпечений необхідною допомогою у виробленні та обґрунтуванні рішень у сфері управління персоналом. Банківський сектор — це широка фінансово-економічна галузь, яка значною мірою залежить від робочої сили. Таким чином, управління та підтримання цієї робочої сили стає пріоритетом для відділу кадрів у банках. Також важливо, щоб команда управління персоналом вивчала поточні та можливі майбутні потреби банків і працювала відповідно до них.

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

В майбутньому дослідження проблеми може мати продовження з метою побудови дієвої моделі удосконалення управління персоналом банку.

Література:

1. Версаль Н. І. Основи банківського менеджменту: практикум: навч. посіб. Київ: Фітосоціоцентр, 2013. 184 с.
2. Гузенко О.П., Шокало Т.П. Управління персоналом комерційного банку: проблематичний та інноваційний аспект. Молодий вчений. 2015. № 2 (2). С. 41—44.
3. Ізюмцева Н. Вплив корпоративної культури на діяльність банківської установи. Вісник НБУ. 2012. № 3 (жовтень) С. 25—29.
4. Кондаурова І.О. Ющенко М.В. Моделювання банківських інновацій в умовах економіки знань. Економічний простір. 2011. № 51. С. 148—155.
5. Лобза А.В., Щербіна К.В. Розробка системи оцінки персоналу підприємства: реалізація підходу KPI. Молодий вчений. 2018. № 12 (64). С. 291—295.
6. Міждисциплінарний словник з менеджменту: навч. посіб. / [Д. М. Черваньов, О. І. Жилінська, М. В. Петровський та ін.]. Київ: Нічлава, 2011. 624 с.
7. Мостенська Т.Л. Управління кадровим потенціалом сучасного банку. Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. 2012. № 33. С. 52—59.
8. Посмітна М.В. Проблеми трудової мотивації співробітників. Вісник соціально-економічних досліджень. 2012. Вип. 2 (45) С. 286—289.
9. Салун М.М. Відтворення та модернізація трудового потенціалу підприємства (території): [монографія]. Харків: ХНЕУ, 2011. 236 с.

10. Сарахман О.М. Банківська інновація — передумова ефективної діяльності банку. Українська академія банківської справи НБУ: Збір. наук. пр. 2007. С. 35—43.

11. Чавичалов І.І. Методи оцінки ефективності управлінського персоналу підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 1.

12. Чмутова І.М. Теоретико-методичне забезпечення управління процесами відтворення у банку. Бізнесінформ. 2013. № 1. С. 287—292.

13. Шпортюк Н.Л., Сабадин М.О. Методи оцінювання персоналу банківської установи. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". 2017. № 15 (2). С. 83—85.

References:

1. Versal, N. I. (2013), *Osnovy bankivs'koho menedzhmentu [Basics of bank management]*, Phytosocial Center, Kyiv, Ukraine.
 2. Guzenko, O.P. and Shokalo, T.P. (2015), "Personnel management of a commercial bank: a problematic and innovative aspect", *A young scientist*, vol. 2 (2), pp. 41—44.
 3. Izyumtseva, N. (2015), "The influence of corporate culture on the activity of a banking institution", *Bulletin of the NBU*, vol. 3, pp. 25—29.
 4. Kondaurava, I.O. and Yushchenko, M.V. (2011), "Modeling banking innovations in the conditions of the knowledge economy", *Economic space*, vol. 51, pp. 148—155.
 5. Lobza, A.V. and Shcherbina, K.V. (2018), "Development of the company's personnel evaluation system: implementation of the KPI approach", *A young scientist*, vol. 12 (64), pp. 291—295.
 6. Chervanov, D. M., Zhilinska, O.I. and Petrovsky, M. V. (2011), *Mizhdystsyplinaryj slovnyk z menedzhmentu [Interdisciplinary dictionary of management]*, Nichlava, Kyiv, Ukraine.
 7. Mostenska, T.L. (2012), "Management of personnel potential of a modern bank. Problems of improving infrastructure efficiency", vol. 33, pp. 52—59.
 8. Posmitna, M.V. (2012), "Problems of work motivation of employees", *Herald of socio-economic research*, vol. 2 (45), pp. 286—289.
 9. Salun, M.M. (2011), *Vidtvorennia ta modernizatsiia trudovoho potentsialu pidpriemstva (terytorii) [Reproduction and modernization of the labor potential of the enterprise (territory)]*, Khneu, Kharkiv, Ukraine.
 10. Sarahman, O.M. (2007), "Banking innovation is a prerequisite for effective bank activity", *Ukrainian Academy of Banking NBU. Collection of science work*, pp. 35—43
 11. Chavychalov, I.I. (2018), "Methods of evaluating the efficiency of the management personnel of the enterprise", *Investments: practice and experience*, vol. 1
 12. Chmutova, I.M. (2013), "Theoretical-methodical support of management of reproduction processes in the bank", *Business information*, vol. 1, pp. 287—292.
 13. Shportyuk, N.L. and Sabadin, M.O. (2017), "Methods of evaluating the personnel of a banking institution", *Internauka*, vol. 15 (2), pp. 83—85.
- Стаття надійшла до редакції 26.09.2022 р.*

A. Hutsol,

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Tourism,
Hotel and Restaurant Business, State Institute Lubans Taras Shevchenko National University
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6409-5991>

E. Todierishko,

Postgraduate student of the Department of Economics and Finance, Mukachevo State University
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3055-0244>

K. Shafranova,

PhD in Economics, Associate Professor, Director, Zhytomyr Economic
and Humanitarian Institute of the University "Ukraine"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9118-8795>

Yu. Perebuda,

PhD in Geography, Associate Professor of the Department of International Relations
of the Institute of International Relations and Social Sciences of Interregional Academy
of Personnel Management, Associate Professor of the Department of Global Economics
of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1434-2509>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.18.68

SYSTEMATIC TRANSFORMATION OF QUALITY MANAGEMENT IN TOURISM AND HOTEL BUSINESS SPHERE IN MILITARY CONDITION

A. B. Guzol,

к. пед. н., доцент кафедри туризму, готельної і ресторанної справи,
ДЗ "Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка"

E. V. Todierishko,

аспірант кафедри економіки та фінансів, Мукачівський державний університет

K. V. Shafranova,

к. е. н., доцент, директор, Житомирський економіко-гуманітарний інститут Університету "Україна"

Ю. А. Перебуда,

к. геогр. н., доцент кафедри міжнародних відносин Навчально-наукового інституту міжнародних
відносин та соціальних наук МАУП, доцент кафедри глобальної економіки
Національного університету біоресурсів і природокористування України

СИСТЕМНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ МЕНЕДЖМЕНТУ ЯКОСТІ У СФЕРІ ТУРИЗМУ І ГОТЕЛЬНОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

In the conditions of military conditions, the domestic actors of tourism and hotel business are increasingly oriented to work through Internet services for planning trips and Internet services of formation of individual routes of travel, on which you can buy tickets for the plane, train, various excursions, in museums and theaters, learn about interesting places and useful services in "one-window" mode. There is a practice of organizing and selling virtual tours to cities, museums, etc. Each quality management function has a physical infrastructure (which generalizes its operating systems) and a virtual IT infrastructure (which generalizes hardware, system, and network). Therefore, there are transformations of their quality management due to transferring their physical and virtual IT infrastructures with quality management to the third-party operator cloud. In this cloud, the quality management functions take on a new meaning. Thus, the article aims for peculiarities detailed description of the systematic transformation of the management system of quality management of tourism and hotel business of military conditions. According to the survey results, systematic quality management transformations in the

tourism and hotel business sphere are any changes, as a result of which the mechanism of quality management acquires new content. These transformations can be full or partial, as a result of the development and deepening of migration processes in the cloud of physical and virtual IT-infrastructures with quality management. Among such processes: backup, replication, files, and directories synchronize, and the entire system synchronizes. According to the research results, the completed transformations of quality management, not just type, forms, and essential properties of management conversion that affect the whole quality management system, but also other types of activity. Such transformation realizes if migration processes in the cloud IT-infrastructure of quality management are characterized by synchronization of the whole system of quality control simultaneously with synchronization of other types of activity that influence the quality of products. The result provides for the creation of a new system. Prospects for further research in this direction involved the possibility of using the data concerning systematic transformations of quality management systems in tourism and hotel business for the cycle of continuous improvement Deming adaptation for military conditions.

В умовах воєнного стану вітчизняні суб'єкти сфери туризму і готельного бізнесу все більше орієнтовані на роботу через інтернет-сервіси планування поїздок та інтернет-сервіси формування індивідуальних маршрутів подорожі (на яких можна купити квитки на літак, поїзд, різні екскурсії, в музеї та театри, дізнатися про цікаві місця та корисні послуги в режимі "одного вікна"). Наявна практика організації та продажу віртуальних екскурсій містами та музеями тощо. Кожна з функцій керування якістю має фізичну інфраструктуру (що узагальнює її операційні системи) та віртуальну ІТ-інфраструктуру (що узагальнює апаратні засоби, системне та сполучне ОП). Відтак, паралельно відбуваються трансформації менеджменту якості, у межах яких наявне перенесення власних фізичних та віртуальних ІТ-інфраструктур з управління якістю у хмару стороннього оператора (де функції керування якістю набувають якісно нового змісту). Стаття спрямована на опис особливостей системної трансформації системи менеджменту якості сфери туризму і готельного бізнесу в умовах воєнного стану. У межах дослідження доведено, що системні трансформації менеджменту якості у сфері туризму і готельного бізнесу — це будь-які його зміни, внаслідок яких він набуває якісно нового змісту, щодо механізму керування якістю. Ці трансформації набувають повного або часткового характеру, внаслідок розвитку та поглиблення таких процесів міграції в хмару фізичних та віртуальних ІТ-інфраструктур управління якістю, як: бекап; реплікація; синхронізація файлів і каталогів; синхронізація всієї системи. Додатково за результатами дослідження доведено, що завершені трансформації менеджменту якості — це не тільки перетворення виду, форми, істотних властивостей менеджменту, які зачіпають всю систему керування якістю, але й інші види діяльності. Така трансформація відбувається лише якщо процеси міграції в хмару ІТ-інфраструктур з управління якістю характеризуються синхронізацією всієї системи керування якістю одночасно з синхронізацією за іншими видами діяльності, що впливають на якість продукції (робіт, послуг). Результат забезпечує утворення нової, цілісної системи. Перспективи подальших розвідок у даному напрямі полягають у можливості використання даних, щодо системних трансформацій менеджменту якості у сфері туризму та готельного бізнесу, для адаптації циклу постійного поліпшення Демінга до умов воєнного стану.

Key words: quality management functions, migration processes into clouds, significant management properties, virtual IT-infrastructures, operating systems.

Ключові слова: функції керування якістю, процеси міграції в хмару, істотні властивості менеджменту, віртуальна ІТ-інфраструктура; операційні системи.

FORMULATING THE GENERAL ISSUE AND DEFINING ITS CONNECTION TO SIGNIFICANT OR PRACTICAL TASKS

Russia's massive invasion of Ukraine on February 24, 2022, has created new realities for the tourist and hotel business. These realities, first of all, are connected with the systemic transformations of quality management caused by the migration of the physical and virtual IT infrastructure that realizes such management mechanism functions to the third-party operator cloud. The high functionality of clouds and their services should be noted, as they allow, through the capabilities of the virtual data center, to collect and process any amount of data, the processes, and resources necessary for the general management of quality and to ensure their safety. However, the main reasons caused for such transformations are formed by the consequences of the economic

recession, the rise in fuel prices, and the fall in demand for tickets, and package tours, as a result of which dozens of hotel enterprises, tourist agencies, and tour operators have disappeared from the market. At the same time, in increasingly dangerous conditions, the specifics of production and employment of labor resources and work with clients have changed. In particular, 15 to 20% of tourist and hotel business enterprises in the market are reoriented to work in Internet services and convert the majority of employees and communications with clients to a remote mode. They gradually abandon physical and virtual infrastructure for quality management in favor of cloud services. There was a significant decrease in the effectiveness of the activity of such sphere subjects. The priority has been to manage the quality of products (works, services) without significant investments in the software, which forms possibilities to use it anywhere in the world.

THE ANALYSIS OF THE LAST RESEARCHES AND PUBLICATIONS IN WHICH THE SOLUTION OF THIS PROBLEM IS BEGUN

Among the most informative sources in which the transformations of the quality management system research there are Stepanenko T. [5], Tarasyuk G., Babych N. [6], Smernitsky D. [4], and Pankova L. [3]. At the same time, in the mentioned works, there are enough processes of transformation of quality management systems, among them conditioned by the adoption of normative-legal acts and domestic and international standards of quality ISO. The quality system transformations in military conditions arise, are radically different, and are currently uninvestigated.

THE OBJECTIVES OF THE PAPER (GOAL SETTING)

The article aims for peculiarities detailed description of the systematic transformation of the management system of quality management of tourism and hotel business of military conditions.

THE PAPER MAIN BODY WITH FULL REASONING OF ACADEMIC RESULTS

In military conditions, domestic actors in the tourism and hotel business are increasingly oriented to work through Internet services planning trips and Internet services of formation of individual routes of travel (where you can buy tickets for the plane, train, various excursions, museums, and theaters, learn about interesting places and useful services in the "one-stop" mode). There is a practice of organizing and selling virtual tours to cities and museums of Ukraine and countries of the world, digital road shows, etc. (this creates an attractive image of the city or tourist attraction and forms an urgent demand for travel).

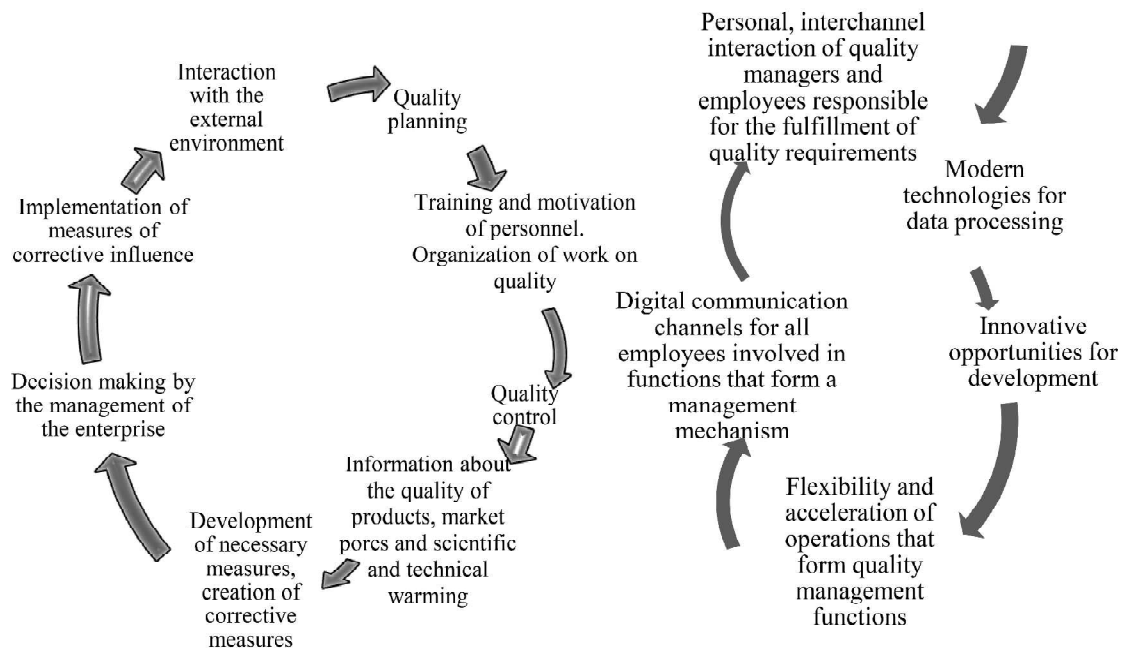
Each of the quality management functions has a physical infrastructure (which generalizes its operating systems) and a virtual infrastructure (which generalizes hardware (servers, storage systems, client systems, network equipment), system and communication software). Therefore, there are transformations of their quality management, in particular, due to transferring their own physical and virtual IT infrastructures with quality management to the third-party operator's cloud (for example, Microsoft, Google, EULA, Kamatera). In this cloud, the quality management functions take on a new meaning.

This new meaning determines [2]:

- 1) organization of maximum personalized, omnichannel interaction between quality managers and employees responsible for complying with quality regulations;
- 2) digital channels of communication for all employees, what are involved in the functions, mechanism of quality management forming;
- 3) flexibility and speed up of operations, functions of quality management firming (quick decision-making, operations adaptation to the current moment and customer needs requirements);
- 4) innovative opportunities for development (simultaneous work with one function of several managers, ready-made quality solutions, strategy Mobile First);
- 5) modern technologies for working with data (information technologies to operational processes in the product's life cycle and resources corresponding in the quality field).

In addition to the foregoing, new content of quality management mechanism of tourism and hotel business provides for synchronization, digitization of its functions (and hence kind, forms, a significant characteristic of the management), modification of the content of corrective influence.

Accordingly, the new content of the quality management mechanism in the tourism and hotel business sphere is presented in Fig 1.

Quality functions (Circle 1)

Expand the contents of the function (Circle 2)

Note

* Circle 1 — function conversions (they become synchronized, digitized); Circle 2— the content of corrective influence modification.

Fig. 1. The new content of the quality management mechanism in the tourism and hotel business sphere

Source: Created by the author basis on [1; 3].

Table 1. The content of processes migration to the cloud IT infrastructure quality management of tourism and hospitality business entity backup uses

Processes typology	The content of processes	Result of backup	Transformable function
Data transfer operates product life cycle (works and services) and relevant resources to achieve the objectives in the field of quality. Data transfer from the «Iron» server to the cloud.	Stage 1. installation business entity into their physical server Veeam Agent*; Stage 2. Creates the virtual server with a capacity identical to the one that client had earlier. Stage 3. Running the virtual machine Using the image of Veeam Recovery Media.	All information for performing primary quality management functions is stored on a remote protected platform (without access to unauthorized users). Setting Goals in quality planning, training, and motivating staff, through a single Data Center	quality planning training and motivation of personnel;
Data transfer of platforms virtualization quality requirements incompatible with the cloud operator platform	Stage 4. All data recovering using backup (if they exist in the repository)		

Note

* installs on his physical server Veeam Agent.

Source: Created by the author basis on [3].

It can be stated, that new content of the quality management mechanism in the sphere of tourism and hotel business takes its form completely or partially. All this occurs as a result of the development and deepening of such processes migrating to the cloud physical and virtual IT infrastructure with quality management as [2]:

- backup;
- replication;

Table 2. The content of processes migration to the cloud IT-infrastructure quality management of tourism and hospitality business entity replication uses

Processes typology	The content of processes	Result of replication	Transformable function
Organizational	The service gets access to the quality work organization panel and through conducts replication (copying) of data from virtual machines on the capacity of the cloud provider. At the same time, the reproduction is subject to*: - instructions on the appointment of officials responsible for quality work for the organization; - instructions on providing participants with quality standards and other normative documents; - instructions on resource allocation for the performance of works on quality in the planned terms.	Digitization of the business entity and reproduction in the cloud: - organizational structure on quality; - obligations, powers, relations of employees. This process of creation transfers the formation of electronic schemes systems according to which the business entity performs the function of quality work organization.	quality control; organization of work on quality
Operating	The service gets access to communication networks formed in the current quality control system and through it conducts their replication (copying) from virtual machines at the capacity of the cloud provider* The following processes are started: - quality control instructions replication. - replication of guidance and other materials for staff training creation of the quality management system.	Digitization of the business entity and reproduction in the cloud: - the operational structure of quality control; - algorithms that reproduce how control activities are performed. Creating conditions for remote meetings.	

Note

* After the migration is complete, the client starts the replicas, organizes network connectivity and can exclude machines in his private cloud.

Source: Created by the author basis on [2; 5].

- files and directories synchronize;
- the entire system synchronize.

At the same time, systemic transformations of quality management are any changes. At the same time, they acquire a complete look only if migration processes are characterized by synchronization of the whole quality management system simultaneously with synchronization of other activities that affect the quality of products, works, and services.

Backups are the migration processes made via backup service (BaaS) that summarizes the cloud storage, Data Center, and Veeam Cloud Connect technology). At the same time, the content of migration processes in the cloud IT infrastructure quality management through backup (Table. 1) transforms collecting data and formation of information to perform quality management primarily, setting goals in the field of quality. Among such functions are selected quality planning, training, and personnel motivation.

Replication is the migration process, made through "virtualized" service, digitizes:

- the quality organizational structure (reproduces obligation, powers, and relations of employees in the form of an electronic scheme, using which business entity performs the organization of work on quality);
- quality control operating structure (reproduces the established methods of control activity).

Replication is carried out by various software products (for example, Veeam Backup & Replication). At the same time, the content of the outlined cloud migration processes consists of ideal copy creation not only of the informative and operational information but also of all communication addresses of employees. Replication in combination with communication addresses [2; 6]:

1) reproduces common and personalized goals and field of activity (What, where, and when it should be done? How can this be done, and who should do it? Which types of materials and equipment should be used?);

2) form the conditions for remote meetings to allow solving current staff problems.

Replication transforms quality work organization functions and quality control in the meaning of migration processes to the cloud IT— infrastructure quality management, shown in Table. 2.

Files and directories synchronize the process of creation in cloud storage an exact copy of the quality

management mechanism (the content of which is present in fig. 1). Files and directories synchronize provides:

1) full reproduction of all available methods and types of activity of guidance and operational character (if they are aimed at managing the process, eliminating the causes of poor performance at all stages of the product life cycle, or providing a service (quality loop) to achieve economic efficiency);

2) the communicative, remote omnichannel environment. It allows for solving current managers' problems, discussing issues of strategic partnership development, exchanging experience, and proposing new initiatives for cooperation.

The content of migration processes in the cloud of its infrastructure for quality management of tourism and hotel business subject based on file and directory synchronization (shown in Table 3) provides transformation of all functions forming quality management mechanism (without touching the elements of corrective influence).

The given specificity of migration in the cloud of physical and virtual it-infrastructure of quality management is suitable only for the subjects that have introduced Unix-like operational systems of quality management. It allows realizing in the cloud service the conceptual model of mutually dependent types of activity and limited influence on quality at different stages of the life cycle of products, works, and services.

The specific thing is that backup, replication, files, and directories synchronize are the creation of partial or full digitized copies quality management mechanism. These copies created don't work without external interference and systematic actions of quality managers to detect deviations from established requirements to the quality of products, works, and services and to develop solutions to eliminate such deviations. At the same time, it is possible to transform the quality management system using synchronization like a system. The transformation involves [2]:

1) transferring into the cloud all tasks, functions, processes, structures, organizational elements, methods, and measures on quality management;

2) the environment of the corrective influence form (that are systematic managers actions algorithms in conditions of maximum personalization, omnichannel interactions, flexibility, and speed up the operations, which form functions of quality management, innovative possibilities for development, and accessibility to modern technologies for work with data).

The content of migration processes in the cloud IT-infrastructure quality management of tourism and hospitality business entity the entire system synchronizes using shown in Table 4.

In the military situation in the tourism and hotel business, it is necessary to complete the transformation of quality management or its

Table 3. The content of processes migration to the cloud IT-infrastructure quality management of tourism and hospitality business entity file and directory synchronization uses

Processes typology	The content of processes	Result of file and directory synchronization	Transformable function
file synchronization, directory synchronization	Selection in the cloud of a virtual machine with the required capacity and configuration by the operator (on the client side) RSync-demon, the synchronization starts*, and the network connectivity configuration. After these steps, the server is ready to receive the load.	Full reproduction of all available methods and activities of a communicative and operational nature, omnichannel remote environment	All functions form a quality management mechanism without touching the elements of corrective influence.

Note

* When synchronization is complete, the receiving machine is the exact copy of the source machine.

Source: Created by the author basis on [1; 2; 6].

continuous character. Continuity is possible only if changes are simultaneous with other activities that influence the quality of products (works, services), and their result ensures the formation of a new whole system. This is facilitated by parallelization of the process of synchronization of the quality management system with synchronization [1, pp. 44—46; 4]:

1. processes of designing and developing technical requirements for products (works or services);

2. processes of product development (works, services) through special internet services of travel planning, services of individual routes, media platforms, etc.;

3. logistics processes (including the materials, semi-finished products, constructions, components, tools,

Table 4. The content of processes migration to the cloud IT-infrastructure quality management of tourism and hospitality business entity system synchronizes using

Processes typology	The content of processes	System synchronizes result	Transformable function
Digitizing a quality management system with disconnected servers. Digitizing the quality management system without stopping the work process	Install the program in Cloud Extender and Cloud Replicator. Version VMware vSphere into the client side (which should not be below 5.5). To install in Cloud Extender and Cloud Replicator should be highlighted 4 virtual processors, 12Gb RAM, and 22 GB hard drive. System configuration: the creation of a scheme of dependencies between the applications, creation of schemes of all kinds of quality works on the cloud infrastructure.	Synchronization of the quality management mechanism.	Transfer to the cloud all tasks, functions, processes, structures, organizational elements, methods, and measures used for quality control. Transfer to the cloud of corrective influence.

Note

* Digitizing a quality management system with servers off and no workflow stops is available.

Source: Created by the author basis on [1; 2].

special clothing, household equipment, and so on logistical support);

4. processes of preparation and development of production;

5. other types of activity control processes.

Systemic transformations of quality management are any changes in his character, but their completed character is not only the transformation of the species, forms, and essential management properties which affect not only the whole system of quality management but also other types of activity. In full synchronization of quality management process becomes fully digitized and covers all stages of producing products (works or services).

At the same time, the advantage of such management is its continuous improvement in real-time.

CONCLUSIONS FROM THIS STUDY AND PROSPECTS FOR FURTHER EXPLORATION IN THIS AREA

The research has shown that systematic transformation of quality management in the tourism and hotel business sphere is any changes in which quality management mechanism new content acquires. These transformations (full or partial), as a result of the development and deepening of migration processes in the cloud of physical and virtual IT-infrastructures with quality management. Among such processes: backup, replication, files, and directories synchronize, and the entire system synchronizes. According to the survey results following conclusions can be made:

1. Completed transformations of quality management this isn't only type, forms, and essential properties of management conversion that affect the whole system of quality management, but also other types of activity. Such transformation realizes if the migration processes in the cloud IT-infrastructure of quality management are characterized by synchronization of the whole system of quality control simultaneously with synchronization of other types of activity that influence the quality of products, works, and services. The result provides for the creation of a new whole system.

2. In conditions of full synchronization of processes, quality management becomes fully digital. It covers all stages of production of products (works, services), such as designing and developing technical requirements for products, product development and logistics processes, processes of preparation and development of production, and other types of activity control processes.

3. At the same time, the advantage of such management is its continuous improvement in real-time. If a result of control and analysis of the collected information, the products of tourism and hotel business entities meet established requirements, the next cycle of management in the cloud will repeat automatically. In other cases, the algorithms built into the cloud will look for ways to improve quality management technology. At the same time, product quality will be consistently improved through the passage of each life cycle by the introduced changes.

Prospects for further research in this direction involved the possibility of using the data concerning systematic transformations of quality management systems in tourism and hotel business for the cycle of continuous improvement Deming adaptation for military conditions.

Література:

1. Момот О.І. Менеджмент якості та елементи системи якості: Навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007, 368 с.

2. Офіційний сайт GigaCloud, Міграція в хмару: способи, переваги та успішна реалізація, 2020, URL.: <https://gigacloud.ua/blog/navchannja/migracija-v-hmaru-sposobi-perevagi-ta-uspishna-realizacija>

3. Панкова Л.І. Проблемні аспекти формування ефективної моделі управління якістю життя населення. Вісник Хмельницького національного університету, 2016, № 3 (1). С. 249—256.

4. Смерницький Д. В. Забезпечення управління якістю відповідно до стандартів серії ISO при розробці та виготовленні науково-технічної продукції: правове регулювання. Криміналістичний вісник. 2016. № 1. С. 22—30.

5. Степаненко Т. О. Методичні засади проектування та управління якістю бізнес-процесів. Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. 2015. Т. 20. Вип. 3. С. 146—150.

6. Тарасюк Г.М., Бабич Н. О. Управління якістю продукції, як одна зі складових управління операційною системою. Вісник Житомирського державного технологічного університету, 2016. № 3. С. 87—92.

References:

1. Momot, O.I. (2007), *Menedzhment yakosti ta elementy systemy yakosti [Quality management and elements of the quality system]*, Tsentr uchbovoyi literatury, Kyiv, Ukrain.

2. Ofitsiynny sayt GigaCloud (2020), "Migration to the cloud: methods, advantages and successful implementation", available at.: <https://gigacloud.ua/blog/navchannja/migracija-v-hmaru-sposobi-perevagi-ta-uspishna-realizacija> (Accessed 19.10.2021).

3. Pankova, L.I. (2016), "Problematic aspects of the formation of an effective model of managing the quality of life of the population", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*, Vol. 3 (1), pp. 249—256.

4. Smernytskyi, D.V. (2016), "Ensuring quality management in accordance with the standards of the ISO series in the development and manufacture of scientific and technical products: legal regulation", *Kryminalistychnyy visnyk*, Vol. 1, pp. 22—30.

5. Stepanenko, T.O. (2015), "Methodical principles of design and quality management of business processes", *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu*, Vol. 3(20), pp. 146—150.

6. Tarasyuk, G.M. and Babich, N.O. (2016), "Product quality management as one of the components of operational system management", *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu*, Vol. 3, pp. 87—92.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2022 р.

А. Г. Зубко,
аспірант, Державна установа "Інститут економіки природокористування
та сталого розвитку Національної академії наук України", Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0058-6067>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.18.74

ВОДНІ АСПЕКТИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

A. Zubko,
Postgraduate Student, Public institution "Institute of environmental economics
and sustainable development of the National academy of sciences of Ukraine", Kyiv

WATER ASPECTS OF RUSSIAN AGGRESSION IN SOUTHERN UKRAINE

Російська агресія докорінно змінила суспільну свідомість українців в тому числі і до навколишнього середовища. Відношення до природних ресурсів вже не буде тим самим. З неупинними кліматичними змінами наше суспільство вже почало розуміти цінність дощу, повноводності рік. Війна ж показала, яких непоправних пошкоджень зазнає не тільки інфраструктура, а і водні, земельні та лісові ресурси. Розглянуто зародження водних конфліктів в Україні та виокремлено їх наслідки для сільського господарства півдня України. Проаналізовано форми водних конфліктів та їхні особливості в умовах російської військової агресії. Проаналізовано випадки екозлочинів з розподілом за областями та категоріями. Запропоновано напрями для післявоєнного відновлення та заходи для уникнення кризових ситуацій водопостачання населення в майбутньому.

Russian aggression fundamentally changed the public consciousness of Ukrainians, including the environment. The attitude towards natural resources will no longer be the same. With unceasing climatic changes, our society has already begun to understand the value of rain, a year full of water. The war showed the irreparable damage suffered not only by infrastructure, but also by water, land and forest resources. Water is vital for human health and life, as well as for the full functioning of the economy. Russia's occupation of the Kherson region called into question the provision of water for the population of Mykolaiv and the agriculture of a large part of the southern region. It is this region that consumes the most water with the lowest supply of water resources in general. The origins of water conflicts in Ukraine are considered and their consequences for agriculture in the south of Ukraine are highlighted. The forms of water conflicts and their features in the conditions of Russian military aggression are analyzed. It was determined that the water resources of the south of Ukraine appeared in the form of a

trigger for military aggression. Further military actions led to the transition of water resources simultaneously to the form of Weapons and Victims. Cases of ecocrimes were analyzed with distribution by regions and categories. Directions for post-war recovery and measures to avoid crisis situations of public water supply in the future are proposed. It was noted that it is vitally important to develop and implement effective mechanisms of reserve water supply at the state level. The situation, when the inhabitants of half a million cities are faced with the threat of a humanitarian disaster, should not be repeated in the history of Ukraine. It was noted that it is already necessary to develop mobile means of sensor monitoring of water resources. Because at the moment, harmful substances that enter the water due to hostilities cannot be detected by the monitoring tools that are available. As part of the post-war recovery plan, it is proposed to attract international investors to implement projects to expand the territories of irrigated lands.

Ключові слова: водні ресурси, сільське господарство, водні конфлікти, зрошення, післявоєнне відновлення, екозлочини, водопостачання.

Key words: water resources, agriculture, water conflicts, irrigation, post-war reconstruction, ecocrimes, water supply.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Водні ресурси прямо чи опосередковано стають першопричинами воєнних конфліктів у світі. Якщо у минулих століттях до розв'язання війни призводили кращі природні умови, родючіші землі, наявність корисних копалин або ж навіть людські ресурси, то сьогодні разом з невідворотними кліматичними змінами вода стає новим золотом. Особливо гострим це питання стає у зв'язку з невідновлюваністю водних ресурсів.

Дослідження Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем миру вказує на те, що зміна клімату може спровокувати 20—40-відсоткове зниження доступності продовольства та води. До цього слід додати, що джерела води вже зазнають тиску через стрімке зростання світового населення, яке може досягти 10 мільярдів до 2050 року, і зростаючий попит [1]. Тому потрібно готуватися до загострення конкуренції за воду, що викликатиме зростання соціальних та військових конфліктів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

З поглибленням несприятливих наслідків кліматичних змін протиріччя між країнами щодо доступу до водних ресурсів продовжують загострюватися. Аналізу водних конфліктів у світі приділяють багато уваги за-

рубіжні вчені [1; 2]. Військові конфлікти в Африці, Палестині, Сирії, на жаль, вже давно стали на порядку денному. У лютому 2022 року Україна також опинилась серед країн, в яких воєнна агресія частково спричинена доступом до водних ресурсів. У цьому контексті аналіз впливу воєнних дій на довкілля проводиться науковцями, громадськими діячами та екологами [3]. Саме тому на даному етапі важливо приділяти увагу загрозам та викликам, які впливають на водні ресурси внаслідок воєнних дій, задля недопущення подібних сценаріїв у майбутньому.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є дослідження водних ресурсів півдня України в умовах російської агресії задля виокремлення напрямів стратегічного післявоєнного відновлення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

З метою встановити зв'язки між водними ресурсами та міжнародною безпекою і конфліктами Pacific Institute ініціював проект The World's Water наприкінці 1980-х років для відстеження та класифікації подій, пов'язаних з водою та конфліктами, який з тих пір постійно оновлюється [4]. Україна вперше з'явилася на цій

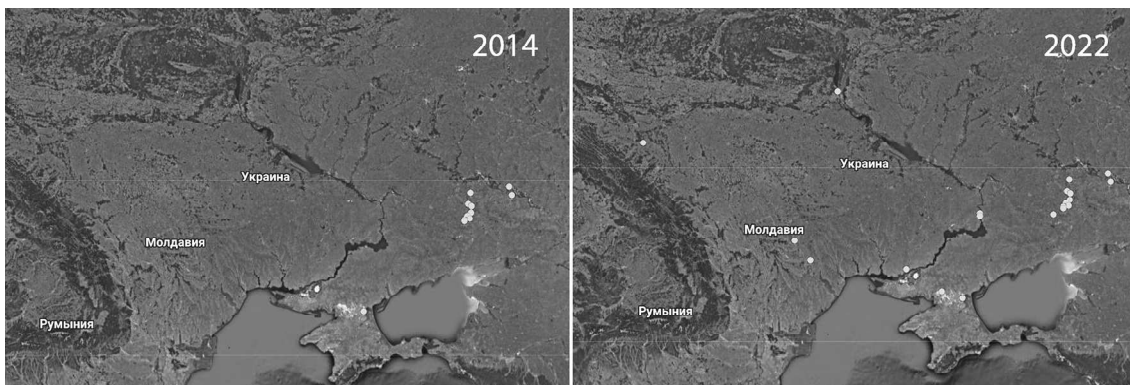

Рис. 1. Співвідношення кількості конфліктів щодо водних ресурсів в Україні у 2014 та 2022 роках

карті у 2014 році у зв'язку з початком військової агресії Росії, проте у 2022 році кількість відміток конфліктів щодо води збільшилась (рис. 1). На той час Pacific Institute додав до списку конфліктів, які пов'язані з водними ресурсами: припинення водопостачання в Північно-Кримському каналі; припинення централізованого водопостачання у Донецьку в результаті бойових дій; мінування дамби в Бахмуті; пошкодження водогонів у містах та селищах Донецької та Луганської області в результаті обстрілів.

Як бачимо з рис. 1, найбільше відміток припадає на схід та південь України, саме в тих регіонах, де ситуація з водою найскладніша. Це ще більше демонструє жорстокість злочинів російської армії проти українського народу. Відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, країна-окупант повинна забезпечувати потреби населення в ресурсах на цих територіях. У зв'язку з цим було припинено водопостачання через Північно-Кримський канал. Північно-Кримський канал подає воду з Дніпра на півдні України та забезпечував близько 80% водопостачання Криму. Це призвело до нестачі води для сільськогосподарських полів Криму, де вирощують виноград, рис, кукурудзу та сою. З перших років окупації почалося обміління Сімферопольського та багатьох інших водоймищ.

Екстремально посушливий 2020 рік загострив ситуацію особливо для півдня України. Зокрема, у Криму з початку весни 2020 року водосховища природного стоку були заповнені майже наполовину менше, ніж навесні 2019 року, а на початок літа — у 2,3 рази менше, ніж у 2019 році. Тому восени 2020 року спостерігалися чис-

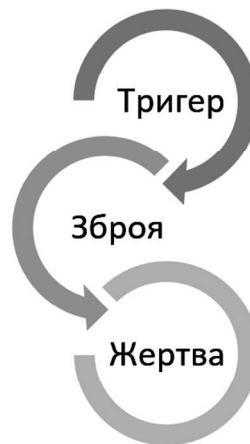

Рис. 2. Особливості взаємодії форм водних

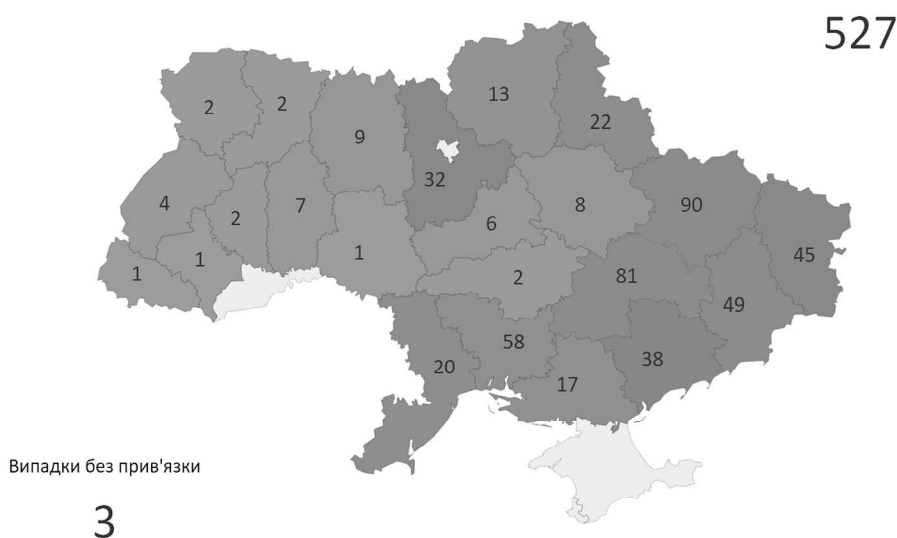

Рис. 3. Злочини проти довкілля станом на початок вересня 2022 за даними ГО "Екодія"

Рис. 4. Розподіл екозлочинів РФ за категоріями в Миколаївській та Запорізькій областях

ленні перебої з водопостачанням та відключення води у багатьох регіонах Криму [3].

Миколаївська та Одеська області внаслідок суттєвого зменшення кількості опадів у 2020 році зазнали колосальних збитків від недозбору зернових культур. Херсонська ж область змогла протистояти несприятливим природним умовам завдяки більш розвинутій системі зрошення. У цьому контексті захоплення російськими агресорами об'єктів водопостачання Херсонської області поставило під удар землеробство усього півдня України. Адже саме цей регіон найбільше споживає води при найменшому забезпеченні водними ресурсами в цілому.

Науковці Pacific Institute для розробки підстав віднесення події до водних конфліктів виокремили три форми конфлікту [5]:

— Тригер: вода як пусковий механізм або першопричина конфлікту, коли виникає суперечка щодо контролю над водою чи системами водопостачання, або коли економічний чи фізичний доступ до води чи нестача води спричиняє насильство.

— Зброя: вода як зброя конфлікту, де водні ресурси або самі водні системи використовуються як інструмент або зброя в жорстокому конфлікті.

— Жертва: водні ресурси або водні системи як жертва конфлікту, де водні ресурси або водні системи є навмисними чи випадковими жертвами або об'єктами насильства.

Станом на вересень 2022 року в рамках російської агресії в Україні співіснують усі три форми водних конфліктів. Вторгнення російської армії в Херсонську область у лютому 2022 року можна цілком класифікувати як Тригер. Адже головною метою було повернення доступу до води Дніпра для тимчасово окупованого півострову Крим з району Нової Каховки. Руйнування російською армією тимчасової дамби, автомобільного мосту, головної перегородкової споруди Північно-Кримського каналу, а також захоплення Каховської ГЕС та всіх гідротехнічних споруд лише підкреслює, що водні ресурси на півдні України були одним із основних мотивів військової агресії.

У квітні конфлікт щодо води Дніпра переходить одночасно у форми Зброї та Жертви (рис. 2). Адже після пошкодження водогону до міста Миколаєва внаслідок постійних ракетних обстрілів вода стає Зброєю проти мешканців півмілйонного міста та Жертвою у площині екосистеми річки Дніпро. Відсутність резервного водопостачання призвело до рішення запуску у систему хоча б технічної солоної води з Південного Бугу. Однак застаріла система водопостачання міста не справляється з солоною водою очищеною великою кількістю хімікатів, тому кожного дня без води залишається один з районів Миколаєва.

Нещодавня серія ракетних ударів по дамбі на річці Інгулець, загроза затоплення десятків сіл та постійні обстріли Запорізької АЕС продовжують тримати водні ресурси півдня України у формі Зброї та додаткового важеля тиску на прифронтові міста.

Відповідно до ст.35 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій: заборонено застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довготривалої і серйозної шкоди природному середовищу [6]. Ціну неймовірної шкоди спалених лісів, тисяч гектарів спаленого врожаю, забруднених ґрунтів, рік, ставків буде відчувати далеко не одне покоління. Постійні пожежі будівельних матеріалів, підриви промислових потужностей, нафтопереробних заводів, нафтобаз, складів боєприпасів будуть впливати на екосистему тривалий час.

Громадська організація "Екодія" (далі — ГО "Екодія") [7] з початку війни почала фіксувати сотні заборонених Женевською конвенцією злочинів проти довкілля внаслідок російської агресії з розподілом за областями та категоріями (рис. 3).

Як видно з карти на рис. 3, за півроку війни Росія вчинила 527 злочинів проти довкілля. Найбільше постраждали Харківська область — 90, Дніпропетровська — 81, Миколаївська — 58. В рамках нашого дослідження, розглянемо детальніше структуру екозлочинів за категоріями для південних областей (рис. 4, рис. 5).

Безпосередня близькість до лінії фронту та окупація частини Миколаївської та Запорізької областей зу-

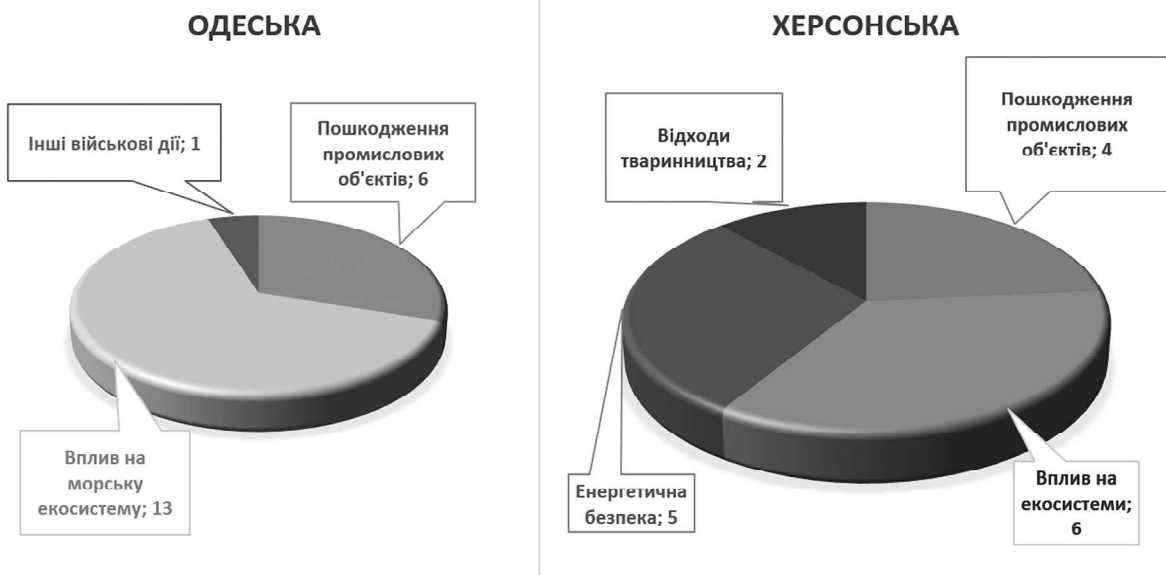

Рис. 5. Розподіл екозлочинів РФ за категоріями в Одеській та Херсонській областях

мовили велику кількість екозлочинів російської армії в цьому регіоні. Пошкодження промислових об'єктів в результаті яких відбулися викиди шкідливих речовин в повітря та потрапляння в ґрунти, масовані ракетні удари по портовій інфраструктурі міст Миколаєва та Очакова призвели до значного забруднення вже і без того уразливої акваторії портів. А вже під час вибуху військової ракети виділяються такі токсичні речовини, як чадний та вуглекислий газ, бурий газ, азот. В річки Південний Буг та Інгул постійно потрапляють уламки ракет та продукти горіння будівельних матеріалів. Постійна загроза ураження радіацією від окупованої Запорізької АЕС, яка перебуває під ворожими обстрілами, та від Південноукраїнської АЕС, на території якої нещодавно відбувся ракетний обстріл, нависає над нещодавно родючими землями.

В Одеській області найбільше екозлочинів припадає на морську екосистему. Ракетні удари по портовій інфраструктурі, замінованість прибережної зони та затоплення кораблів завдає величезних збитків екосистемі Чорного моря. Випадки детонування мін приносять величезну шкоду біорізноманіттю морів та річок. Методи для розрахунку збитків Чорному та Азовському морям наразі знаходяться на розробці у Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України.

Нещодавно Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України представило попередні збитки навколишньому середовищу. Збитки довкіллю, які завдала Росія за півроку активної фази війни, склали 395 мільярдів гривень. Зокрема, 176,5 млрд грн — від забруднення повітря, 106,3 млрд грн — збитки водним ресурсам, 8,8 млрд грн — збитки ґрунтам [8].

На даний момент встановлено 17 випадків екозлочинів у Херсонській області, із них впливу на екосистему — 6. Проте підрахунки реальної шкоди довкіллю та найважливіше водним ресурсам Херсонщини ще попередю. Ракетні удари по мостам, затоплення переправ, барж з військовою технікою та боєприпасами катастрофічно впливає на стан водних ресурсів. А вже саме від вод Дніпра залежить землеробство півдня України. Зважаючи на величезну кількість замінованих полів, на

розмінування яких потрібно декілька десятків років, вигорілих полів, понівечених воронками, землеробство у Херсонській та Миколаївській областях в майбутньому буде просто неможливим без використання зрошення. Тому вода, яка буде використовуватися для сільськогосподарських потреб повинна бути перевіреною на відсутність загрози для життя та здоров'я людей та без шкоди для рослин і ґрунтів.

Так у Києві вже починають впроваджувати засоби моніторингу водних ресурсів на предмет шкідливих речовин, які потрапляють у воду через бойові дії. Оскільки на даний момент шкідливі речовини не піддаються виявленню тими засобами моніторингу, які є в наявності, готуються мобільні засоби сенсорного моніторингу водних ресурсів. Дана ініціатива повинна бути запроваджена у всіх містах України, де водні ресурси потерпають від наслідків бойових дій.

ВИСНОВКИ

У Плані післявоєнного відновлення та розвитку України вже сформовано список основних проєктів, на які заплановано витратити 750 млрд. \$, з яких на чисте та захищене середовище — 20 млрд. \$ [9]. На нашу думку, під час післявоєнного відновлення обов'язково потрібно враховувати всі загрози та ризики, які ми спостерігаємо зараз, особливо щодо захисту об'єктів критичної інфраструктури:

1. Встановлення сучасних ефективних систем протиповітряної оборони, які захищатимуть такі стратегічні об'єкти, як АЕС, ГЕС, мости, греблі, дамби, та інші гідротехнічні споруди.
2. Розробити та запровадити сучасні системи моніторингу водних та земельних ресурсів на наявність шкідливих речовин, які потрапляють через бойові дії.
3. Заохочувати та стимулювати розвиток "зеленої" економіки, встановлення сонячних та вітрових електростанцій задля створення системи резервного електропостачання насосних станцій та очисних споруд на випадок перебоїв з постачанням електроенергії.
4. Закупівлі дизельних електростанцій, запасів дизельного пального для об'єктів критичної інфраструктури.

тури, а також запровадження заходів щодо проведення профілактичних заходів перевірки їхнього робочого стану.

5. Залучення міжнародних інвесторів для запровадження проєктів розширення територій зрошуваних земель.

6. Розробка планів та будівництво резервних водоводів у містах для випередження випадків виведення з ладу системи міського водопостачання.

Література:

1. Schaar J. A confluence of crises: on water, climate and security in the Middle East and North Africa. SIPRI Insights on Peace and Security. 2019. № 4. URL: https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-07/sipriinsight1907_0.pdf (дата звернення 17.09.2022).

2. Krampe F., Barnhoorn A., Smith E., Smith D. Water security and governance in the Horn of Africa. SIPRI Policy Paper. 2020. № 54. URL: https://sipri.org/sites/default/files/2020-03/sipripp54_0.pdf (дата звернення 17.09.2022).

3. Зелінський С.Є. Водопостачання та водна безпека у контексті російської агресії. Аналітичний звіт. 2022. URL: <https://www.irf.ua/publication/vodopostachannya-ta-vodna-bezpeka-u-konteksti-rosijskoyi-agresiyi/> (дата звернення 19.09.2022).

4. Water Conflict Chronology. URL: <https://www.worldwater.org/conflict/map/> (дата звернення 16.09.2022).

5. Water Conflict. URL: <https://www.worldwater.org/water-conflict/>. (дата звернення 16.09.2022).

6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 08.12.2005 р. № 995_199 Дата оновлення: 08.12.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення 16.09.2022).

7. Екодія. Випадки потенційної шкоди довкіллю, спричинені російською агресією (інтерактивна мапа). URL: <https://ecoaction.org.ua/warmap.html> (дата звернення 16.09.2022).

8. Російська агресія завдала природі України збитків на майже 400 мільярдів. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/08/24/690785/> (дата звернення 15.09.2022).

9. Післявоєнне відновлення України проходитиме у три етапи. URL: <https://mind.ua/news/20243953-pislyavoenne-vidnovlennya-ukrayini-prohoditime-u-tri-etapi-shmigal> (дата звернення 15.09.2022).

References:

1. Schaar, J. (2019), "A confluence of crises: on water, climate and security in the Middle East and North Africa", SIPRI Insights on Peace and Security, [Online], vol. 4, available at: https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-07/sipriinsight1907_0.pdf (Accessed 17 Sept 2022).

2. Krampe, F. Barnhoorn, A. Smith, E. and Smith, D. (2020), "Water security and governance in the Horn of Africa", SIPRI Policy Paper, [Online], vol. 54, available at: https://sipri.org/sites/default/files/2020-03/sipripp54_0.pdf (Accessed 17 Sept 2022).

3. Zelinskii, S. (2022), "Water supply and water security in the context of Russian aggression", [Online], available at: <https://www.irf.ua/publication/vodopostachannya-ta-vodna-bezpeka-u-konteksti-rosijskoyi-agresiyi/> (Accessed 19 Sept 2022).

4. World's Water (2022), "Water Conflict Chronology", available at: <https://www.worldwater.org/conflict/map/> (Accessed 16 Sept 2022).

5. World's Water (2022), "Water Conflict", available at: <https://www.worldwater.org/conflict/map/> (Accessed 16 Sept 2022).

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2005), "Additional Protocol to the Geneva Conventions of August 12, 1949, relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (Accessed 16 Sept 2022).

7. The official site of Ecoaction (2022), "Cases of potential environmental damage caused by Russian aggression (interactive map)", available at: <https://ecoaction.org.ua/warmap.html> (Accessed 16 Sept 2022).

8. The official site of Epravda (2022), "Russian aggression caused almost 400 billion damages to the nature of Ukraine", available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/08/24/690785/> (Accessed 15 Sept 2022).

9. The official site of Mind.ua (2022), "The post-war reconstruction of Ukraine will take place in three stages", available at: <https://mind.ua/news/20243953-pislyavoenne-vidnovlennya-ukrayini-prohoditime-u-tri-etapi-shmigal> (Accessed 15 Sept 2022).

Стаття надійшла до редакції 20.09.2022 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Т. Ю. Лелеко,
аспірант, Львівський національний університет ім. І.Франка, м. Львів
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7481-0685>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.18.80

ОЦІНКА ВПЛИВУ ВНУТРІШНЬОГО ТА ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩ НА УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В КОМЕРЦІЙНИХ БАНКАХ

Т. Leleko,
Postgraduate student, Ivan Franko National University of Lviv

ASSESSMENT OF THE INFLUENCE OF THE INTERNAL AND EXTERNAL ENVIRONMENT ON RISK MANAGEMENT IN COMMERCIAL BANKS

В статті розглянуто оцінку впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовища (в тому числі цифрової економіки) на управління ризиками в комерційних банках.

Щодо переліку показників, які описують вплив середовища, серед науковців немає сформованого єдиного підходу. Проаналізовано підходи до оцінки факторів, які безпосередньо впливають на побудову стратегії управління ризиками, успішність якої, в свою чергу, забезпечують стабільність, розвиток та зростання банку.

В якості факторів, які описують внутрішнє середовище були відібрані: фактори, які впливають на вартість кредитів та депозитів; фактори, які впливають на стабільність виконання зобов'язань; фактори, які описують якість активів; та показник галузевої концентрації кредитного портфелю. В якості факторів, які описують вплив зовнішнього середовища відібрані фактори: обсяг ВВП, облікова ставка НБУ, грошова база, індекс споживчих цін та цін виробників, рівень безробіття, реальний наявний дохід населення, можливість доступу банку до фінансових ресурсів, офіційний курс гривні до іноземних валют, рівень цифровізації економіки.

Примітно те, що такий фактор впливу зовнішнього середовища, як рівень цифровізації економіки чи вплив цифрової економіки врахований вперше. Тому що існує складність в визначенні показників, які описують вплив цього фактору, та недостатність статистичних даних.

Для опису впливу цифрової економіки, в дослідженні розглянуті такі фактори, як: частка витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП, частка реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, рівень охоплення населення Інтернет-послугами, питома вага дослідників віком до 40 років у загальній кількості дослідників, коефіцієнт віддачі основних засобів, індекс продуктивності праці.

Сформована система інформаційного забезпечення для оцінки обґрунтованих показників, що характеризують стан внутрішнього та зовнішнього середовища банку. Залежності змінних в моделі описано за допомогою багатофакторного кореляційно-регресійного аналізу. Модель прогнозує вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища (в том числі вплив цифрової економіки) на прибуток та може використовуватися для управління ризиками в комерційних банках для побудови стратегії управління. Оцінена прийнятність моделі загалом: рівень значущості менше 0.05, тому модель прийнятна та буде працювати краще ніж, наприклад, прогноз за середніми значеннями.

The article considers the assessment of the influence of factors of the internal and external environment (including the digital economy) on risk management in commercial banks.

Approaches to the assessment of factors that directly influence the construction of a risk management strategy, the success of which in turn ensures the stability, development and growth of the bank, are analyzed. Regarding the list of indicators that describe the influence of the environment, there is no unified approach among scientists.

The factors that describe the internal environment were selected as: factors that affect the cost of loans and deposits; factors affecting the stability of the fulfillment of obligations; factors that describe asset quality; and an indicator of industry concentration of the loan portfolio. To describe the factors that describe the influence of the external environment, the following factors were selected: the volume of GDP, the NBU discount rate, the monetary base, the index of consumer prices and producer prices, the unemployment rate, the real disposable income of the population, the possibility of bank access to financial resources, the official exchange rate of the hryvnia against foreign currencies, the level of digitization of the economy.

It is noteworthy that such a factor of the influence of the external environment as the level of digitization of the economy or the impact of the digital economy is taken into account for the first time. Because there is a difficulty in determining the indicators that describe the impact of this factor, and a lack of statistical data.

To describe the impact of the digital economy, the following factors were considered in the study: the share of research and development costs in GDP, the share of realized innovative products in the industrial volume, the level of coverage of the population by Internet services, the specific weight of researchers under the age of 40 in the total number researchers, rate of return on fixed assets, labor productivity index.

An information support system has been formed to assess the justified indicators characterizing the state of the bank's internal and external environment. Dependencies of variables in the model are described using multivariate correlation-regression analysis. The model predicts the impact of external and internal environmental factors (including the impact of the digital economy) on profit and can be used for risk management in commercial banks to build a management strategy. Estimated acceptability of the model as a whole: the level of significance is less than 0.05, therefore the model is acceptable, and will work better than, for example, the forecast based on average values.

Ключові слова: управління ризиками, цифрова економіка, вплив зовнішніх та внутрішніх факторів, макросередовище, мікросередовище, оцінка впливу ризиків, стратегія управління.

Key words: risk management, digital economy, influence of external and internal factors, macro environment, micro environment, risk impact assessment, management strategy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ГОЛОВНИМИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Фактори зовнішнього та внутрішнього середовищ суттєво впливають на комерційні банки. Тим паче в періоди "турбулентності" важлива побудова стратегії управління ризиками, яка б дозволила забезпечити стабільність та зростання банку та допомогла мінімізувати ризики. Як показує проведений огляд економічної літератури, відстежується різноспрямованість наукових підходів до оцінки впливу факторів середовища, відбору факторних ознак та прогнозу їх впливу. Наявність різних підходів та недосконалість прогнозів для оцінки впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ, обумовлює необхідність розгляду додаткових підходів до вирішення цього питання. Затребуваність теми дослідження визначає цільову спрямованість статті.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання управління ризиками, оцінки факторів впливу та відбір факторних ознак, які суттєво впливають на фінансову стабільність та зростання банку, досліджувались у працях вітчизняних вчених: Л.Л. Анісімової, Л.А. Бондаренко, Т.А. Васильєвої, В.В. Вітлінського, Г.І. Великоіваненка, В.Я. Вовк, М.В. Голованенка, Т.В. Головач, Л.І. Донця, А.Б. Камінського, О.А. Кириченко, В. М. Кочеткова, В.А. Кравченка, С.М. Козьменка, В.І. Міщенко, Л.О. Примостки, В.Т.Севрук, Н.П. Шульги та інших, а також містяться в нормативних матеріалах Національного банку України. Навіть з огляду на суттєвий та значний внесок авторів в це питання, воно потребує доопрацювання, необхідності варіативності підходів для удосконалення побудови прогнозів та вибору найкращої стратегії управління ризиками.

Таблиця 1. Фактори внутрішнього середовища

Фактор ознаки	Назва фактору
1	2
Вартість кредитів; вартість депозитів:	
X1	Процентні ставки банків за строковими депозитами фізичних осіб у гривні, %
X2	Процентні ставки банків за кредитами резидентам
Ринкова позиція банку, збалансованість чи не збалансованість якої характеризує збільшення/зменшення показнику	
Стабільність зобов'язань:	
X3	показник відносного значення нормативу короткострокової ліквідності (Н6)
X4	показник відносного значення нормативу загальної суми інвестування (Н12)
Якість активів:	
X5	показник відносного обсягу активних операцій та частки непрацюючих активів(NPL)
Галузева концентрація кредитного портфеля:	
X6	максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7)

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є аналіз впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ на управління ризиками в комерційних банках, обґрунтований відбір суттєвих факторів, які найбільше впливають та запропонований підхід у вигляді моделі для прогнозу взаємозв'язків впливу факторів на прибуток банку.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Успішно реалізована політика з управління ризиками забезпечує стабільність та зростання банку. На 01.04.2022 в Україні 69 діючих комерційних банків, 31 з них з іноземним капіталом [1].

Для оцінки факторів оберемо показники внутрішнього та зовнішнього середовищ, які впливають на стабільність та зростання банку.

Зовнішні чи макроекономічні фактори (екзогенні) — через них здійснюється вплив зовнішнього середовища на діяльність банку. Внутрішні чи мікроекономічні фактори (ендогенні) — впливають на рівні самого банку та пов'язані з його політикою. На відміну від дії зовнішніх факторів, вплив яких банк не може обмежити, внутрішні фактори безпосередньо пов'язані з його діяльністю, тому, змінюючи політику банку, можна обмежити вплив несприятливих факторів.

Щодо переліку показників, які описують вплив середовища, серед науковців немає сформованого єдиного підходу.

На думку В. М. Кочеткова, такі блоки факторів, як соціально-політична ситуація, загальноекономічна ситуація, стан фінансового ринку та внутрішня стійкість банку, найбільше впливають на фінансову стабільність та зростання банку [2, с. 206]. О.А. Кириченко вважає, що стан фінансового ринку впливає на діяльність банків через законодавчу базу та механізм реалізації нормативних актів, обсяг секторів фінансового ринку, загальний стан банківської системи, систему страхування вкладів, ступінь розвитку платіжної системи, ступінь взаємної довіри між банками [3, с. 235].

Н.П. Шульга, В.І. Міщенко, Л.Л. Анісімова вважають, що при побудові інтегрованої системи управління ризиками необхідно враховувати внутрішнє та зовнішнє середовища банку. Внутрішнє середовище визначається факторами, зумовленими діяльністю конкретного банку (організа-

ційною структурою, принципами управління тощо), зовнішнє — факторами, що мають економічний, соціальний, демографічний, політичний характер тощо [9, с. 25].

На наш погляд, показники які забезпечують розвиток банку, це:

— показники, спрямовані на оцінку внутрішнього стану банку: вартість кредитів, вартість депозитів, ринкова позиція банку, стабільність зобов'язань, якість активів, галузева концентрація кредитного портфеля;

— показники, які оцінюють зовнішнє середовище та динаміку його розвитку, а саме: обсяг ВВП, облікова ставка НБУ, можливість доступу банку до фінансових ресурсів, грошова база [4], офіційний курс гривні до іноземних валют, індекс споживчих цін та цін виробників, рівень безробіття, реальний наявний дохід населення, у відсотках до відповідного періоду попереднього року; рівень цифровізації економіки.

Таблиця 2. Фактори зовнішнього середовища

Фактор ознаки	Назва фактору
1	2
X7	обсяг ВВП
X8	облікова ставка НБУ
X9	грошова база, %
X10	індекс споживчих цін та цін виробників
X11	рівень безробіття
X12	реальний наявний дохід населення, у відсотках до відповідного періоду попереднього року
Можливість доступу банку до фінансових ресурсів:	
X13	процентні ставки за активними операціями НБУ (кредити овернайт,%)
X14	процентні ставки за пасивними операціями НБУ (депозитні сертифікати овернайт,%)
Офіційний курс гривні до іноземних валют:	
X15	курс долара
X16	курс євро
Рівень цифровізації економіки	
X17	Частка витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП
X18	Частка реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %
X19	Рівень охоплення населення Інтернет-послугами
X20	Питома вага дослідників віком до 40 років у загальній кількості дослідників
X21	Коефіцієнт віддачі основних засобів
X22	Індекс продуктивності праці

Regression Summary for Dependent Variable: y (Книга1)						
R= ,99354628 R²= ,98713421 Adjusted R²= ,94853684						
F(12,4)=25,575 p<,00333 Std.Error of estimate: ,25043						
N=17	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(4)	p-value
Intercept			10,80245	1,016826	10,62370	0,000444
x4	0,50525	0,133976	0,52459	0,139106	3,77116	0,019585
x5	3,77366	0,326911	8,20239	0,710569	11,54340	0,000322
x12	2,75945	0,331578	3,61347	0,434198	8,32217	0,001139
x7	-1,67124	0,201544	-1,74438	0,210365	-8,29219	0,001155
x10	4,43735	0,498842	11,37850	1,279159	8,89530	0,000883
x11	3,84064	0,469958	1,36096	0,166533	8,17231	0,001221
x2	-2,39631	0,288893	-4,01315	0,483814	-8,29481	0,001153
x1	0,45839	0,135265	0,31502	0,092957	3,38882	0,027560
x17	-0,63415	0,148795	-0,67068	0,157368	-4,26188	0,013034
x8	-2,65530	0,382814	-2,29803	0,331306	-6,93626	0,002269
x9	-0,58090	0,113208	-0,61532	0,119917	-5,13123	0,006833
x14	-2,60447	0,366219	-2,81551	0,395895	-7,11176	0,002066

Рис. 1. Значення множинної регресії

Сформуємо систему інформаційного забезпечення для оцінки обґрунтованих показників, що характеризують стан внутрішнього та зовнішнього середовищ банку. Побудуємо моделі зв'язку за допомогою багатофакторного кореляційно-регресійного аналізу для факторів внутрішнього середовища та зовнішніх факторів — Y, які дозволять відібрати показники, які найбільше впливають. Результативну ознаку (Y) пов'яжемо за допомогою рівняння множинної регресії з факторними ознаками (X1, X2, X3, ..., Xn). За факторні ознаки Xn будемо вважати показники фактора, які описують зовнішнє та внутрішнє середовища. Фактори ознаки Xn наведені у таблиці 1 і таблиці 2.

До зовнішніх факторів додамо показники, які на наш погляд, характеризують рівень цифровізації економіки, для вивчення впливу цифрової економіки на управління ризиками в комерційних банках.

Створення фінансової та інституційної систем, цифровізацію інфраструктури забезпечують наукові дослідження та науково-технічні (експериментальні) розробки, які відображені в статистиці "Частка витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП, % [5]" та "Частка реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, % [6]".

Частка внутрішніх витрат на виконання наукових і науково-технічних робіт у ВВП — це відношення обсягу внутрішніх витрат на виконання наукових і науково-технічних робіт до ВВП.

Забезпечення доступності Інтернету, особливо у сільській місцевості, також впливає на рівень цифровізації, тому слід також включити для характеристики рівня цифровізації показник "Рівень охоплення населення Інтернет-послугами, абонентів на 100 жителів".

Збільшення участі молоді у наукових дослідженнях безпосередньо впливає на розвиток інновацій. Більш детально участь молоді у наукових дослідженнях ілюструє показник "Питома вага дослідників віком до 40 років у загальній кількості дослідників". — Питома вага дослідників віком до 40 років у загальній кількості дослідників — це відношення кількості дослідників віком до 40 років, які здійснювали наукові дослідження та розробки, до загальної кількості дослідників, які здійснювали наукові дослідження та розробки.

Підвищення ефективності виробництва відбувається на засадах сталого розвитку та розвитку високотехнологічних конкурентних виробництв. В Україні відбувається незначне зростання, що простежується на основі статистичних даних "Коефіцієнт віддачі основних засобів" та Індексу зміни продуктивності праці.

Коефіцієнт віддачі основних засобів визначається відношенням обсягу виробленої за певний час продукції у грошовому вираженні до вартості основних засобів, які використовувались у процесі виробництва за той же проміжок часу [7].

Індекс продуктивності праці — це відношення абсолютних показників продуктивності праці у періоді, для якого проводиться розрахунок, та у попередньому періоді [8].

Для аналізу даних обрані періоди: з 2005 року по 2021 рік, по комерційних банках України та показниках зовнішнього середовища, які дорівнюють кількості досліджень n, n = 16.

Y — дорівнює чистому прибутку за відповідний період, який характеризує успішність реалізації політики управління ризиками та на який мають вплив фактори зовнішнього і внутрішнього середовищ.

Проведено нормалізацію показників для використання в моделі за допомогою Z-нормалізації (нормалізації з нульовим середнім). Визначимо діапазон за допомогою математичного сподівання та незміщеної оцінки дисперсії.

$$x'_i = \frac{x_i - \bar{x}}{\sigma_x}$$

Величини, отримані за цією формулою, у статистиці називають Z-оцінками. Їх абсолютне значення є оцінкою (в одиницях стандартного відхилення) відстані між x та його середнім значенням \bar{x} у загальній сукупності. Якщо z менше нуля, то x нижче за середню, а якщо z більше за нуль, то x вище за середню.

$$\sigma_x = \sqrt{\left(\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2\right) / (n - 1)}$$

σ_x — математичне сподівання

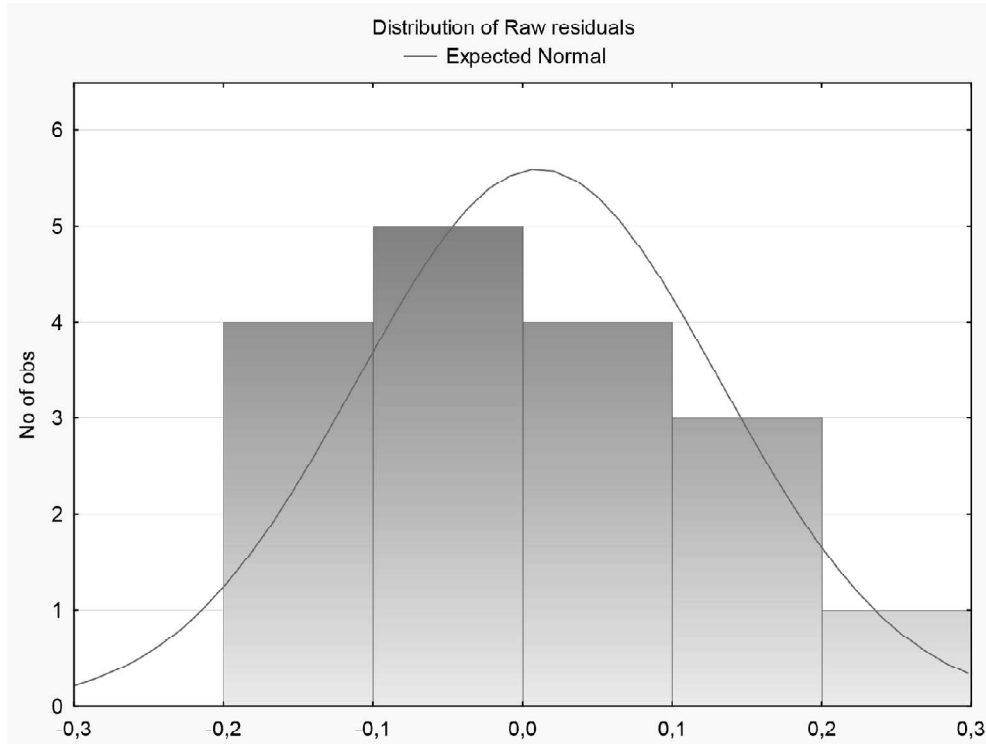

Рис. 2. Гістограма залишків

n — розмір вибірки

x_i — величина окремого значення вибірки

\bar{x} — середнє арифметичне вибірки.

Значення факторних ознак ($X_1, X_2, X_3, \dots, X_m$) стандартизовані. Для кожного x побудуємо діаграму розсіювання та зафарбуємо (виключимо) викиди.

Викиди — екстремально великі чи малі значення ознаки. Найбільш істотною мірою викиди впливають на кореля-

цію r -Пірсона, тому що величина цього коефіцієнта прямо пропорційна відхиленню значення змінної від середнього.

Після того, як із кореляційної матриці виключені всі елементи з кореляцією більше 0,7, будемо множинну регресію (рис. 1), використовуємо p -значення (p -value) для перевірки нульових гіпотез. P -значення (p -value) менше 0,05, тому можемо зробити висновок, що гіпотеза статистично значима.

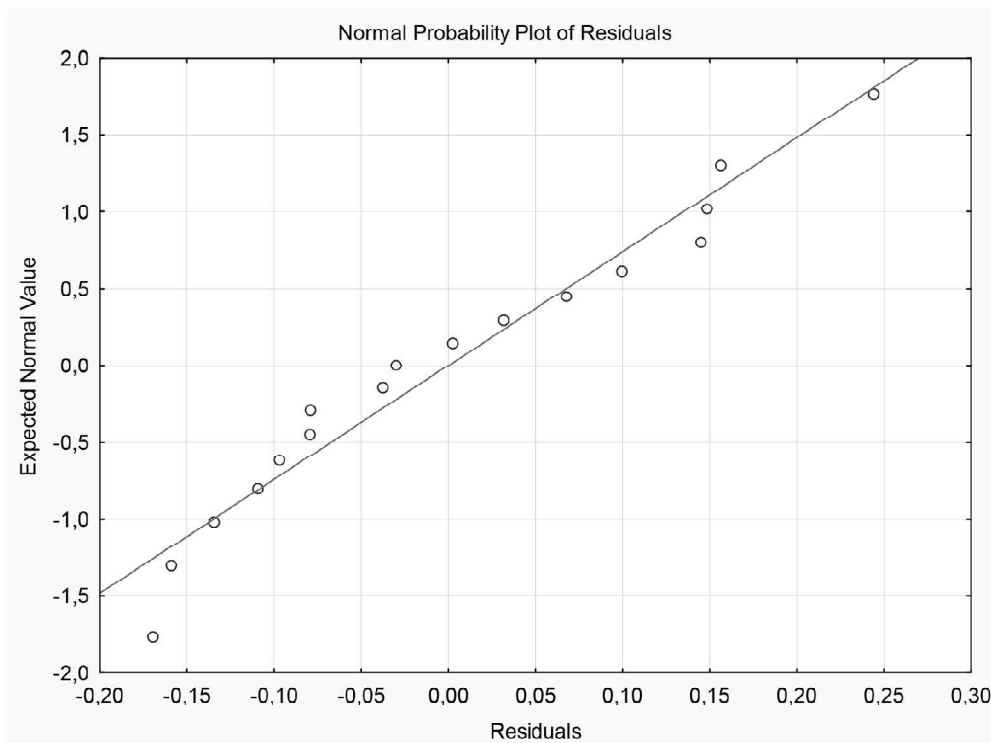

Рис. 3. Нормально-вірогідний графік залишків

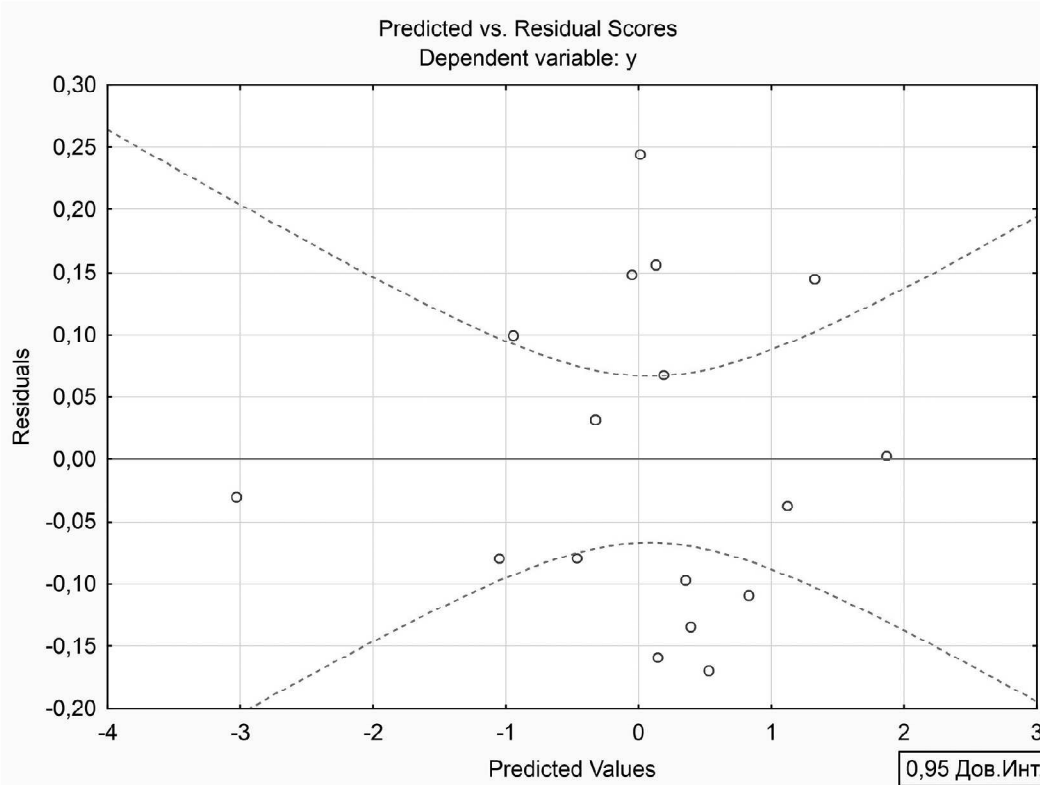

Рис. 4. Графік залежності залишків від передбачених значень

Analysis of Variance; DV: y (Книга1)					
Effect	Sums of Squares	df	Mean Squares	F	p-value
Regress.	19,24722	12	1,603935	25,57517	0,003330
Residual	0,25086	4	0,062715		
Total	19,49807				

Рис. 5. Оцінка прийнятності моделі

Regression Summary for Dependet Variable:
 R=0,99354 R2=0,98713421 Adjusted R2=0,948536
 F(12,4)=25,575 p<0,0033 Std.Error of estimate:
 0,25043

Рис. 6. Значення регресії для залежних змінних

Далі формуємо перелік обґрунтованих показників дослідження, які характеризують вплив внутрішнього та зовнішнього середовищ на стан банку.

Для внутрішнього середовища це:

- вартість кредитів; вартість депозитів: процентні ставки банків за строковими депозитами фізичних осіб у гривні, %; процентні ставки банків за кредитами резидентам;
- стабільність зобов'язань: показник відносного значення нормативу загальної суми інвестування (H12);
- якість активів: показник відносного обсягу активних операцій та частки непрацюючих активів(NPL)

Для зовнішнього середовища це:

- обсяг ВВП;
- облікова ставка НБУ;
- зміни грошової бази, %;
- індекс споживчих цін та цін виробників;
- рівень безробіття;
- реальний наявний дохід населення, у відсотках до відповідного періоду попереднього року;

- можливість доступу банку до фінансових ресурсів: процентні ставки за пасивними операціями НБУ (депозитні сертифікати овернайт, %);
- рівень цифровізації економіки: "Частка витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП".

Модель прогнозує вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ (в тому числі вплив цифрової економіки) на прибуток та може використовуватися для управління ризиками в комерційних банках для побудови стратегії управління.

Побудуємо гістограму залишків (рис. 2).

Гістограма більш-менш симетрична. Можна зробити висновок, що гіпотеза від нормальності не відхиляється. Будемо нормально-вірогідний графік залишків (рис. 3).

Систематичних відхилень на графіку не спостерігається, залишки розподілені нормально. Відсутня наявність залежності залишків від передбачених значень, немає системності, залишки достатньо хаотично розподілені (рис. 4).

— Оцінка прийнятності моделі загалом (рис. 5): рівень значущості менше 0.05, тому модель прийнятна та буде працювати краще ніж, наприклад, прогноз за середніми значеннями.

Аналіз коефіцієнта детермінації показує, що залежність R2 змінюється від 0 до 1 і яку кількість факторів враховано в моделі. У нашому випадку R2=0.98713421 — 98,71% факторів враховано в нашій моделі (рис. 6).

ВИСНОВКИ

Висновки та перспективи подальших досліджень: 1. Складність прогнозування впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ пов'язана з великою кількістю факторних ознак, недостатністю статистичних даних для проведення досліджень та великою кількістю

різноманітних підходів. Проведено аналіз наукових підходів до відбору факторних ознак, запропоновано обґрунтований підхід до відбору показників за допомогою багатфакторного кореляційно-регресійного аналізу для факторів внутрішнього середовища та зовнішніх факторів, що дозволять відібрати показники з найбільшим впливом. 2. Запропонована статистично значуща модель, яка описує вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища на прибутковість банку, яку можна використовувати для управління ризиками в комерційних банках та побудови стратегії управління. 3. Вперше досліджено вплив зовнішніх факторів, які описують "рівень цифровізації економіки" або таке середовище, як "умови цифрової економіки" та його вплив на управління ризиками в комерційних банках. Проте можна зазначити, що вплив цього фактору все ще не достатньо досліджений та потребує подальшого вивчення.

Література:

1. Офіційний веб-сайт НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/u-i-kvartali-zbitok-bankivskogo-sektoru- stanoviv-160-mln-grn-cherez-formuvannya-rezerviv-pid-ochikuvani-zbitki-vid-naslidkiv-viyni>
2. Кочетков В. М. Забезпечення фінансової стійкості сучасного комерційного банку: теоретико-методологічні аспекти: монографія / В. М. Кочетков. К.: КНЕУ, 2002. 256 с. ISBN 953-574-3547-13-2
3. Кириченко О.А., Гіленко І.В., Роголь С., Сиротян С.В., Немой О. Банківський менеджмент: навчальний посібник: К.: Знання-Прес, 2002. — 438 с.
4. Офіційний веб-сайт Укрстату. URL: http://ukrstat.gov.ua/plan_stat/2018/pl_ss_2018.zip
5. Офіційний веб-сайт Укрстату. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/catalogue18.zip
6. Примостка Л.О. Фінансовий менеджмент у банку: підручник / Л.О. Примостка. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: КНЕУ, 2004. 468 с.
7. Козьменко С. М. Стратегічний менеджмент банку: навч. посіб. / С. М. Козьменко, Ф. І. Шпиг, І. В. Волошко. — Суми: Університетська книга, 2003. — 734 с.
8. Колодізев О. М. Управління ризиками базових банківських операцій: монографія / О. М. Колодізев / за ред. д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова і д-ра екон. наук, проф. Т. А. Васильєвої. — Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2012. — 283 с. ISBN 978-966-8958-83-0
9. Шульга Н.П., Міщенко В.І., Анісімова Л.Л. Інтегрована система управління ризиками банку: монографія / Н.П. Шульга — КНЕУ, 2018. — 440 с. — ISBN 978-966-629-886-0

References:

1. National Bank of Ukraine (2022), available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/u-i-kvartali-zbitok-bankivskogo-sektoru- stanoviv-160-mln-grn-cherez-formuvannya-rezerviv-pid-ochikuvani-zbitki-vid-naslidkiv-viyni> (Accessed 10 Sept 2022).
2. Kochetkov, V.M. (2002), Zabezpechennia finansovoi stijkosti suchasnoho komertsijnoho banku: teoretyko-metodolohichni aspekty [Ensuring the financial stability of a modern commercial bank: theoretical and methodological aspects], KNEU, Kyiv, Ukraine.

3. Kyrychenko, O.A. Hilenko, I.V. Rohol', S. Syrotian, S.V. and Niemoj, O. (2002), Bankivs'kyj menedzhment [Bank management], Znannia-Press, Kyiv, Ukraine.

4. State Statistics Service of Ukraine (2018), available at: http://ukrstat.gov.ua/plan_stat/2018/pl_ss_2018.zip (Accessed 05 Sept 2022).

5. State Statistics Service of Ukraine (2017), available at: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/catalogue18.zip (Accessed 05 Sept 2022).

6. Prymostka, L.O. (2004), Finansovyj menedzhment u banku [Financial management in the bank], 2-d ed., KNEU, Kyiv, Ukraine.

7. Koz'menko, S.M. Shpyh, F.I. and Voloshko, I.V. (2003), Stratehichnyj menedzhment banku [Strategic management of the bank], Universytets'ka knyha, Sumy, Ukraine.

8. Kolodiziev, O.M. (2012), Upravlinnia ryzykamy bazovykh bankivs'kykh operatsij [Risk management of basic banking operations], DVNZ "UABS NBU", Sumy, Ukraine.

9. Shul'ha, N.P. Mischenko, V.I. and Anisimova, L.L. (2018), Intehrovana sistema upravlinnia ryzykamy banku [The bank's integrated risk management system], KNEU, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2022 р.

www.agrosvit.info
Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

*І. В. Скиба,
здобувач магістратури кафедри управління охороною здоров'я та публічного
адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1684-9757>*

*І. І. Крилова,
д. держ. упр., завідувач сектору водопостачання та водовідведення, Науково-дослідний
та конструкторсько-технологічний інститут міського господарства
ORCID ID: <https://orcid.org/00000-0003-2667-92457>*

*В. В. Редзюк,
к. і. н., декан факультету гуманітарно-природничої освіти і соціальних технологій,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1762-5042>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.18.87

УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРІВ В ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИНАХ: АСПЕКТ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

*I. Skyba,
Master's degree in Public Administration of the Department of Healthcare Management
and Public Administration, Shupyk National Healthcare University of Ukraine Kyiv, Ukraine*

*I. Krylova,
Doctor of Sciences in Public Administration, Head of the Sector of Water Supply
and Sanitation of the Research, Design and Technological Institute of Urban Economy*

*V. Redziuk,
PhD in Historical Sciences, Dean of the Faculty of Humanitarian and Natural Education and Social Technologies, Associate
Professor of the Department of Public Management and administration, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav*

CONCLUSION OF CONTRACTS IN CIVIL LAW RELATIONS: THE ASPECT OF PUBLIC ADMINISTRATION IN A WAR PERIOD

Стаття присвячена визначенню особливостей укладення та виконання цивільно-правових договорів під час війни в аспекті публічного управління. Актуальність дослідження зумовлена проблемою невиконання зобов'язань по договорам в цивільно-правових відносинах в зв'язку з впровадженням воєнного стану на території України.

Мета статті — визначити напрями дій органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, інших суб'єктів, яким надаються повноваження державної влади, спрямовані на підвищення ефективності публічного управління в умовах воєнного стану.

Для досягнення поставленої мети визначено поняття цивільно-правової угоди, вплив воєнного стану на її укладення та виконання. За результатами аналізу особливостей роботи суб'єктів публічної влади, які виступають сторонами такого договору, визначені основні напрями їх діяльності, спрямовані на підвищення ефективності публічного управління під час війни. В ході дослідження використані загальнонаукові методи, до яких відносяться методи аналізу, синтезу, порівняння, індукції та дедукції.

За результатами дослідження встановлено, що війна вплинула на укладення та виконання практично всіх договорів в цивільно-правових відносинах, однією із сторін в яких виступають суб'єкти публічного управління. Також відбулися зміни в роботі цих суб'єктів. Однак не дивлячись на певні обмеження, встановлені урядом, спостерігається тенденція спрощення багатьох бюрократичних процедур. Для підвищення ефективності публічного управління в умовах війни пропонується зменшити залежність від централізованого управління шляхом надання ширших повноважень органам публічного управління, забезпечити гідною заробітною платою посадових осіб органів публічного управління, залучати громадськість до оцінювання та контролю діяльності органів публічного управління, враховувати потреби громади та бізнесу в умовах воєнного стану.

Практичне значення дослідження полягає в можливості застосовувати отримані результати органами публічного управління, які здійснюють свою діяльність в умовах війни.

The article is devoted to determining the peculiarities of conclusion and performance of civil law contracts during the war in the aspect of public administration. The relevance of the research is due to the problem of non-fulfillment of contractual obligations in civil law relations in connection with the introduction of martial law on the territory of Ukraine.

The aim of the article is to determine the directions of actions of executive authorities, local self-government, other subjects, which are granted the powers of public authority, aimed at improving the effectiveness of public administration under martial law.

In order to achieve the set objectives, the notion of civil law agreement, the impact of martial law on its conclusion and execution are defined. According to the results of the analysis of peculiarities of work of subjects of public authority acting as parties to such an agreement, the main directions of their activities aimed at increasing the efficiency of public administration during wartime were determined. During the study used general scientific methods, which include methods of analysis, synthesis, comparison, induction and deduction.

According to the results of the study it was found that the war has affected the conclusion and execution of almost all contracts in civil law relations, one of the parties to which are the subjects of public administration. There were also changes in the work of these subjects. However, despite certain restrictions imposed by the government, there is a tendency to simplify many bureaucratic procedures. To increase the efficiency of public administration in conditions of war it is proposed to reduce dependence on centralized management by granting more powers to public administration bodies, to provide decent salaries to public administration officials, to involve the public in evaluation and control of activities of public administration bodies, to consider the needs of society and business in conditions of martial law.

Practical value of the study consists in the possibility to apply the obtained results by public administration authorities operating in conditions of war.

Ключові слова: цивільно-правовий договір, публічне управління, воєнний стан, виконавча влада, органи місцевого самоврядування.

Key words: civil law contract, public administration, martial law, executive power, local self-government bodies.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В зв'язку з війною, розв'язаною Російською Федерацією проти України, перед законодавцем та правозастосовчою сферою постав широкий спектр проблем, які вимагають виважених рішень. Актуальною на сьогоднішній день є проблема укладання договорів в цивільно-правових відносинах, однією із сторін в яких мо-

жуть бути органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та інші суб'єкти публічного управління. Зокрема, постає питання виконання зобов'язань по цивільно-правовим договорам. Якщо на початку війни його термін ще не настав, то на сьогоднішній день все частіше виникають питання щодо засвідчення форс-мажору або розірвання угод, виконати які неможливо.

Вплив воєнного стану, як форс-мажорної обставини, на систему договірних відносин, не є чимось новим для України. Правда, у 2014 році територія поширення форс-мажору була обмеженою, тобто діяла виключно на тимчасово окупованих частинах Донецької та Луганської областей. У зв'язку з повномасштабним вторгненням воєнний стан було запроваджено по всій Україні, що вплинуло на порядок укладання та виконання договорів в цивільно-правових відносинах на всій території нашої держави. В зв'язку з цим виникла необхідність більш детального дослідження даного питання, зокрема, в аспекті публічного управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Особливості укладення та виконання цивільно-правових договорів в умовах війни розглядаються в роботах багатьох науковців та фахівців в галузі права: Шестак В. С. [2], Гречківського Є. [6], Бенедисюк С. [9], Казименко О. [11] та ін. Однак недостатньо дослідженим на сьогоднішній день залишається питання укладення угод в цивільно-правових відносинах в аспекті публічного управління в умовах воєнного стану. Саме тому воно потребує поглибленого вивчення та аналізу.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — визначити напрями дій органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, інших суб'єктів, яким надаються повноваження державної влади, спрямовані на підвищення ефективності публічного управління в умовах воєнного стану.

ОСНОВНИЙ МАТЕРІАЛ ДОСЛІДЖЕННЯ

Існування сучасного суспільства неможливе без цивільно-правового договору, що є найважливішим інструментом узгодження волевиявлень. За допомогою договору суб'єкти правовідносин самі для себе встановлюють права та обов'язки, конкретизують та деталізують правові норми, що заповнюють прогалини законодавства та встановлюють юридичний зв'язок між собою. Цей зв'язок стає юридично значимим з огляду на те, що держава санкціонує його за допомогою різних заходів державного впливу, в тому числі, за допомогою заходів державного примусу.

Відповідно до ч. 1. ст. 626 Цивільного кодексу України (ЦК), під цивільно-правовим договором слід розуміти домовленість між двома і більше сторонами, спрямовану на встановлення, зміну та припинення цивільних прав та обов'язків [1]. Сторонами цивільно-правової угоди виступають будь-які підприємства, установи чи організації або громадяни, в тому числі, суб'єкти публічного управління, до яких відноситься виконавча влада, місцеве самоврядування, громадські об'єднання та інші суб'єкти, яким надаються певні повноваження державної влади [2].

Воєнні дії в Україні вплинули на укладення та виконання практично всіх договорів в цивільно-правових відносинах, однією з сторін яких виступають суб'єкти публічного управління. Особливо, це стосується наступних видів цивільно-правових договорів:

— договори позики (наприклад, запозичення коштів органами місцевого самоврядування для забезпечення фінансовими ресурсами поточних видатків);

— договори купівлі-продажу (наприклад, купівля чи продаж землі, державного майна);

— договори оренди (наприклад, оренда землі чи майна у держави чи державної компанії);

— договори підряду (наприклад, виконання робіт на об'єктах державного призначення).

Наслідки протермінування або повного невиконання договорів позики регулюються діючим законодавством. Однак під час війни воно було доповнено правилами, що є релевантними умовам, в якій опинилося населення та країна загалом. Законом України від 15 березня 2022 року були внесені зміни до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів, відповідно до яких у період дії воєнного стану та тридцятиденний термін після його припинення чи скасування, позичальник, який не повернув гроші банку чи іншому кредитодавцю, не несе відповідальності, встановленої ЦК. Крім того, він не оплачує передбаченої договором позики неустойки. Штраф чи пеня, нарахована з початком впровадження воєнного стану, підлягає повному списанню [3].

На відміну від позики, сторони, що уклали угоду купівлі-продажу, оренди чи підряду для уникнення відповідальності за невиконання зобов'язання повинні довести той факт, що воно було спричинене обставинами непереборної сили (форс-мажором). Сторона може посилатися на непереборну силу лише за наявності причинно-наслідкового зв'язку між форс-мажорною обставиною та невиконаним зобов'язанням, тобто якщо стороною були докладені зусилля для виконання зобов'язання, але через вплив непереборної сили воно не могло бути виконане. Такими обставинами є військові дії. Неможливість виконання умов договору в зв'язку з війною, яка є форс-мажорною обставиною, передбачена діючим законодавством України [4]. Слід зазначити, що дані обставини засвідчуються такою самоврядною організацією, як Торгово-промислова палата (ТПП), а також її регіональними підрозділами. Зацікавленою стороною цивільно-правової угоди подається відповідна заява. Після її розгляду вона отримує сертифікат, який засвідчує форс-мажорні обставини, що стали причиною невиконання умов договору. З метою спрощення процедури отримання сертифікату на офіційному сайті ТПП пропонується завантажити офіційний лист, за допомогою якого можна довести настання непереборних обставин. Однак цей лист не завжди влаштовує контрагентів, особливо закордонних, тому поширеною практикою стало укладення додаткових угод, в яких в разі настання форс-мажору, сторони передбачають можливість продовження строків виконання взятих на себе зобов'язань, відмову від штрафів у випадку їх невиконання тощо.

Крім додаткових угод поширеною практикою є листування щодо настання форс-мажору. В листі, який відправляється контрагенту за допомогою доступних засобів зв'язку, надається посилання на лист ТПП та повідомляється про те, що сторона не може виконати взяті на себе зобов'язання в строк, встановлений в угоді. Слід зазначити, що таке листування буде законним та

може використовуватися в суді в якості доказу лише в тому разі, якщо можливість його використання прописана в договорі. Подальші дії сторін вирішуються за взаємною згодою. Вони можуть переглянути умови договору, внести зміни чи розірвати його. Варто нагадати про можливість закріплення договірних обставин, які можуть і не бути надзвичайними та непереборними, але у разі їх настання звільняють сторону цивільно-правового договору від відповідальності за не виконане належним чином зобов'язання.

Воєнний стан, як форс-мажорна обставина, звільняє від відповідальності, встановленої Цивільним кодексом, та від сплати передбаченої відповідними угодами неустойки. Однак він не звільняє від зобов'язань, пов'язаних з виконанням договору, а тільки відстрочує їх виконання на певний час.

Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок про відсутність суттєвих змін наслідків невиконання угод купівлі-продажу, оренди та підряду. Як і до війни, сторони зобов'язані довести, що невиконання умов договору пов'язане з обставинами непереборної сили. Якщо цього зробити не вдалося, сторона цивільно-правового договору, яка не виконала зобов'язання, відповідатиме на загальних підставах, тобто так само, як і до війни. Наслідки невиконання зобов'язань в зв'язку з воєнними діями змінилися лише для тих громадян, підприємств, установ чи організацій, які уклали договір позики. Позичальникам, які мають борг перед позикодавцем не потрібно доводити, що невиконання зобов'язання пов'язане з форс-мажорними обставинами. Протягом війни вони не відповідають за невиконання умов договору. Іншими словами, вони звільняються від повернення будь-якої грошової суми, нарахованої за невиконання договірних зобов'язань.

Війна в Україні вплинула не тільки на систему цивільно-правових договірних відносин, а й безпосередньо на суб'єктів цих відносин, якими можуть бути органи виконавчої влади, місцевого самоврядування, інші суб'єкти, яким делеговані повноваження державної влади.

Воєнний стан передбачає делегування суб'єктам публічного управління певних повноважень. Їх реалізація має певні особливості, передбачені діючим законодавством України, а саме Законом України "Про правовий режим воєнного стану" та Указом "Про утворення військових адміністрацій". На сьогоднішній день публічне управління здійснюється військовими адміністраціями, які діють в областях, районах та населених пунктах [5]. Однак це не означає, що органи виконавчої влади та місцевого самоврядування припинили свою діяльність. Вони продовжують функціонувати, але їх доповнюють створені військові адміністрації, які діють на тимчасовій основі, тобто до закінчення війни в Україні [6].

В своїй роботі військові адміністрації підпорядковуються Генеральному штабу Збройних Сил України та Кабміну в залежності від покладених на них повноважень. Військові адміністрації, які діють в областях, районах та окремих населених пунктах, крім повноважень щодо дотримання правового режиму воєнного стану, мають додаткові компетенції, які визначають їх як суб'єктів цивільно-правових відносин. Так, наприклад,

військові адміністрації населених пунктів укладають договори з підприємствами, які займаються виробництвом продукції та виконанням послуг з метою забезпечення ними відповідної територіальної громади. Також укладаються договори підряду, відповідно до яких здійснюються будівельні роботи, роботи по ремонту, розширенню чи утриманню соціальних та виробничих об'єктів. Крім того, військові адміністрації населених пунктів займаються регулюванням земельних відносин.

Окремої уваги заслуговують зміни в роботі суб'єктів, яким надані деякі повноваження державних органів. Зокрема, це центри надання адміністративних послуг (ЦНАП), які продовжують надавати послуги в регіонах, де не ведуться бойові дії. На територіях, де продовжуються бойові дії, громада самостійно визначає порядок надання таких послуг [7].

З початком війни були скасовані конкурси на посаду адміністратора ЦНАП та посади в органи місцевого самоврядування. Однак, це стосується виключно тих осіб, які прибули з територій, де ведуться бойові дії. Єдиною умовою отримання посади для таких осіб є громадянство України, відповідна освіта та наявність досвіду роботи в даній сфері. Іншою важливою зміною в роботі ЦНАП у громадах, на територіях яких тривають активні бойові дії, є те, що вони пропонують весь перелік послуг, який раніше надавали інші суб'єкти публічних послуг.

В умовах війни змінилась реєстрація актів цивільного стану. Для того щоб зареєструвати народження дитини, необхідно надати медичне свідоцтво. Якщо працівник медичної установи не має можливості надати такий документ, він виписує довідку [8]. Зареєструвати народження дитини можна в будь-якому ЦНАП. Якщо відсутній доступ до Реєстру актів цивільного стану, запис робиться без допомоги спеціальних програм, тобто документ складається в паперовому вигляді. Відомості актового запису обов'язково вносяться після відновлення такого доступу.

Зміни торкнулись реєстрації нерухомого майна, фізичних осіб-підприємців, підприємств, установ та організацій. Звузилось коло реєстраторів. Проводити реєстрацію можуть реєстратори та посадові особи, які підпорядковуються Міністерству юстиції та його територіальним органам. Вони повинні мати доступ до відповідних реєстрів [9]. Крім цього реєстраційні дії не обов'язково проводити за місцезнаходженням нерухомості, юридичних, фізичних осіб підприємців чи громадських організацій. Значно спрощена процедура реєстрації. Зокрема, оплату адміністративного збору можна підтвердити електронною копією квитанції. Більше того, документи на реєстрацію можна подавати в електронному вигляді за допомогою доступних заявникові засобів зв'язку.

Робота державних реєстраторів під час війни має певні особливості, які, насамперед, пов'язані з обмеженим доступом до реєстрів. Зокрема, державні реєстратори повинні виконати певні дії для отримання такого доступу. Порядок цих дій визначений відповідною постановою уряду [10]. Зокрема, відновити доступ до Єдиного чи Державного реєстру, можна відправивши повідомлення до регіонального підрозділу Державного підприємства "НАІС". Нові користувачі отримують доступ до реєстрів за загальною процедурою. Для нотаріусів передбачена особлива процедура, відповідно до якої він направляє до регіонального підрозділу Держав-

ного підприємства "НАІС" своє замовлення [11].

Особливості роботи Державного земельного кадастру, який є єдиною автоматизованою системою відомостей про землі, встановлені Постановою Кабміну "Деякі питання ведення та функціонування Державного земельного кадастру в умовах воєнного стану". Цим нормативно-правовим актом визначено категорію осіб, які не можуть користуватися кадастром під час війни. До них відносяться користувачі, які знаходяться на тимчасово окупованих російськими військами територіях або в регіонах, де тривають бойові дії [10]. Такі обмеження встановлені з метою захисту та підтримання права власності на землю, а також протидії незаконному захопленню земельних угідь. Слід зазначити, що в зв'язку з впровадженням воєнного стану змінилася робота кадастрових реєстраторів. Під час війни їх кількість обмежена. Свої повноваження продовжують здійснювати реєстратори, які знаходяться у відносно безпечних регіонах, перелік яких затверджується Державною службою з питань геодезії, картографії та кадастру [11].

Важливі зміни відбулися в роботі нотаріусів. Зокрема, ці зміни стосуються надання дозволу про виїзд дитини за межі України, що є досить актуальним питанням під час війни. Для оформлення такого дозволу нотаріусам не потрібно використовувати спеціальні бланки. Протягом війни вони можуть формуватися на звичайних білих аркушах паперу, на які наносяться всі необхідні реквізити. Важливою зміною є те, що для вивезення дитини за кордон матері не потрібна згода батька, оформлена нотаріально.

Нотаріальні дії не можуть вчинятися стосовно осіб — громадян Російської Федерації. Також нотаріус не має права працювати з юридичними особами, зареєстрованими на території країни-агресора. Нотаріальні дії не можуть вчинятися стосовно тих компаній, власником, учасником чи членом яких є громадяни Росії з часткою у статутному капіталі більше 10% [12].

Враховуючи вищезазначене можна зробити висновок, що воєнний стан, який було запроваджено в зв'язку з повномасштабним вторгненням російських військ, вплинув на порядок укладання та виконання договорів в цивільно-правових відносинах, а також на роботу суб'єктів цих відносин — органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та суб'єктів, яким делеговані повноваження держави. Однак не дивлячись на певні обмеження, встановлені урядом, спостерігається тенденція спрощення багатьох бюрократичних процедур. Таким чином, навіть в такий складний для країни період держава намагається піклуватися про своїх громадян. Всі зміни, які стосуються укладання та виконання цивільно-правових договорів, а також обмеження роботи суб'єктів публічного управління, які нерідко є сторонами цих договорів, є доцільним рішенням, яке відповідає принципам демократичної держави.

Разом з тим, існує низка проблем, які знижують ефективність публічного управління в умовах воєнного стану. Серед них необхідно відзначити наступне:

— залежність від централізованого управління. Виконавчі органи місцевого самоврядування є надто залежними від впливу центральних органів державної влади, що негативно впливає на їх ініціативність та прийняття управлінських рішень;

— недостатня матеріальна забезпеченість посадових осіб органів публічного управління, яка знижує мотивацію до роботи;

— недотримання принципів відкритості та прозорості у діяльності органів публічного управління;

— ігнорування потреб та пріоритетів розвитку громади та бізнесу в умовах війни.

Для вирішення цих проблем рекомендується:

— надання місцевим громадам більш широкого кола повноважень з питань публічного управління;

— забезпечення гідної оплати праці посадовим особам цих органів;

— залучення громадськості до оцінювання та контролю діяльності органів публічного управління;

— врахування потреб громади та бізнесу в умовах воєнного стану.

ВИСНОВКИ

Запровадження воєнного стану в Україні вплинуло на порядок укладання та виконання договорів в цивільно-правових відносинах та безпосередньо на суб'єктів цих відносин — органи виконавчої влади, місцевого самоврядування, інші суб'єкти, яким делеговані повноваження державної влади. Всі обмеження, встановлені урядом, спрямовані на забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави, тому в умовах війни вони є повністю виправданими та доцільними. Разом з тим в сфері публічного управління існує ряд проблем, які знижують його ефективність. Серед них необхідно відзначити залежність від централізованого управління, недостатнє матеріальне забезпечення посадових осіб органів публічного управління, недотримання принципів відкритості та прозорості у діяльності органів публічного управління, ігнорування потреб та пріоритетів розвитку громади та бізнесу в умовах війни. Для їх вирішення пропонується надання ширших повноважень органам публічного управління, забезпечення гідної заробітної плати посадовим особам органів публічного управління, залучення громадськості до оцінювання та контролю діяльності органів публічного управління, врахування потреб громади та бізнесу в умовах воєнного стану.

Проведене дослідження має важливе практичне значення, яке полягає в можливості використання отриманих результатів органами публічного управління, що продовжують працювати в умовах воєнного стану.

Література:

1. Цивільний Кодекс України: Закон України № 1435-IV 6 січня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/ru/ed20131011#Text>

2. Шестак В. С. Роль адміністративного права у правовому забезпеченні реалізації окремих функцій держави суб'єктами публічного управління (на прикладі культурної функції). Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2015. Вип. 34 (2). С. 151—154.

3. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України № 2120-IX від 15 березня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>

4. Про торгово-промислові палати в Україні: Закон України № 671/97-ВР від 2 грудня 1997 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text>

5. Про утворення військових адміністрацій: Указ Президента № 68 від 24 лютого 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/682022-41405>

6. Гречківський Є. Вертикаль влади в умовах воєнного стану. Які права у військової адміністрації? everlegal.ua, 2022. URL: <https://everlegal.ua/vertikal-vlady-v-umovakh-voennogo-stanu-yaki-prava-u-viyskovoyi-administratsiyi>

7. Як працюють центри надання адміністративних послуг у воєнний стан? rada.gov.ua, 2022. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/221128.html>

8. Роз'яснення щодо функціонування деяких особливостей надання адміністративних послуг на період дії воєнного стану та протягом одного місяця після його припинення чи скасування. mkrada.gov.ua, 2022. URL: <https://mkrada.gov.ua/news/16162.html>

9. Бенедисюк С. Як відбувається державна реєстрація під час війни. pravda.com.ua, 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/14/684016/>

10. Деякі питання ведення та функціонування Державного земельного кадастру в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України № 564 від 7 травня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2022-%D0%BF#Text>

11. Казименко О. Право на землю під час війни оберігається по-особливому. chas-time.com.ua, 2022. URL: <http://chas-time.com.ua/ekonomika/pravo-na-zemlyu-pid-chas-vijni-oberigaetsya-po-osoblivomu.html>

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "The Civil Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (Accessed 10 Sept 2022).

2. Shestak, V.S. (2015), "The role of administrative law in the legal provision of the implementation of certain functions of the state by subjects of public administration (using the example of the cultural function)", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Pravo*, vol. 34 (2), pp. 151—154.

3. Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On making changes to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the effect of norms during the period of martial law", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (Accessed 10 Sept 2022).

4. Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The Law of Ukraine "On Chambers of Commerce and Industry in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 10 Sept 2022).

5. President of Ukraine (2022), Decree "About the formation of military administrations", available at: <https://www.president.gov.ua/documents/682022-41405> (Accessed 10 Sept 2022).

6. Hrechivsk'kyj, Ye. (2022), "The vertical of power in the conditions of martial law. What are the rights of the military administration?", available at: <https://everlegal.ua/vertikal-vlady-v-umovakh-voennogo-stanu-yaki-prava-u-viyskovoyi-administratsiyi> (Accessed 10 Sept 2022).

7. Verkhovna Rada of Ukraine (2022), "How do the centers for providing administrative services in martial law work?", available at: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/221128.html> (Accessed 10 Sept 2022).

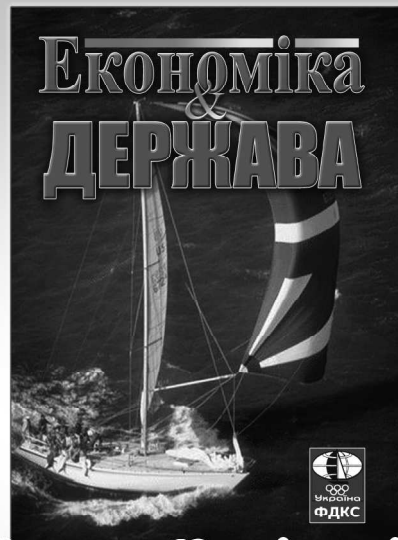
8. mkrada.gov.ua (2022), "Clarification regarding the operation of some features of the provision of administrative services during the period of martial law and within one month after its termination or cancellation", available at: <https://mkrada.gov.ua/news/16162.html> (Accessed 10 Sept 2022).

9. Benedysiuk, S. (2022), "How is state registration done during the war", available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/14/684016/> (Accessed 10 Sept 2022).

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022), Resolution "Some issues of management and functioning of the State Land Cadastre under martial law", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2022-%D0%BF#Text> (Accessed 10 Sept 2022).

11. Kazymenko, O. (2022), "The right to land during war is protected in a special way", available at: <http://chas-time.com.ua/ekonomika/pravo-na-zemlyu-pid-chas-vijni-oberigaetsya-po-osoblivomu.html> (Accessed 10 Sept 2022).
Стаття надійшла до редакції 12.09.2022 р.

Науково-практичний журнал
«ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

наукове фахове видання України

З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ

(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності – **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 351:343

Н. П. Король,
керівник апарату Вінницького апеляційного суду, аспірант,
Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7135-3714>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.18.93

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ПОТЕРПІЛОЇ ОСОБИ ВІД НАСИЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ ДИРЕКТИВИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ПРО ПРАВА ПОТЕРПІЛИХ

N. Korol,
Chief of staff Vinnitsia Court of Appeal, Second-year Postgraduate student of the educational program "Public Administration", Institute of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

ENSURING THE VICTIM RIGHT OF VIOLENCE IN THE CONTEXT OF THE EUROPEAN UNION DIRECTIVE ON THE RIGHTS OF VICTIMS

З початку масштабної агресії проти України значно збільшився перелік та обсяг порушень прав людини, з якими стикаються українські громадяни. практиці. Серед усіх злочинів найбільш руйнівні наслідки мають злочини, вчинені з насильством. Більшість прав потерпілого, наданих чинним законодавством для ефективного розслідування та участі в судовому процесі, на практиці залишаються декларативними. Сучасні стандарти прав потерпілих потребують імплементації в нашій державі, зокрема в рамках активізації процесів євроінтеграції. Особливої уваги потребує Директива Європейського Союзу, що встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів. Стандарти захисту жертв є комплексними, оскільки вони стосуються не лише процесуальних аспектів розслідування та судового розгляду, а й надання підтримки жертвам. Тому йдеться не лише про правові аспекти захисту потерпілих, а й механізми підтримки та захисту потерпілих з боку держави.

With new threats and challenges, the already extremely high number of victims of crime is expected to increase. Moreover, the nature of crime changes and becomes more and more globalised. Of all the offences, violent crimes have the most devastating consequences. The right to life and physical integrity is fundamental, and its violation has particularly serious consequences for victims, their relatives and society as a whole.

Progressive criminal justice systems are increasingly paying attention to the need to protect victims psychologically, physically, financially and legally. The so-called "victim-oriented approach" is becoming a popular tendency. This approach assumes that the victim, his/her protection and interests should be more prioritized in the criminal process. Such an approach requires balancing of this process taking into account victims' interests, especially where the focus has been on the offender.

People who have been victims of crime have limited influence on the course of investigation, prosecution and sentencing of crimes committed against them. They do not usually have lawyers to protect their interests and guide the prosecution process — their primary role in the criminal justice system is as witnesses. There is now recognition that vulnerable victims can be re-victimised through the trial and court processes. In particular, the vulnerability of victims of sexual assault and child victims has led to law reform in this area.

In recent years, there has been an increasing recognition that multidisciplinary and interagency collaboration is crucial to fulfilling the victims rights and witnesses of violence to protection, participation, support and assistance. Multidisciplinary and interagency collaboration can bring important benefits to both victims and professionals, but it is not always without challenges. It demands commitment and investment from all agencies involved.

The key purpose is to provide a common operational and organizational framework that promotes practice which prevents retraumatisation of victims.

All public authorities have an obligation to treat all people who are the victim of a crime with respect and dignity.

Ukrainian law contains a wide range of victims' rights allowing them to actively participate in the investigation of crime and subsequent trial. However, in practice many of them remain a declaration. Moreover, the national criminal justice system sometimes not only does not restore violated rights, but also causes to victims repeated psychological trauma — secondary victimization. The very concept of protecting the victim from secondary victimization is unknown to the Ukrainian law and practice.

Ключові слова: насильство, постраждала особа, запобігання насильству, віктимізація, імплементація норм.

Key words: secondary victimization, public authorities, preventing, right, implementation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Право людини на життя, здоров'я та безпеку є засадничими. Саме тому серед усіх злочинів найбільш руйнівні наслідки мають злочини, пов'язані з насильством. Законодавство у сфері запобігання та протидії насильству в Україні залишається актуальним й досі еволюціонує. Проблема захисту законних прав та інтересів потерпілих від насильства, ефективного поновлення, своєчасного відшкодування шкоди, заподіяної вчиненим, залишається надзвичайно актуальною.

Хоча Україна й досягла значних успіхів у розробці законодавчої бази за останні два роки щодо запобігання та протидії домашньому насильству, досі існує потреба в забезпеченні застосування послідовного, орієнтованого на постраждалих осіб та заснованого на правах людини підходу, що відповідатиме вимогам Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція), Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) і судовій практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) [1; 2].

Якщо Кримінальний процесуальний кодекс України (далі — КПК України) визначає щонайменше спектр прав потерпілого в рамках кримінального провадження, то Кодекс України про адміністративні правопорушення не в повній мірі навіть визначає порядок реалізації його правового статусу.

Масова віктимізація в умовах воєнного стану в Україні забрала незлічену кількість життів. Порушення законності і базових інституцій у цих безвихідних ситуаціях одночасно формує підґрунтя для переорієнтації системи захисту постраждалих, що є базовим пріоритетом і потребує допомоги міжнародної спільноти. Запобігання насильству є завданням не лише окремого суспільства, а відповідальністю всього світового співтовариства.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження можливостей реалізації прав, свобод та законних інтересів постраждалої особи в Україні в контексті Директиви ЄС про права потерпілих і формування на основі висновків дослідження пропозицій для законотворців і правозастосовувачів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематиці захисту й охорони потерпілого, нормативного врегулювання його процесуального статусу приділялася значна увага, зокрема, в наукових працях С. А. Альперта, І. В. Гловюк, Н. В. Кобець, В. Т. Нора, В. Г. Пожара, О. Є. Соловйової, В. М. Тертишника, О. І. Тищенко, І. А. Тітка, М. І. Теплової та багатьох інших.

Водночас питання попередження вторинної віктимізації постраждалих осіб залишається малодослідженим.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Першим вагомим заходом, який фокусувався на питанні постраждалих, був Міжнародний Симпозіум з Віктимології, який відбувся в Ізраїлі в 1973 році. Цей симпозіум надав науковцям, практикам, дослідникам і студентам перший міжнародний форум для зосередження з віктимології та став передумовою до створення Міжнародного Товариства з Віктимології в 1979 році [2; 2].

Вперше право потерпілого на відшкодування визнано міжнародною спільнотою у 1985 році, коли 29 листопада Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних націй ухвалила Декларацію основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою (Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, adopted by General Assembly resolution 40/34 of 29 November 1985) [3; 17].

Усвідомлюючи, що мільйони людей у світі щорічно стають жертвами злочинів і їхні права не захищені належним чином, Генеральна Асамблея ООН підтвердила необхідність у забезпеченні низки прав потерпілих [4].

Крім тлумачення термінів "жертва злочину" та "жертва зловживань владою", Декларація визначила такі головні напрями підтримки потерпілих:

- 1) упровадження в національне законодавство держав, членів ООН, міжнародних стандартів доступу потерпілих до системи правосуддя та державної підтримки;
- 2) кримінально-правова реституція жертвам, їх сім'ям або утриманцям;
- 3) компенсації жертвам із державних і недержавних фондів;
- 4) надання необхідної матеріальної, медичної, психологічної та соціальної допомоги з урядових, добровільних громадських та місцевих джерел.

Раніше Рада Європи ухвалила Європейську Конвенцію щодо відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів (від 24 листопада 1983 року), згідно з якою держави-учасниці повинні відшкодувати потерпілим від умисних та насильницьких правопорушень, що спричинили тілесні ушкодження або смерть [5]. З огляду на прогрес міжнародної спільноти в захисті прав жертв злочинних діянь, Європа також розпочала діяльність в напрямку забезпечення безпеки, свободи, справедливості, включаючи права потерпілих.

Перший крок у визнанні важливості відновлення прав потерпілих від злочинів Європейський Союз зробив із ухваленням Рамкового рішення Ради Європи від 15 березня 2001 року про статус потерпілих у кримінальному провадженні [6]. Рішення заохочує держави-члени вжити відповідних заходів для підтримки жертв у кримінальному провадженні, в тому числі відшкодування. Однак про державну компенсацію не йдеться.

Наступним важливим кроком було ухвалення Директиви Ради 2004/80/ЄС від 29 квітня 2004 року щодо компенсації жертвам злочинів [7]. Директива покладає чіткий обов'язок на держави-члени встановити механізми компенсації у випадках насильницьких злочинів.

Питанню забезпечення прав постраждалої особи присвячені Рекомендації Комітету Міністрів Ради Євро-

пи державам-членам № R (85) 11 про статус потерпілого в рамках кримінального права та процесу від 28 червня 1985 року [8] (далі — Рекомендації), які залишаються актуальними дотепер. Так, в абзаці четвертому Преамбули Рекомендацій зазначається, що фундаментальним завданням кримінального судочинства повинно бути задоволення потреб та захист інтересів потерпілого. Одночасно йдеться про необхідність посилення уваги з боку системи органів кримінальної юстиції до фізичної, психологічної, матеріальної та соціальної шкоди, спричиненої потерпілому, а також визначення необхідних кроків для задоволення їхніх потреб (абз. 5); потреби потерпілого повинні враховуватися більшою мірою на усіх стадіях кримінального провадження (абз. 8).

За змістом пункту 16 розділу G. "особливий захист потерпілого" у випадку необхідності, особливо якщо йдеться про боротьбу з організованою злочинністю, потерпілому та його сім'ї повинен бути забезпечений ефективний захист від залякування та ймовірної помсти з боку злочинця.

У 2012 році Європейський Союз здійснив наступний важливий крок в напрямку забезпечення прав потерпілих від злочину, ухваливши Директиву про права потерпілих (Директива Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу № 2012/29/EU від 25 жовтня 2012 року (далі — Директива ЄС про права потерпілих), яка встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів.

Для цілей цієї Директиви поняття "потерпілого" охоплює фізичну особу, яка зазнала шкоди, включаючи, фізичну, психічну або емоційну, або зазнала фінансових збитків, спричинених безпосередньо вчиненим кримінальним діянням; членів сім'ї особи, смерть якої була безпосередньо спричинена кримінальним діянням та які зазнали шкоди внаслідок смерті цієї особи [9].

Директива значно посилює права жертв та членів їхніх сімей на інформацію, підтримку та захист. Це ще більше підсилює процесуальні права потерпілих у кримінальному провадженні. Директива також вимагає, щоб країни ЄС забезпечували відповідну підготовку щодо потреб жертв для тих служб, які, ймовірно, будуть контактувати з жертвами.

Метою Директиви є забезпечення того, щоб усі жертви злочинів отримували належну інформацію, підтримку та захист і мали можливість брати участь у кримінальному провадженні. Відповідно до Директиви, всі особи, які з ними контактують, повинні визнавати жертви та ставитися до них шанобливо, чутливо, індивідуально, професійно та недискримінаційно. Особливу увагу слід приділяти жертвам із особливими потребами, щоб захистити їх від вторинної віктимізації. Такі жертви також мають доступ до спеціалізованих служб підтримки. Крім того, Директива вимагає, щоб у випадку, коли жертвою є дитина, першочергове значення мають інтереси дитини.

Директива надає жертвам право на інформацію, право розуміти і бути зрозумілими, право на доступ до підтримки та захисту відповідно до їхніх індивідуальних потреб, а також набір процесуальних прав.

Директива про права жертв вимагає не лише транспонування в національне законодавство. Вона також

вимагає, щоб держави-члени вжили незаконодавчих заходів, таких як створення загальних і спеціалізованих служб підтримки та забезпечення ефективної підготовки практиків та інших людей, які контактують з жертвами, щодо прав і потреб жертв.

11 травня 2020 року Європейська комісія ухвалила звіт про імплементацію Директиви про права потерпілих, в якому йдеться про те, що імплементація та виконання не забезпечується державами-членами на належному рівні [10].

Отже, захист прав потерпілих є порівняно новою тенденцією навіть у Європейському Союзі. Підхід, орієнтований на потерпілого (англ. victim-centred approach), є новеллою і для України.

В Україні не так давно почали звертати увагу на ці стандарти.

Директива ЄС про права потерпілих не є обов'язковою для України, але потребує втілення на тлі активізації євроінтеграційних процесів, зокрема, набуття статусу кандидата в члени Європейського Союзу.

Стандарти захисту прав потерпілих привернули увагу в зв'язку з актуалізацією питання захисту жертв насильства в умовах повномасштабної війни в державі.

В контексті Директиви ЄС про права потерпілих особа вважається потерпілою незалежно від того, чи було встановлено чи затримано злочинця, чи був він притягнутий до кримінальної відповідальності і чи було ухвалено вирок, а також незалежно від наявності сімейних стосунків між ними.

Такий підхід відповідає одному з ключових завдань кримінального провадження — забезпечення безпеки та захисту особи.

Системний аналіз положень Директиви ЄС про права потерпілих вказує на те, що всі правопорушення, де може бути конкретний потерпілий, є потенційно тяжкими. Навіть те, що може виглядати незначним на перший погляд, може мати руйнівний вплив на життя потерпілого.

Якщо потерпілий не отримує належної підтримки після віктимізації, це може призвести до так званої "вторинної віктимізації".

Вторинна віктимізація означає віктимізацію, яка не є прямим наслідком злочинної дії, а спричиняється реакцією на потерпілого з боку інститутів та окремих осіб (п. 1.3. рекомендації Rec (2006) Комітету Міністрів ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів [11]).

Відповідно до міжнародних та/або європейських стандартів, потерпілий має право на захист від вторинної віктимізації, від залякування та помсти, наприклад, від ризику та подальшого завдання фізичної, психологічної та емоційної шкоди на всіх етапах процесу, а під час допиту його гідність має захищатися за допомогою спеціальних заходів захисту (стаття 18 Директиви ЄС про права потерпілих).

Прикладами віктимізації потерпілого відповідними державними установами після скоєння злочину є: неделікатний і безцеремонний допит потерпілого, звинувачення жертви у власній віктимізації, примушування потерпілого проходити складні та тривалі по часу багатетапні процедури для отримання доступу до компенсації чи консультацій тощо.

Деякі потерпілі, наприклад, вразливі потерпілі, потребують додаткової уваги в рамках системи кримінального правосуддя з метою забезпечення захисту їхнього здоров'я та добробуту та їхньої ефективної участі у кримінальному провадженні. Держави мають забезпечувати, щоб потерпілі, які є особливо вразливими через свої індивідуальні особливості або обставини злочину, мали змогу скористатися спеціальними заходами, що найбільш відповідають їхньому становищу (пункт 3.4. Рекомендації Rec (2006) 8 Комітету Міністрів ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів).

Відповідно до Директиви ЄС про права потерпілих під час індивідуальної оцінки, особливу увагу слід приділяти, серед інших, потерпілим, чиї відносини і залежність від суб'єкта злочину робить їх особливо вразливими. Тобто йдеться також про постраждалих від домашнього насильства. Як свідчить судова практика, для цієї категорії осіб, як правило, характерний високий рівень вторинної та повторної віктимізації, залякування та помсти. Особливу увагу слід приділяти оцінці того, чи існує для таких потерпілих ризик такої віктимізації, і відповідно має бути переконавання, що ці потерпілі зможуть скористатися відповідними заходами захисту.

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України містить широкий спектр прав потерпілого, проте про запобігання вторинній віктимізації та індивідуальний підхід до вразливих категорій осіб, на жаль, не йдеться.

Передбачені Директивою стандарти захисту від вторинної віктимізації, наразі в національному законодавстві не відображені.

КПК України не виокремлює наразі таку категорію потерпілих як "вразливі", тобто такі, які потребують особливої уваги та додаткового захисту в силу індивідуальних особливостей (віку, інвалідності тощо).

Український КПК також не гарантує жодних спеціальних заходів захисту для вразливих потерпілих під час здійснення кримінального розслідування відповідно до Директиви ЄС про права потерпілих. Наприклад, у ньому не передбачено спеціальних приміщень, призначених для проведення допитів особливо вразливих потерпілих, спеціально підготовлених для цього фахівців, а також правил проведення допитів потерпілих від сексуального насильства, насильства за ознакою статі чи насильства в сім'ї [12].

Український КПК не надає потерпілим загальне право уникати контакту з підозрюваним, за винятками, встановленими статтею 224: у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях не може бути проведений за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним.

Кримінальний процесуальний кодекс України не надає потерпілому право на супровід обраною ним особою. Не обмежено й кількість допитів потерпілого чи медичних оглядів (освідувань). Відсутні обмеження щодо постановки делікатних запитань, які є особливо

травматичними у справах домашнього насильства. Законодавство не лише не обмежує кількості викликів потерпілих для допиту, а й не надає права судді базувати судові рішення на матеріалах допиту, проведеного на досудовому розслідуванні прокурором або детективом (слідчим) (ст. 95 КПК України). Є можливість провести допит потерпілого на досудовому розслідуванні з метою подальшого використання показання у суді в майбутньому, якщо передбачається ризик, що надання таких показань буде ускладнене чи неможливе. Такий допит проводиться у судовому засіданні за участю слідчого судді у виняткових випадках: якщо наявні небезпека для життя та здоров'я потерпілого, тяжка хвороба, інші обставини, які можуть унеможливити їх допит в суді у майбутньому або вплинути на повноту чи достовірність показань (ст. 225 КПК України). Процесуальні можливості зазначеної норми закону використовуються у випадках вчинення злочинів проти дітей, що є свідченням втілення підходу, орієнтованого на потерпілого. Разом з тим, така судова практика слідчих суддів швидше є винятком, а не правилом, і має місце в регіонах, які беруть участь пілотних проєктах. Практика застосування допиту потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні відповідно до статті 225 КПК України є мінімальною.

Проблемним залишається питання конфіденційності, особливо коли йдеться про вчинення насильницький дій щодо мешканців невеликих населених пунктів.

Наслідком правових і процесуальних прогалин є обмежений захист постраждалих осіб або його повна відсутність. Міжвідомча координація та взаємодія під час вирішення окремих випадків залишаються слабкими та здебільшого неструктурованими.

Зазначене знижує рівень довіри постраждалих осіб до механізмів захисту їхніх прав на державному рівні, що має наслідком низький рівень довіри суспільства до правоохоронних органів, системи правосуддя.

Необхідно звернути увагу на те, що стандарти захисту потерпілих не зводяться до розширення їхніх прав та можливостей захисту в рамках кримінального провадження. Йдеться про впровадження державою відповідних механізмів підтримки, серед іншого, психологічної, незалежно від юридичної сторони вирішення конфлікту. Директива ЄС про права потерпілих не обмежується виключно юридичними аспектами захисту.

У різних країнах упроваджені у практику різні типи надання послуг міждисциплінарними та міжвідомчими структурами — залежно від правових систем, соціальних структур, культурних традицій тощо. У деяких державах відбувається поступове формування комплексних і добре злагоджених міжвідомчих та міждисциплінарних служб за певними моделями [13].

В Україні не розроблено повноцінних програм захисту потерпілих і свідків, подібних до європейських.

Комплексна система забезпечення захисту свідків та потерпілих у кримінальному провадженні — відсутня. Основу правового регулювання в цій сфері складає Закон України "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві" [14].

Чинне законодавство не відповідає вимогам сучасності. Питання створення національної служби захисту

свідків і потерпілих наразі розглядаються лише на рівні законопроєктів.

Необхідно звернути увагу на рекомендації Комітету міністрів Ради Європи, зокрема Рекомендацію Rec (2005) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям, які містять принципи, якими необхідно керуватися при захисті свідків. Належне їх впровадження на національному рівні є гарантією поєднання ефективного та справедливого судочинства з одночасним забезпеченням свідків та потерпілих від незаконного впливу.

Однією з вимог згаданих вище рекомендацій щодо захисту свідків і потерпілих є створення окремих органів (структур), що повинні мати оперативну автономію і не брати участь у підготовці справи чи розслідуванні (п. 28 Рекомендацій Rec (2005) 9) [15].

Кримінальний процесуальний кодекс надає потерпілим від злочину загальне право за наявності відповідних підстав, на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла (пункт 5 частини 1 статті 56) [16].

Разом з тим, процесуальний закон не виділяє окремо осіб, які потребують особливої підтримки та захисту. Передбачені процедури захисту для всіх учасників кримінального процесу, зокрема й потерпілих, уніфіковано, тобто без виділення спеціальних категорій.

Розуміння індивідуальних потреб потерпілої особи надзвичайно важливе для надавача послуг з підтримки потерпілих, оскільки через таку оцінку потреб як надавач, так і потерпіла особа може зробити свідомий вибір щодо наданих послуг. Важливо забезпечити можливість потерпілим особам дорослого віку, які здатні зробити свідомий вибір, відмовитися від отримання послуг. Підходи, орієнтовані на потерпілого, зосереджені на розширенні прав і можливостей вільного вибору, а не на примус та залежність [17].

Проте, вчинення проактивних дій, спрямованих на своєчасне індивідуальне з'ясування ризиків і потреб постраждалої особи у захисті для визначення необхідних спеціальних заходів у чинному законодавстві не передбачено, як і не передбачено обов'язку компетентних органів інформувати потерпілих про те, яким чином і на яких умовах вони можуть отримати необхідні заходи захисту.

ВИСНОВКИ

Політика та процедури, що стосуються потерпілого, повинні розроблятися з метою уникнення повторної віктимізації, підвищення рівня безпеки для всіх та ефективної взаємодії з потерпілими шляхом побудови довіри та розширення можливостей.

Перші реагуючі органи, включаючи поліцію, повинні володіти навичками, щоб допомогти стабілізувати потерпілих на місці злочину.

Також важливо забезпечити, щоб очікування щодо поведінки були закріплені в кодексах поведінки та постійно посилювалися через освіту та навчання.

Доцільним та вкрай необхідним є створення повноцінної програми захисту потерпілих і свідків, реалізацію якої буде покладено на спеціальну службу.

Одночасно необхідно забезпечити створення та діяльність спеціалізованих служб підтримки потерпілих на загальнодержавному рівні. Робота таких служб повинна мати міждисциплінарний характер та бути чітко скоординованою. Підтримка повинна бути доступною та надаватися незалежно від набуття процесуального статусу потерпілого.

Внесення відповідних змін до кримінального процесуального законодавства щодо впровадження принципу захисту від вторинної травматизації та механізмів його реалізації є як ніколи актуальним на шляху імплементації Директиви та міжнародних стандартів захисту прав потерпілих від насильницьких злочинів в контексті масової віктимізації в умовах війни.

Література:

1. Стандарти й методика оцінки ризиків для різних зацікавлених сторін в Україні: подальші кроки реалізації міжнародних стандартів щодо гарантування безпеки постраждалих від насильства стосовно жінок та домашнього насильства. Аналітичний звіт. URL: <https://rm.coe.int/ukr-risk-assessment-final/16809eefb4https://rm.coe.int/ukr-risk-assessment-final/16809eefb4>

2. Handbook on Justice for Victims on the use and application of the Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, Centre for International Crime Prevention, New York, 1999. URL: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UNODC_Handbook_on_Justice_for_victims.pdf (дата звернення: 31.07.2022).

3. Strengthening victims' rights: from compensation to reparation. Report of the Special Adviser, J. Milquet, to the President of the European Commission, Jean-Claude Juncker. March 2019

4. Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, 29 November 1985. UN Doc. A/RES/40/34, URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/victims.pdf>

5. European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes, ETS No. 116, opened for signature on 14th November 1983, entered into force on 1st February 1988. URL: <https://rm.coe.int/1680079751>

6. Council Framework Decision on the standing of victims in criminal proceedings. URL: <https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004L0080&from=EN>

7. Council Directive 2004/80/EC of 29 April 2004 relating to compensation to crime victims. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32004L0080>

8. Recommendation No. R (85) 11 of the Committee of Ministers to member states on the position of the victim in the framework of criminal law and procedure (Adopted by the Committee of Ministers on 28 June 1985 at the 387th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://rm.coe.int/16804dcaae>

9. Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA. URL: <https://eur-lex.->

[europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0029](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0029)

10. Звіт комісії до Європейського Парламенту та Ради про імплементацію Директиви 2012/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 року про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів, а також заміну Рамкове рішення Ради 2001/220/JHA. URL: <https://cutt.ly/AKuW99I>

11. Рекомендація Rec (2006) Комітету Міністрів ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів. URL: <https://cutt.ly/yZM2dRj>

12. Пропозиції консультативної місії Європейського союзу в Україні щодо внесення змін до кримінального процесуального кодексу України. URL: <https://komzakonpr.rada.gov.ua/uploads/documents/31985.pdf>

13. Збірка матеріалів із впровадження моделі "Барнахус" в Україні. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/20941/file/BARNAHUS_web.pdf

14. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23.12.1993 року № 3782-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text>

15. Рекомендація Rec (2005) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям. URL: <https://cutt.ly/KZM00y7>

16. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Висновок на проєкт Закону України від 20.06.2018 № 8457. URL: https://ips.ligazakon.net/document/xh6ix00a?ed=2018_06_20

17. Підготовка тренерів з впровадження сервісів для вразливих категорій користувачів суду: навч.-метод. посіб. URL: https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/60a/248/90b/60a24890b48ea-323334545.pdf?fbclid=IwAR1vzHD13vo5vICl7tZC4U5-GC1SPn7y0Z516bt0Z56UGBV_ieuEVWoml6Ls

18. Офіційний сайт Європейського Союзу. URL: https://eur-lex.europa.eu.translate.google/legalcontent/EN/TXT/?uri=COM:2020:188:FIN&_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc

References:

1. Mann, L. and Buhaiets', T. (2020), "Standards and methods of risk assessment for various stakeholders in Ukraine: further steps in the implementation of international standards for guaranteeing the safety of victims of violence against women and domestic violence. Analytical report", available at: <https://rm.coe.int/ukr-risk-assessment-final/16809eefb4https://rm.coe.int/ukr-risk-assessment-final/16809eefb4> (Accessed 31.07.2022).

2. UNODCCP (1999), "Handbook on Justice for Victims on the use and application of the Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, Centre for International Crime Prevention", available at: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UNODC_Handbook_on_Justice_for_victims.pdf (Accessed 31.07.2022).

3. Milquet, J. (2019), "Strengthening victims' rights: from compensation to reparation", Report of the Special

Adviser, J. Milquet, to the President of the European Commission, Jean-Claude Juncker, Brussels, Belgium.

4. UN (1985), "Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power", available at: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/victims.pdf> (Accessed 31.07.2022).

5. Council of Europe (1983), "European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes, ETS No. 116, opened for signature on 14th November, entered into force on 1st February 1988", available at: <https://rm.coe.int/1680079751> (Accessed 31.07.2022).

6. Council of Europe (2004), "Council Framework Decision on the standing of victims in criminal proceedings", available at: <https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004-L0080&from=EN> (Accessed 31.07.2022).

7. Council of Europe (2004), "Council Directive 2004/80/EC of 29 April 2004 relating to compensation to crime victims", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32004L0080> (Accessed 31.07.2022).

8. Council of Europe (1985), "Recommendation No. R (85) 11 of the Committee of Ministers to member states on the position of the victim in the framework of criminal law and procedure (Adopted by the Committee of Ministers on 28 June 1985 at the 387th meeting of the Ministers' Deputies)", available at: <https://rm.coe.int/16804dcca> (Accessed 31.07.2022).

9. European Parliament and of the Council (2012), "Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/en/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0029> (Accessed 31.07.2022).

10. European Parliament (2012), "Report of the commission to the European Parliament and the Council on the implementation of Directive 2012/29/EU of the European Parliament and the Council of October 25, 2012 on establishing minimum standards for the rights, support and protection of crime victims, as well as replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA", available at: <https://cutt.ly/AKuW99i> (Accessed 31.07.2022).

11. Committee of Ministers of the Council of Europe (2006) Recommendation "To member states on assistance to victims of crimes" URL: <https://cutt.ly/yZM2dRj>

12. European Union Advisory Mission (2017), "Proposals of the consultative mission of the European Union in Ukraine regarding amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine", available at: <https://komzakonpr.rada.gov.ua/uploads/documents/31985.pdf> (Accessed 31.07.2022).

13. UNICEF (2022), "Collection of materials on the implementation of the Barnahus model in Ukraine", available at: https://www.unicef.org/ukraine/media/20941/file/BARNAHUS_web.pdf (Accessed 31.07.2022).

14. Verkhovna Rada of Ukraine (1993), The Law of Ukraine "On Ensuring Security of the Persons who Participate in Criminal Legal Proceedings", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text> (Accessed 31.07.2022).

15. Committee of Ministers of the Council of Europe (2005), Recommendation "To member states on the protection of witnesses and persons cooperating with justice", available at: <https://cutt.ly/KZM00y7> (Accessed 31.07.2022).

16. Hudzyna'kyj, S.O. (2018), "On ensuring the safety of persons participating in criminal proceedings", available at: https://ips.ligazakon.net/document/xh6ix00a?ed=2018_06_20 (Accessed 31.07.2022).

17. EU Project Pravo-Justice (2021), "Training of trainers on the implementation of services for vulnerable categories of court users", available at: https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/60a/248/90b/60a24890b48ea323334545.pdf?fbclid=IwAR1vzHD13vo5vICl7tZC4U5GC1SPn7y0Z516bt0-Z56UGBV_leuEVWoml6Ls (Accessed 31.07.2022).

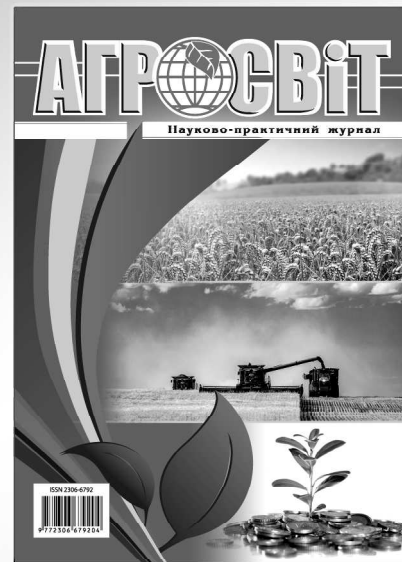
18. European Union (2022), available at: https://eur-lex.europa.eu.translate.google/legalcontent/EN/TXT/?uri=COM:2020:188:FIN&_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (Accessed 31.07.2022).

Стаття надійшла до редакції 15.09.2022 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

К. Ю. Гамкредізе,
аспірант кафедри національної економіки та публічного управління,
Київський національний університет імені Вадима Гетьмана
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6021-6992>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.18.100

НАУКОВІ ПІДХОДИ ЩОДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ

К. Gamkrelidze,
Postgraduate student of the Department of National Economy and Public Administration,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE PROBLEM OF INTERNATIONAL CONFLICTS

У статті розглядаються наукові підходи до вивчення міжнаціонального конфлікту, зокрема примордіалізм та інструменталізм. Обґрунтовується, що прихильники примордіалізму пропонують природний поділ людства на етнічні сім'ї, які схильні до конфліктів, у той час як інструменталісти зосереджуються на соціальному конструюванні етнічності та ролі елітарного маніпулювання культурними відмінностями як важливих факторів у міжнаціональному конфлікті. Таким чином, обидва підходи припускають, що етноцентризм є важливим фактором, що прискорює міжнаціональні конфлікти. Проаналізовано найважливіші критерії національної приналежності, а саме мову та релігійну приналежність. Обґрунтовується, що мовна спільність сама по собі не означає національну спільність, як і релігійна спільність. Люди мають багато ідентичностей одночасно, і національна приналежність може перетинати мову чи релігійну групу, а не накладатися. Доведено, що зв'язок зі спільною територією створює основу для сприйняття історичної наступності національної групи. Саме в зв'язку з історичною територією такі групи вкорінюють свою колективну пам'ять, свою спадщину та свої традиції. Цей зв'язок досить сильний, оскільки групи, що відірвані від такої батьківщини, зберігають свій символічний зв'язок із нею часто через передачу націоналістичної історії, народних казок, легенд і культурних міфів.

The article considers scientific approaches to the study of inter-ethnic conflict, in particular primordialism and instrumentalism. It is argued that primordialists propose a natural division of humanity into conflict-prone ethnic families, while instrumentalists focus on the social construction of ethnicity and the role of elite manipulation of cultural differences as important factors in inter-ethnic conflict. Thus, both approaches suggest that ethnocentrism is an important factor precipitating interethnic conflict. The most important criteria of ethnicity, namely language and religion, are analyzed.

It is noted that the object of scientific research has traditionally been issues of settling international conflicts based on the application of national legislation or international law, developing various action algorithms, determining advantages and disadvantages, and determining their suitability for different categories of conflicts. In this regard, the theoretical analysis of scientific approaches to the study of problems of inter-national conflicts will allow to continue further scientific investigations, which

will relate to the institutionalization of the subjects of the settlement of inter-national conflicts, the growing role of international organizations in this area and the related problem of possible interaction between them, development appropriate procedures, increasing the number of means or instruments of influence, etc.

It is argued that linguistic community in itself does not mean ethnic community, as well as religious community. People have many identities at the same time, and nationalities may cross language or religious group rather than overlap. It is proved that the connection with the common territory creates a basis for perceiving the historical continuity of the national group. It is in connection with the historical territory that such groups root their collective memory, their heritage and their traditions. This connection is quite strong, as groups separated from such a homeland maintain their symbolic connection to it, often through the transmission of nationalistic history, folktales, legends and cultural myths.

Ключові слова: міжнаціональні конфлікти, національна ідентичність, релігійна приналежність, національні меншини, національна пам'ять.

Key words: inter-ethnic conflicts, national identity, religious affiliation, national minorities, national memory.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Основні принципи та методи врегулювання міжнародних конфліктів, сьогодні в основному такі ж, які були визначені та закріплені в Статуті Організації Об'єднаних Націй у 1945 році. Відповідно до документу, сторони спору зобов'язані врегулювати його в мирним шляхом (ст. 2, п. 3 Статуту ООН) [1].

У більш широкому розумінні будь-яке врегулювання неминуче залежить прямо чи опосередковано, від згоди сторін. Таким чином, алгоритм врегулювання характеризується властивою суперечністю між юридичним обов'язком врегулювати такий конфлікт мирним шляхом та відсутністю будь-якого реального примусового механізму, який міг би зробити таке зобов'язання ефективним.

Зважаючи на це, вирішення охоплює велику кількість різноманітних засобів врегулювання. Такі процедури можна відрізнити одна від одної на основі різних критеріїв, наприклад, чи передбачають вони втручання третьої сторони, чи ґрунтується врегулювання на застосуванні норм національного законодавства чи міжнародного права, чи має обов'язковий або необов'язковий характер остаточний результат вирішення тощо. Класифікація цих різних алгоритмів, визначення їхніх відповідних переваг і недоліків в абсолютному або порівняльному виразі, визначення їх придатності до різних категорій конфліктів — усі ці питання традиційно були об'єктом наукових розвідок.

Відтак теоретичний аналіз наукових підходів щодо дослідження проблеми міжнаціональних конфліктів дозволить продовжити подальші наукові розвідки, які стосуватимуться інституціоналізації суб'єктів врегулювання міжнаціональних конфліктів, зростаючої ролі

міжнародних організацій у цій сфері та пов'язану з цим проблему можливої взаємодії між ними, вироблення відповідних процедур, збільшення кількості засобів чи інструментів впливу тощо.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Науковим пошуком вирішення проблем міжнаціональних конфліктів займалась низка вітчизняних та зарубіжних дослідників. Зокрема, різні аспекти життєдіяльності національних меншин, в тому числі й міжнародно-правові аспекти захисту їхніх прав, досліджували науковці О. Антонюк, Ю. Ключников, В. Мармазов, В. Мицик, А. Сабанін, А. Назаревич, Л. Рябошапка, С. Трохимчик, М. Шульга та інші.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у теоретичному аналізі наукових підходів щодо дослідження проблеми міжнаціональних конфліктів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Рамкова конвенція про захист національних меншин встановлює принципи, а також цілі, яких мають досягти держави, щоб забезпечити захист національних меншин. Учасники Рамкової конвенції зобов'язуються сприяти повній та ефективній рівності осіб, які належать до меншин, у всіх сферах економічного, соціального, політичного, громадського та культурного життя разом із створенням умов, які дозволять їм виражати, зберігати та розвивати свою культуру, релігію, мову і традиції. Вони повинні забезпечити свою свободу зібрань, асоціацій, вираження думок, совісті, релігії, а також дос-

туп до ЗМІ та їх використання. Положення Рамкової конвенції охоплюють використання мови меншини у приватному та публічному житті, а також, за певних умов, у контактах з адміністративними органами [2].

Як свідчать наукові джерела, існує два домінуючі підходи до вивчення міжнаціонального конфлікту: примордіалізм та інструменталізм. Примордіалісти припускають повсюдність етноцентризму. Етноцентризм — це віра в те, що національна група є вищою, а інші — нижчою. Це також свідчить про доцільність судження про світ з точки зору власної етнічної групи. Примордіалісти стверджують, що агресія внутрішньої групи по відношенню до чужої групи корениться в споконвічному потягу, який пов'язує групову ідентичність із певними характеристиками, часто етнічною та/або расовою приналежністю. Таким чином, етнічна ідентичність, на їх думку, виникає природно. Примордіалісти припускають, що стосунки всередині групи більш мирні, упорядковані та підтримують, тоді як стосунки з іншими групами є конфліктними, анархічними та деструктивними. Примордіалісти наполягають на тому, що національна подібність веде до співпраці, а національна відмінність — до міжнаціонального конфлікту [3].

Деякі науковці цілком погоджуються з примордіалістськими аргументами, за винятком соціобіологів, які дотримуються принципів соціал-дарвінізму. Інструменталісти стверджують, що міжнаціональний конфлікт не виникає внаслідок будь-якого "природного" поділу груп на нації, а є результатом маніпулювання елітою суспільними апеляціями в переслідуванні власних інтересів. Інструменталісти дійшли висновку, що культурні відмінності не обов'язково спричиняють конфлікт, вони лише полегшують елітам наближення своїх суспільств до ворожнечі та суперництва [4].

Загалом, інструменталісти наполягають на тому, що національна приналежність є пластичною, а її межі та зміст підлягають змінам. Інструменталісти наголошують на прикладах позитивної орієнтації на чужі групи, які переважають у процесі соціального спілкування. Крім того, внутрішні та зовнішні групи часто є підгрупами в рамках більших соціальних організацій, а соціальна інтеграція може охоплювати раніше відокремлені групи.

Для інструменталістів національна приналежність не виникає природним шляхом, а є результатом соціалізації під тиском еліти та громади та орієнтації на спосіб життя домінуючої спільноти. Процес соціалізації прищеплює спільну мову, релігію, звичаї, одяг тощо, але він також прищеплює почуття групової вірності та спорідненості, водночас прищеплюючи почуття позагрупової ворожнечі. Проте інструменталісти зазначають, що, незважаючи на потужність, ці процеси не є ані рівномірними, ані незворотними [5].

Зрозуміло, що групи, в які люди соціалізуються, не завжди ті, до яких вони хотіли б належати, відчувати лояльність до них або стандарти яких вони приймають. Люди мають численні, часто перехресні ідентичності, і подорожі та міжгрупове спілкування часто роблять ці перехресні ідентичності більш помітними, ніж одиничні, які могли виникнути в результаті соціалізації. Фактично, люди часто соціалізуються в групи, які є багатомовними, космополітичними та досить товарицькими до етнічно несхожих сусідів.

Звичайно, соціалізація є важливим механізмом передачі національної приязні до своїх груп і ворожнечі до інших груп; однак інструменталісти стверджують, що соціалізація є складною, пластичною та набагато менш інваріантною, ніж наполягають примордіалісти [6]. Інструменталісти не лише наголошують на більшій перспективі міжгрупової співпраці та мультикультуралізму, але, уникаючи поняття невід'ємної тенденції входити в групу / зовні, груповий конфлікт, вони припускають домінуючу роль елітного маніпулювання культурними відмінностями як причинного чинника міжетнічних конфліктів. У крайньому випадку деякі інструменталісти припускають, що етноси є "конструйованими".

У той час як етнічні лідери можуть використовувати уявні відмінності для просування власних інтересів, якщо вони не реагують на справжні скарги та прагнення, їхні рухи провалюються. Насправді спроби "сконструювати" етнічну ідентичність без культурної основи часто є невдалими, про що свідчить невдача просування "окситанської" ідентичності на півдні Франції в 1960-х роках або спроба створити "панданську" ідентичність серед північних італійців у 1990-х роках [7].

Підсумовуючи, зазначимо, що примордіалісти пропонують природний поділ людства на етнічні сім'ї, які схильні до конфліктів, у той час як інструменталісти зосереджуються на соціальному конструюванні етнічності та ролі елітарного маніпулювання культурними відмінностями як важливих факторів у міжнаціональному конфлікті. Таким чином, обидва підходи припускають, що етноцентризм є важливим фактором, що прискорює міжетнічні конфлікти.

Найважливішими культурними спільностями є спільна мова та релігія. Мова часто розглядається як найважливіший критерій етнічної приналежності, але мовна спільність сама по собі не означає етнічну спільність, як і релігійна спільність. Люди мають багато ідентичностей одночасно, і національна приналежність може перетинати мову чи релігійну групу, а не накладатися.

Наприклад, етнічно несхожі турки та курди сповідують спільну релігію іслам, у той час як один є лінгвістично турком, а інший переважно курманджі.

Іспанці розмовляють іспанською, як і мексиканці, пуерториканці, домініканці, а також багато південноамериканців і деякі африканці. Бретонці та бургундці розмовляють французькою, а також квебекці та гаїтяни.

Те ж саме можна сказати про релігійну подібність. Етнічно різні азербайджанці, курди, турки, перси, араби, малайці мають спільну релігію (іслам). Буддизм охоплює багато азійських етнічних груп, а християнство в Західній Європі та Америці сповідують багато різних національних груп.

Цікаво, що поширення цих дуже різноманітних характеристик не пов'язане з конфліктом будь-яким послідовним чином. Наприклад, етнічна приналежність пов'язує ірландських мешканців Ірландії, але релігійні відмінності між протестантськими та католицькими етнічними представниками видаються більш помітними та визначають конфлікт в Ольстері [8].

У той час як індивіди можуть визначитися з тим чи іншим аспектом своєї ідентичності з особистих, соціальних, економічних чи політичних міркувань, не слід припускати, що чинники, діючі на індивідуальному рівні,

ідентичні тим, які діють на рівні групи. Визначити ступінь, до якого конфлікт насправді є "міжнаціональним конфліктом", навряд чи є простим завданням. Потенційні випадки досить різноманітні і часто неоднозначні в основному через відсутність загальних критеріїв класифікації таких конфліктів.

Наприклад, міжнаціональний конфлікт варіюється від взаємодії конкуруючих груп, яка — у найбільш войовничому прояві — може приймати форму громадянських війн, до воєн між етнічно різними державами. Міжнаціональні громадянські війни включають такі випадки, як суперечка між сербами, мусульманами та хорватами в колишній Югославії або конфлікти в Ліберії чи Судані; тоді як міжнаціональні міждержавні війни є прикладом в Палестинській (1948), Суецькій (1956), Ліванській (1982) війні між Ізраїлем та різними арабськими державами, а також війни в Бангладеш (1971) між Індією та Пакистаном [9].

ВИСНОВКИ

Зв'язок зі спільною територією створює основу для сприйняття історичної наступності національної групи. Саме в зв'язку з історичною територією такі групи вкорінюють свою колективну пам'ять, свою спадщину та свої традиції. Цей зв'язок досить сильний, оскільки групи, що відірвані від такої батьківщини, зберігають свій символічний зв'язок із нею часто через передачу націоналістичної історії, народних казок, легенд і культурних міфів. Відомо, що існують два фактори, що належать до найважливіших основ групової ідентичності: віра в історичну батьківщину та сприйняття або практика спільної культури. Там, де національні групи є меншинами поза межами своєї традиційної батьківщини, вони часто стикаються з певною дискримінацією, що зміцнює їх групову ідентичність. Міфи про спільне походження є потужним стимулом до національної ідентифікації. Такі міфи є символами, навколо яких еліти можуть зосередити політичну, економічну та соціальну діяльність.

Література:

1. United Nations Charter. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>
2. The Framework Convention for the Protection of National Minorities is one of the most comprehensive treaties designed to protect the rights of persons belonging to national minorities. URL: <https://www.coe.int/en/web/minorities>
3. Afa'anwi Ma'abo Che. Linking Instrumentalist and Primordialist Theories of Ethnic Conflict. URL: <https://www.e-ir.info/2016/06/01/linking-instrumentalist-and-primordialist-theories-of-ethnic-conflict/>
4. Richard Machalek and Michael W. Martin. Sociology and the Second Darwinian Revolution: a Metatheoretical Analysis. URL: <https://www.jstor.org/stable/3648927>
5. Messanga Gustave Adolphe. Universit? de Dschang Political Instrumentalization of Ethnicity and Maintenance of Social Status Quo in Multi-Ethnic Contexts. URL: https://www.researchgate.net/publication/350567739_Political_Instrumentalization_of_Ethnicity_and_Maintenance_of_Social_Status_Quo_in_Multi-Ethnic_Contexts
6. Socialization and the social construction of social selves. URL: <https://openpress.usask.ca/soc112/>

chapter/developing-a-social-self/

7. Caroline Ng Tseung-Wong, Maykel Verkuyten. Utrecht University Diversity ideologies and intergroup attitudes: When multiculturalism is beneficial for majority group members. URL: https://www.researchgate.net/publication/307439409_Diversity_ideologies_and_intergroup_attitudes_When_multiculturalism_is_beneficial_for_majority_group_members

8. Steve Bruce. Religion and Ethnicity in Ulster Unionism. URL: <https://academic.oup.com/book/5172/chapter-abstract/147799228?redirectedFrom=fulltext>

9. Errol A Henderson. Ethnic Conflicts And Cooperation. URL: https://www.researchgate.net/publication/282737716_Ethnic_Conflicts_And_Cooperation

References:

1. United Nations (2022), "Charter", available at: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter> (Accessed 10 Sept 2022).
2. Council of Europe (1994), "The Framework Convention for the Protection of National Minorities is one of the most comprehensive treaties designed to protect the rights of persons belonging to national minorities", available at: <https://www.coe.int/en/web/minorities> (Accessed 10 Sept 2022).
3. Afa'anwi Ma'abo Che (2016), "Linking Instrumentalist and Primordialist Theories of Ethnic Conflict", available at: <https://www.e-ir.info/2016/06/01/linking-instrumentalist-and-primordialist-theories-of-ethnic-conflict/> (Accessed 10 Sept 2022).
4. Machalek, R. and Martin, M. W. (2004), "Sociology and the Second Darwinian Revolution: a Metatheoretical Analysis", available at: <https://www.jstor.org/stable/3648927> (Accessed 10 Sept 2022).
5. Messanga, G. A. (2021), "Universit? de Dschang Political Instrumentalization of Ethnicity and Maintenance of Social Status Quo in Multi-Ethnic Contexts", available at: https://www.researchgate.net/publication/350567739_Political_Instrumentalization_of_Ethnicity_and_Maintenance_of_Social_Status_Quo_in_Multi-Ethnic_Contexts (Accessed 10 Sept 2022).
6. Robertson, S. (2012), "Socialization and the social construction of social selves", available at: <https://openpress.usask.ca/soc112/chapter/developing-a-social-self/> (Accessed 10 Sept 2022).
7. Ng Tseung-Wong, C. and Verkuyten, M. (2016), "Utrecht University Diversity ideologies and intergroup attitudes: When multiculturalism is beneficial for majority group members", available at: https://www.researchgate.net/publication/307439409_Diversity_ideologies_and_intergroup_attitudes_When_multiculturalism_is_beneficial_for_majority_group_members (Accessed 10 Sept 2022).
8. Bruce, S. (1998), "Religion and Ethnicity in Ulster Unionism", available at: <https://academic.oup.com/book/5172/chapter-abstract/147799228?redirectedFrom=fulltext> (Accessed 10 Sept 2022).
9. Henderson, E. A (2010), "Ethnic Conflicts And Cooperation", available at: https://www.researchgate.net/publication/282737716_Ethnic_Conflicts_And_Cooperation (Accessed 10 Sept 2022).

Стаття надійшла до редакції 20.09.2022 р.

О. П. Бабінець,
аспірант кафедри регіональної політики, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9546-1333>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.18.104

РОЗВИТОК ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ УРБАНІЗАЦІЇ ТА ЗРОСТАННЯ РОЛІ МІСТ: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ

O. Babinets,
Postgraduate student of the Department of Regional Policy, Educational and Scientific Institute
of Public Management and Public Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE DEVELOPMENT OF PUBLIC MANAGEMENT ON THE CONDITION OF URBANIZATION
AND THE GROWING ROLE OF CITIES: HISTORICAL ASPECTS

Стаття присвячена еволюційному розвитку міст у контексті його впливу на розвиток публічного управління. Встановлено, що в майбутньому більшість населення світу проживатиме в містах, що певним чином вплине на розвиток процесів публічного управління. У статті висвітлено основні віхи історичного розвитку міст у контексті розвитку публічного управління в умовах урбанізації. Виявлено, що перші міста з'явилися 6000 років тому на Близькому Сході та в районі Інду. Встановлено, що стародавні міста характеризуються подібною організацією міського простору та публічного управління ним — "поліс", або "місто-держава", основними ознаками якого були наявність власного адміністративно-управлінського апарату, розвинуті ремесло й торгівля, писемність тощо. Акцентовано увагу на тому, що серед науковців відсутній єдиний підхід до періодизації урбанізаційних процесів у світі. Проаналізовано й узагальнено основні сучасні підходи дослідників до періодизації урбанізаційних процесів. При цьому з'ясовано, що більшість науковців обґрунтовують три основні етапи історичного розвитку міст: доіндустріальне місто, індустріальне місто та постіндустріальне місто. Показано тривалість кожного з цих етапів. Простежено, як виникали, розвивалися й упорядковувалися міста в доіндустріальну епоху, як зростає їх роль та удосконалювалися механізми управління ними в індустріальний період, а також, наскільки трансформувалися міські простори в постіндустріальний період, коли відбувся перехід до стратегічного планування міського розвитку та бурхливими темпами розвивається цифрова інфраструктура. Виокремлено ключові етапи еволюції міст та відповідно до цього охарактеризовано основні історичні типи міст. За результатами аналізу розроблено таблицю з актуалізованою періодизацією урбанізаційних процесів, історичних типів міст та їх основними характеристиками, у тому числі в контексті їх взаємовпливу на розвиток публічного управління. Обґрунтовано необхідність розуміння процесів зростання ролі міст з найдавніших часів до наших днів задля пошуку ефективних механізмів публічного управління в умовах урбанізаційних змін.

The article is devoted to the evolutionary development of cities in the context of its impact on the development of public administration. It has been established that in the future the majority of the world's population will live in cities, it will in some way affect the development of public administration processes. The article highlights the main milestones of the historical development of cities in the context of the development of public management on the condition of urbanization. It has been found that the first cities appeared 6000 years ago in the Middle East and the Indus region. It has been established that ancient cities had a similar organization of urban space and public management of

"polis", or "city-state". The main features of ancient cities were the presence of its own administrative and management apparatus, developed crafts and trade, writing, etc. The attention is focused on the fact that among scientists there is no unified approach to the periodization of urbanization processes in the world. So, the main modern approaches of researchers to the periodization of urbanization processes have been analyzed and summarized. At the same time, it has been found that the many scientists substantiate three main stages of the historical development of cities: pre-industrial city, industrial city and post-industrial city. The duration of each of these stages has been shown. It is traced how cities arose, developed and were organized in the pre-industrial era, how their role increased and their management mechanisms were improved in the industrial period, as well as how urban spaces were transformed in the post-industrial period, when the transition to strategic planning of urban development took place and digital technology was developing at a rapid pace. The key stages of the evolution of cities are singled out and, accordingly, the main historical types of cities are characterized. Based on the results of the analysis, a table was developed with an updated periodization of urbanization processes, historical types of cities and their main characteristics, including in the context of their mutual influence on the development of public administration. The need of understanding the processes of the growth of the role of cities from ancient times to the present day in order to find effective mechanisms of public management in the conditions of urbanization changes is substantiated.

Ключові слова: еволюція міст, періодизація урбанізаційних процесів, доіндустріальне місто, індустріальне місто, постіндустріальне місто, розумне місто, креативне місто, еко-місто.

Key words: evolution of cities, periodization of urbanization processes, pre-industrial city, industrial, post-industrial city, smart city, creative city, eco-city.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Кінець ХХ — початок ХХІ століття можна з певністю назвати епохою урбанізації та бурхливого міського розвитку. Як свідчать результати огляду ООН за 2018 рік "Світові перспективи урбанізації" число міських жителів нашої планети стрімко зросло з 751 млн у 1950 р. до 4,2 млрд. у 2018 р., а у 2050 р. становитиме 6,7 млрд. [1, с. 2]. На цьому акцентує увагу і Я. Верменич, який, зокрема, зазначає, що "на зміну старому світові націй-держав приходить світ великих міст (a world of giant cities)" [2, с. 21]. Отже, у майбутньому більшість населення світу проживатиме в містах, що певним чином вплине на розвиток процесів публічного управління, одним із завдань якого стане забезпечення сталого розвитку територій в умовах зростання ролі міст. Як зазначає Моніка Л. Сміт у книзі "Міста. Перші 6000 років", "сьогодні міста — від Лондона і Нью-Йорка до Йоганнесбурга Мумбая — існують завдяки рішенням, які щодня приймають мільйони людей, свідомо міняючи сільське життя на міське і творячи міста через консенсус думки й дії. Таким чином, ми упадали міста не лише від перших міських жителів запиленого мегаполіса Тель-Брак, а й від усіх містян, що жили за тих часів" [3, с. 231]. З огляду на це для сучасних досліджень і розробок у сфері публічного управління важливим є вивчення еволюції міст та процесів урбанізації в контексті їх взаємовпливу на розвиток процесів публічного управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На історичних аспектах розвитку урбанізаційних процесів акцентують увагу такі вітчизняні й зарубіжні науковці: Г. Бакуліна, Я. Верменич, С. Васюта, Д. Гарві, К. Олександр, Н. Омельченко, М. Сміт, Ю. Стеблець-

ка, А. Турунен та ін. Окремі аспекти урбанізаційних процесів та проблемні питання розвитку публічного управління в контексті забезпечення сталого розвитку міських територій висвітлили у своїх працях низка українських та зарубіжних дослідників: М. Аверкіна, О. Балуєва, А. Буряченко, Дж. Галеуга (G. Halegoua), Й. Гел (J. Gehl), П. Гілен, С. Гречана, В. Засадко, Т. Заставецький, Д. Кілінг, Г. Комарницька, Д. Котенок, С. Леманн (S. Lehmann), Ч. Лендрі (Ch. Landry), К. Мезенцева, Г. Макгрехем (G. McGranahan), О. Оболенський, Р. Реджістер, Р. Роджерс, Б. Рубл, Л. Сергієнко, Р. Флоріда та інші. Більшість дослідників використовують різні підходи щодо періодизації урбанізаційних процесів у світі. Разом із тим, детально не досліджувалися взаємовпливи процесів розвитку публічного управління та урбанізації в історичному аспекті.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Головною метою цієї роботи є актуалізація та уточнення періодизації урбанізаційних процесів у світі в контексті їх взаємовпливу на розвиток публічного управління. Виходячи з поставленої мети, передбачається вирішення таких завдань:

- висвітлити основні віхи історичного розвитку міст у контексті розвитку публічного управління;
- дослідити сучасні підходи науковців до періодизації урбанізаційних процесів у світі;
- проаналізувати історичні типи міст та їх основні характеристики.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Більшість науковців сходиться на думці, що перші міста з'явилися 6000 років тому на Близькому Сході та

в районі Інду. При цьому, як зауважує Я.Верменич, "перші поселення, віддалено схожі на міста, з'явилися понад 9 тис. років тому", серед них — біблійний Єрихон, міський статус якого оспорується багатьма дослідниками [2, с. 16]. Стародавні міста виникали і розвивалися на різних континентах (шумерські номи, давньогрецькі поліси, міста інків та майя), але всі вони характеризуються подібною організацією міського простору та публічного управління ним — "поліс", або "місто-держава", основними ознаками якого були наявність власного адміністративно-управлінського апарату, розвинуті ремесло й торгівля, писемність тощо.

Розвиток процесів урбанізації та публічного управління напряму пов'язаний із суспільним розвитком. У книзі "Третя хвиля" Е.Тофлер (Alvin Toffler) обґрунтовує Хвильову концепцію розвитку суспільства, виокремлюючи такі основні періоди: аграрний, індустріальний та постіндустріальний [4].

З огляду на це Л.Сергієнко запропонувала таку періодизацію урбанізаційних процесів у світі з позицій розвитку міст: доіндустріальне місто (неоліт — друга половина XVIII ст.), індустріальне місто (друга половина XVIII ст. — 1900 рр.), постіндустріальне місто (1900 — 1950 рр.), сучасне місто (1950 — до сьогодні) [5].

Окремі дослідники у сфері урбаністичних студій, зокрема Ю.Стеблецька, виокремлюють три основні етапи історичного розвитку міст: доіндустріальне місто (до IV ст. н. е. — друга половина XVIII ст.), індустріальне місто (друга половина XVIII ст. — сер. XX ст.) та постіндустріальне місто (з 1972 р. до сьогодні). При цьому в межах цих етапів розглядаються такі історичні типи міст: стародавнє (класичне), середньовічне, "ідеальне місто" Ренесансу, індустріальне, місто модернізму та постіндустріальне місто [6, с. 62].

Цікавий аналіз постіндустріального міста надає на прикладі міської агломерації "Великого Лос-Анджелеса" американський науковець Е.Сойя у своїй монографії "Постметрополіс", зазначаючи такі основні характеристики постметрополіса: гнучкість (англ. flexicity), космополізм (англ. cosmopolis), екзополіс (англ. exopolis — місто, повернуте навиворіт) — стирання меж міста та виникнення зовнішнього міста (англ. outer city), нового передмістя (англ. postsuburbia), міста-кордону (англ. edge-city), метрополітарність, фортифікація міста (англ. за Е. Сойя sarceregal archipelagos) — запровадження тотального технологічного нагляду з міркувань безпеки, розвиток так званої бункерної архітектури, віртуалізація (англ. за Е. Сойя simcity) — накладання і співіснування двох реальностей: фізичного міста і кіберпростору (мобільні додатки, електронне урядування міста, стратегія smart-city) [7].

У контексті сучасного міста можна виокремити тип "розумного міста", концепцію якого обґрунтувала Джермен Галеуга у книзі "Розумні міста", зазначивши при цьому, що "у 2000-х термін "розумне місто" починає означати не тільки й не стільки переведення міста чи певних видів міської діяльності в онлайн, а передусім інтеграцію інформаційних технологій у фізичне міське середовище [8, с. 27].

Основними завданнями публічного управління розумних міст є створення цифрової інфраструктури, хостингів відкритих даних та загальної комп'ютеризованості задля покращення якості життя населення. Відомий урбаніст Ентоні Таунсенд у передмові до своєї книги "Розумні міста. Великі дані, громадянські хакери і пошуки нової утопії" зазначає: "Розумні міста — території, де інформаційними технологіями користуються для вирішення проблем" [9].

Таким чином, сучасні стратегії розвитку розумних міст мають на меті ефективно і швидко задоволення потреб населення шляхом впровадження інформаційно-комп'ютерних технологій, роботизації сфери послуг, масивів цифрової інформації тощо.

Якщо говорити про типи сучасних міст, то варто звернути увагу на "креативні міста", концепцію яких ще наприкінці 1980-х обґрунтував британський учений Чарльз Лендрі, який, зокрема, зауважив, що "мета програми креативних міст — зробити їх людиноцентричними з відповідними правами й обов'язками" [10, с. 223]. На думку Ч. Лендрі, "поняття креативного міського простору об'єднує триаду: креативність, культура та дослідження питань міської трансформації" [10, с. 13]. У контексті забезпечення ефективного розвитку публічного управління в креативних містах науковець акцентує увагу на важливості громадської креативності, зазначаючи при цьому, що "громадська креативність" — це здатність посадових осіб та бізнесів, великих та малих, або громадських організацій всім разом згенерувати потік можливостей задля покращення міського життя" [10, с. 17].

Досвід Великої Британії та низки країн Європейського Союзу засвідчив такі типи стратегій розвитку та завдань, які постають перед публічним управлінням креативних міст: увага до культурної та історичної спадщини; економічний розвиток, інновації та місцева конкуренція; соціальна інтеграція; фокус на індустрію культури і творчості.

Питання подальшого розвитку креативних міст та пошуку ефективних механізмів публічного управління ними постійно перебуває на порядку денному ООН та Європейського Союзу. При цьому впровадження креативних стратегій розвитку міст відбувається в ході реалізації низки міжнародних проєктів: "Креативні Міста", "Європейська культурна столиця", "Мережа Креативних Міст ЮНЕСКО" тощо. Наприклад, щорічно визначаються міста, які мають передовий досвід у розвитку галузей декоративно-прикладного мистецтва, дизайну, гастрономії, кіномистецтва, літератури, медіа мистецтв та музики, та включаються до "Мережі Креативних Міст ЮНЕСКО". Включення до Мережі креативних міст надає містам іміджеві й репутаційні переваги, а також створює можливості для спільних проєктів, обміну кращими практиками, залученню міжнародної фінансової допомоги.

Наприкінці XX — на початку XXI ст. більшість сфер людського життя охопив глобальний екологічний рух, який згодом втілюється у концепцію еко-міста в контексті збалансованого розвитку міських просторів. В основі зазначеної концепції — будівництво економіки на основі відновлювальних джерел енергії та повного забезпечення міського середовища власними ресурсами розвитку.

Представники австралійської екологічної організації Urban Ecology vision виділяють кілька критеріїв, характерних для еко-міст:

— використання місцевих відновлювальних джерел енергії;

Таблиця 1. Історичні типи міст та їх основні характеристики

Тип міста		Основні характеристики
Доіндустріальне місто (IV-II тис. до н.е. – друга пол. XVIII ст.)	Стародавнє місто (IV-II тис. до н.е. – IV ст. н.е.)	Антична Греція (поліси з центром-метрополісом): багато громадських будівель, укріплений акрополь, де розміщувався палац царя, під акрополем – місто із власним центром і площею (агорою). Стародавній Рим: нові види міських споруд (форуми, амфітеатри, мости, акведуки), потужні водопроводи, грандіозний комплекс громадських будівель, у публічному управлінні – система римських законів «Бревіарій Аларіха», «Римський мир», надання права на самоврядування – муніципії (лат. municipia) окремим містам, правила архітектурного планування великих міст (коже місто мало: форум – площу з обов'язковим набором публічних споруд, базилік, храмів; систему вулиць з житловими будинками, крамницями, конторами, місцями видовища, складами; складну систему інженерних споруд і комунікацій: водогін та каналізацію, мости, дороги, віадуки, акведуки, дренажні системи).
	Середньовічне місто (V – VIII ст.)	Головні фокуси влади в середньовічному місті – замок, собор, ратуша. Поділ праці – відділення ремесла від сільського господарства, цехи.
	Ідеальне місто Ренесансу (XIII-XVII ст.)	Містобудівна ідея Ренесансного урбанізму (італійські архітектори Філарете, Леон-Баттіста Альберті, Франческо ді Джорджо ді Мартіні, Вінченцо Скамоцці). Приклади: м.П'єнчуа в італійській Тоскані (посадно всі головні споруди міста: палац Пікколоміні, собор і мерію); італійське місто-фортеця Пальма Нуова (форма 9-кутної зірки), м.Жовква в Україні (у формі зірки). Ексклюзивний статус ядра міста (будинки еліти – в центральному ядрі, нижчі класи – на периферії).
Індустріальне місто (XIX – XX ст.)	Індустріальне місто	1) місто як «базова одиниця» розселення; 2) мобільність (актуальними стали питання транспорту та організації руху транспорту і пішоходів у місті); 3)цілеспрямована руйнація збудованого середовища міста, руйнація меж міста та знищення його «образу». Безпрецедентна урбанізація і неконтрольоване розростання міст. Формування житлових районів за статусним становищем та приміських зон. Перетворення вулиці на осередок публічного простору. Публічне управління містом набуває особливої актуальності.
	Місто модернізму (поч. XX ст.)	Ідея ефективного розселення (доступність масового житла, функціональне зонування території міста, забезпечення транспортного сполучення, обслуговування, відпочинку, освіти, охорони здоров'я, ефективне управління і планування (адміністративний поділ, розробка генеральних планів, створення відповідних інституцій, втручання уряду в політику масового будівництва дешевого житла). Нові моделі розвитку міст: Тоні Гарньє «Промислове місто», Ле Корбюзьє «Променисте місто».
Постіндустріальне місто (кінець XX ст.)	Постіндустріальне місто (з 16.05.1972 р.)	Перехід до стратегічного планування розвитку міста та регіонального планування. Постметрополіс як нова «гео-форма» постіндустріального міста. Розвиток глобальних міст.
Сучасне місто (кінець XX – поч. XXI ст.)	Розумне місто (з 1996 р.)	Практичне застосування інтернету речей, хмарних обчислень та інтеграції великих даних у повсякдення. Розвиток цифрової інфраструктури.
	Креативне місто (кінець XX ст. – поч. XXI ст.)	Культурні ресурси – ключ до творення креативного міста. Як зазначають урбаністи, ідеальний містом 2019 р. для розвитку креативної економіки мало б стати поєднання Парижа (креативні робочі місця), Будапешта (робочі місця в нових секторах креативної економіки) й Ейндховена (інтелектуальна власність і патенти).
	Еко-місто (кінець XX ст. – поч. XXI ст.)	Еко-міста – це поселення, основні складові яких функціонують як єдиний живий організм. Для створення комфортного міського середовища використовуються захисні властивості рельєфу, виконуються озеленення усіх поверхонь будинків та благоустрій прилеглої території, створюються еко-поліси (наприклад, «Еко-сіті» у Китаї, «Місто під куполом» (Дубай) в Об'єднаних Арабських Еміратах, «Місто сонця» (Цесіс) у Латвії та ін.).

— обов'язкове включення природних екосистем, де б могли рости дикорослі рослини та жити дикі тварини, при плануванні міста;

— використання рослинності для стабілізації температури і вологості міста;

— створення середовища для покращення соціальних зв'язків мешканців;

— підтримка інновацій та культури, що допоможе людям втілювати творчий потенціал, а також покращувати життя за допомогою інноваційних технологій [11].

Прикладами сучасних еко-міст, або еко-полісів, є Dubai Sustainable City (ОАЕ), Масдар (ОАЕ), автономне місто-сателіт Great-city біля Ченжу (Китай), розумне

місто Сонгдо (Південна Корея), Аустенборг (Мальме, Швеція), котеджне поселення Амацциемс (поблизу міста Цесіс, Латвія), Фрайбург (Німеччина), Sustainable Habitat 2020 (Китай, так звана "активна шкіра", тобто здатність стін абсорбувати воду, повітря, сонце), PlanIT Valley (Португалія), "Зелений поплавок" (Японія) та ін.

Нині на необхідності збалансованого розвитку міст наголошують не тільки науковці, а й уряди країн, органи місцевого самоврядування та муніципалітети великих міст. Серед спільних рис еко-міст можна виокремити такі: вироблення "чистої енергії"; раціональне використання ресурсів; розвиток так званого "екологічного транспорту". (електротранспорту, велосипедного транс-

порту) та громадського транспорту; збереження й забудова парків та зелених зон; екологічна освіта і промощія збалансованого природокористування та стилю життя, побудови нових будинків за стандартами "пасивного будівництва та переобладнання будинків на енергоощадні.

Проаналізувавши й узагальнивши основні підходи до періодизації урбанізаційних процесів пропонується актуалізувати зазначену періодизацію з урахуванням сучасних процесів розвитку міст. Уточнену періодизацію урбанізаційних процесів історичних типів міст та їх основні характеристики, у тому числі в контексті їх взаємодії на розвиток публічного управління, подано у таблиці 1.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У ході актуалізації періодизації урбанізаційних процесів у світі висвітлено основні віхи історичного розвитку міст від найдавніших часів до сьогодення у контексті розвитку публічного управління. Крім того, проаналізовано сучасні підходи науковців до періодизації урбанізаційних процесів у світі. У результаті аналізу історичних типів міст та їх основних характеристик актуалізовано й уточнено періодизацію урбанізаційних процесів у світі, у тому числі в контексті їх взаємодії на розвиток публічного управління, з урахуванням сучасних процесів розвитку міст. При цьому запропоновано власну періодизацію.

Разом із тим, у ході дослідження історичних аспектів урбанізаційних процесів простежено, як виникали, розвивалися й упорядковувалися міста в доіндустріальну епоху, як зростає їх роль та удосконалювалися механізми управління ними в індустріальний період, а також, наскільки трансформувалися міські простори в постіндустріальний та сучасний періоди, коли відбувся різкий перехід до стратегічного планування міського розвитку та бурхливими темпами розвивається цифрова інфраструктура, креативні індустрії, а ідеї екологізації міст набувають усе більшої актуальності й поширення.

Перспективи подальших досліджень можуть стосуватися пошуку ефективних механізмів публічного управління в умовах урбанізаційних змін, у тому числі в контексті подальшого розвитку розумних міст, креативних міст та еко-міст.

Література:

1. World Urbanization Prospects: The 2018 Revision Key Facts. United Nations, Department of Economic and Social Affairs: [website]. URL: <https://population.un.org/wup/Publications/Files/WUP2018-Key-Facts.pdf> (дата звернення: 05.09.2022).
2. Верменич Я.В. Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення. К.: Інститут історії України НАН України, 2011. 306 с.
3. Сміт М. Міста: Перші 6000 років: Пер. з англ. Наталії Ференс: Київ: КМ-Букс, 2020. 272 с.
4. Тоффлер Е. Третя хвиля: Перекл. Андрій Євса, за редакцією Віктора Шовкуна. Київ: Видавничий дім "Всесвіт", 2000. 480 с.
5. Сергієнко Л. В., Новосьолов І. В. Розвиток публічного управління у контексті урбанізаційних змін. Державне управління: удосконалення та розвиток.

2020. № 1. — URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1555> (дата звернення: 20.09.2022). DOI: 10.32702/2307-2156-2020.1.34

6. Стеблецька Ю. Стадії еволюції просторового розвитку міста. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Географія. 2016. № 2 (65). С. 61—66.

7. Соїя Э. Постметрополис: Критические исследования городов и регионов. 2003. URL: <http://www.ruthenia.ru/logos/number/40/09.pdf> (дата звернення: 20.09.2022).

8. Джермен Галегуа. Розумні міста: Пер. з англ. О. Стукало: Київ: ArtHuss, 2021. 192 с.

9. Anthony M. Townsend. Smart Cities: Big Data, Civic Hackers, and the Quest for a New Utopia. New York | London: W. W. Norton & Company, 2013. 384 p.

10. Лендрі Ч. Креативне містотворення: його сила і можливості: Пер. з англ. А. Діамант: Харків: Фоліо, 2020. 252 с.

11. Urban ecology Australia: URL: <https://www.urbanecology.org.au/eco-cities/> (дата звернення: 20.09.2022).

References:

1. United Nations, Department of Economic and Social Affairs (2018), "World Urbanization Prospects: The 2018 Revision Key Facts", available at: <https://population.un.org/wup/Publications/Files/WUP2018-Key-Facts.pdf> (Accessed 05 Sept 2022).

2. Vermenych, Ja. V. (2011), Istorychna urbanistyka v Ukraini: teoriia mistoznavstva i metodyka litchislennia [Historical urbanism in Ukraine: the theory of urban studies and the method of chronology], Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

3. Smith, M. (2020), Pershi 6000 rokiv [Cities: The First 6,000 Years], KM-Books, Kyiv, Ukraine.

4. Toffler, A. (2000), Tretia khvylya [The Third Wave], Vydavnychiy dim "Vsesvit", Kyiv, Ukraine.

5. Serhiienko, L. V. and Novosiolov, I. V. (2020), "The development of public management in the context of urbanization changes", Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, vol. 1, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1555> (Accessed 20 Sept 2022). DOI: 10.32702/2307-2156-2020.1.34

6. Stebletska, Ju. (2016), "The stages of the evolution of spatial development of the city". Visnyk Kyivskogo Natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Geografiia, vol. 2 (65), pp. 61—66.

7. Soja, E. (2003), "Postmetropolis. Critical Studies of Cities and Regions", available at: <http://www.ruthenia.ru/logos/number/40/09.pdf> (Accessed 20 Sept 2022).

8. Halegoua, G. (2021), Rozumni mista [Smart Cities], ArtHuss, Kyiv, Ukraine.

9. Townsend, A. (2013), Smart Cities. Big Data, Civic Hackers, and the Quest for a New Utopia, W. W. Norton & Company, New York, USA | London, Great Britain.

10. Landry, Ch. (2020), Kreatyvne mistotvorennia: joho syla i mozhlyvosti [Creative Citymaking: Its Power & Potential], Folio, Kharkiv, Ukraine.

11. Urban ecology Australia (2022), available at: <https://www.urbanecology.org.au/eco-cities/> (Accessed 20 Sept 2022).

Стаття надійшла до редакції 23.09.2022 р.